اسلام

او

د اسلام نقش

د فرد او جامعې په جوړولو کښې

Ketabton.com

د گل پاچا ((الفت))

www.ulfat.de

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

مرتب او مهتمم: عزیزالرحمن «الفت»
د چاپ او ترجمې حق په مهتمم پورې اړه لري
د حوت ۱۰-کال ۱۳۵۲ هجري ش.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

فهرست

عنوان **مخ**

تقريظ .... ج
مقدمه 1
مُحمدصلی الله عليه وسلم 2
اسلام ته خفی دعوت 2
داسلام اظهار: 3
بلال: 3
ياسر، عماربن ياسر اوسميه دياسر ښځه: 4
خباب: 4
صهيب: 4
عامر بن فهيره: 4
لبيبه: 5
اسلام 5
اسلامی جامعه جوړول 9
طبقاتی جامعه داسلام په نظركښي: 11
مساوات: 13
اسلامی تصوف 51
دتصوف دري مدرسي 60
متكلمين اوعلم كلام 71
وعد او وعيد 72
احباط 73
شفاعت 73
دپيغمبرانوعصمت: 74
معجزه اونبوت: 74

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

تقريظ

دپلارله مرګه وروسته ملګرو راته وويل چه پس لدې ته بايد دهغه په هرنا چاپ شوی اثرباندې چه وروسته تردې راوځي يوڅه وليکې.

دهمدې مطلب دپاره مې دخپل پلار دغه اثرچه اسلام او داسلام نقش دفرداوجامعې په جوړولوکښې نومېږي څو ځلې ولوست او په نتيجه کښې دا راته معلومه شوه چه ماغوندې يوه سړي ته چه په دين باندې اساسي مطالعه نه لري پدغسې يوه کتاب باندې چه مؤلف ئې شل کاله ددينې علومو په تحصيل او څلويښت کاله ئې پدې لاره کښې په څېړنو او مطالعوتېرکړي وي، څه ليکل اسانه کارندی.

په حقيقت کښې همدا کتاب زما داسلامي مطالعې شروع او آغازګڼل کېږی. بياهم دغه څوکرښې ديوه متجسس او دهغه دپيروپه حيث چه دځوی ولیٰ ډيره تېنګه مينه او جذبه ئې هم ملګرې ده ليکم.

څلويښت کاله پخواکله چه مرحوم الفت صاحب په عربي ژبه کښې دصرف، نحوې، منطق، بديع بيان، معاني ، فقه، وصول الفقه، تفسير او دحديث کتابونه ولوستل اوپه ځان ئې دا اعتماد حاصل شوچه دمطالعې له لارې دنالوستلو کتابونوتدريس هم کولی شي، درس لوستل ئې پرېښوده او دفاميل دمعيشت دتامين دپاره ئې ماموريت ته مخه وکړه.

دالفت صاحب دهغې زمانې ديني لوست او تحصيل پنځوس کاله وروسته نتيجه ورکړه او څوتکميل يانا تکميل واړه اوغټ ديني کتابونه ورنه جوړ شوه چه يوئې همدغه کتاب دی. په دې ترتيب داخبره صحيح شوه چه الفت صاحب له ملائیٰ نه شاعریٰ او ليکوالیٰ ته، له هغه نه سياست او پارلمان ته اوله دغه ځای نه دډېرو تجربو اوعلمي ذخيرو سره بېرته غائي اونهائي حقيقت ته او پدې لاره کښې خدمت ته رجوع وکړه.

داکتاب دمرحوم الفت صاحب دژوندانه دوروستيو شپوورو ستی اثردی چه دکلونو کلونو مطالعو او تجربو نه پس، او دخدای دکور دزيارت له اداکولونه وروسته(د ١٣٥٣ هجری کال شروع) ئې دهغه په ليکوپيل وکړ او دخپل ژوند دوروسته سلګيودپای ته رسيدو سره ئې پای ته ورساوه(دقوس آخره ١٣٥٦) .

پدې اساس عالم الغيب خدای ددې کتاب هست او ژوند دالفت صاحب له نيست اومرګ سره له اذله يوله بله تړلی اوملګری کړی و.

داکتاب که څه هم دمتن له حيثه تکميل ومګر نور کارئې پاتې و.

مؤلف پخپل قلم دکتاب په ځينو برخوباندی ځينې علامې ايښی وې اوله ځينو برخونه ئې سره خطونه تاوکړی ويا دا چه ځينې کرښې ئې يوځل محوه کړی اوبيائې بيرته پدغومحوه شووخطونو دصحت علامې لګولې وې. ځينې داسې عبارات هم پدې کتاب کښې شته چه صرف په نښه شوی اونه معلومېږي چه دڅه دپاره؟

دکتاب ډېرې پاڼې پاکنويس شوی هم نه وې اوپه مشکل سره لوستل کيدې. دکتاب سره دماخذونوفهرست هم نه وموجود او دهغه علت به شايد دا وی چون کتاب اصلاً تحليلی ليکل شو ی او دخپل فکر اونظرنه ورکښې کار اخيستل شوی نو ځکه کتاب ما خذونه نلری يا ممکن وروسته به دا کار شوی وای.

دغه دلايل دا خبره واضحه کوي چه دشکل په لحاظ دکتاب څه کارپاتې و او مؤلف غوښتل چه پدې کتاب باندې بياغور او فکر وکړي مګر اجل نور مهلت ورنکړ.

دتجديد نظرپه وخت کښې شايد دکتاب ځينې مطالب وړاندې وروسته شوی هم وای.

(c) ketabton.com: The Digital Library

قدرت له يوي خوا غوښتل چه دغه اثر د الفت صاحب دفکر او نظر محصول وي دده په تحليلي فکر او نظر وليکل شي مګر له بلې خوائې داهم اراده وه چه د تجديد نظر د پاره ورته وخت او فرصت ورنکړي او دغه ضرورت بې ضرورته وګڼي.
ماد کتاب په تدوين او نقلولو کښې ځانته دهيڅ راز مداخلې، تصرف يا لاس وهنې حق ورنکړ او يوائې مې داصلي نسخې له مخې نه يو بل نقل تهيه کړ.
علاوه ددې کتاب دآيتونوله تطبيق نه دقرآن پاک سره ما دهغه اعراب هم دقرآن داعرا بو سره برابر کړه ځکه چه دکتاب ايتونه اصلا اعراب ګذاری شوی نه و، ماد کتاب دآيتونو حروف هم په قرآنی تورو او حروفو واړول.
داکتاب پدې لاندې مطالبو باندې بحث او څيړنه کوي:

۱- اسلام.
۲- صالح عمل.
۳- اسلام او ايمان.
۴- د اسلامی جامعه جوړول.
۵- طبقاتی جامعه د اسلام په نظر کښې.
۶- امر په معروف او نهی له منکر څخه.
۷- دظلم مخنيوی.
۸- مرسته او تعاون.
۹- دفرد جوړول.
۱۰- مالکيت او مالی سياست په اسلام کښې.
۱۱- د اسلامی اخلاقو غايه او اغيزه.
۱۲- جود او سخا.
۱۳- اسلامي تصوف.
۱۴- شريعت او حقيقت يا تشريع او تحقيق.
۱۵- دصوفيانو مقامونه او احوال.
۱۶- دتصوف طريقي.
۱۷- دتصوف مدرسي.
۱۸- دتصوف په باب ځيني آيتونه او حديثونه.
۱۹- متکلمين او علم کلام.
۲۰- اجتهاد.
ددغو مطالبونه چه هر مطلب پدې کتاب کښې څيړل شويدی هغه آيتونه او احاديث هم ورسره يو ځای بيان شويدی چه دهمدې مطلب يا موضوع داثبات دپاره لازم او ضرور ؤ. وروسته بيا ددغو مطالبو دعملي جنبې دښه روښانه کولو او ترسيمولو دپاره دحضرت محمد (ص) ديارانو، اصحابو او نورواقعی پيروانو په لنډې پېژندنې سربيره دهغوی دهر يوه دژوندانه شخصي او اجتماعي اعمال، احوال او کردار هم دهغوی دحيات په مختلفو مراحلو کښې څيړل شوی دی ترڅوپدې ترتيب دهري موضوع او هر مطلب دنظر او عمل ترمنځ کامل توافق، تطابق او هم اهنګی ښه څرګنده شي او دا مطلب ډېرښه افاده شي چه اسلام بې عمله ايمان يا بې ايمانه عمل نه خوښوی، ځکه چه د اسلام په صدر کښې هغه څه چه د اسلام پيغمبر حضرت محمد(ص) اونورو يارانوئې ويلی هغه ئې هماغسې په ځانونو باندې تطبيق کړيدي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

داکتاب چه ډېر ساده، سلیس، روان اوعام فهمه لیکل شوی ترټولوزیات دعامو خلکو دپاره ګټورثابتېږي او هغه محروم عوام ددین په اصلي ماهیت او واقعیت ښه خبر وي کوم چه تر اوسه له هرڅه نه محروم اوبې خبره ساتل شوی ؤ حتی دخپل دین دمزیت نه هم.

په افغانستان کښې تر اوسه چه داسلام په باب په پښتوژبه کښې څه لیکل شوی اکثراً په فرایضو او واجباتو یا ددین د ارکانو په باب دي او دصالحه اعمالو په برخه کښې دمسلمانانو اجتماعي وجایبو او مکلیفتونو باندې څه ندی لیکل شوي.

ځینې کتابونه داسې هم دي چه دآیاتو او احادیثو ترجمه ئې دومره مغلقه اوپیچیده وي چه دجامعې ډېرلږ خلک یا یواځې خواص ئې په مطلب ښه پوهیدی شي او عام خلک ورنه بې برخې پاتې دي. له دین نه دعامو خلکو بېخبري او ناخبري شاید چه ډېر دلایل او عوامل ولري مګر یو علت به ئې همدغه دترجمو موضوع هم وي.

داسې کتابونه هم شته چه دیوې واقعې یایوه مطلب په افاده او بیان کښې دهغې واقعې په عملي روش یا تاریخي جنبې باندې چه داسلام په صدر کښې هم پیښ شوی وي او دحضرت محمد (ص) او دهغه دیارانو او اصحابو عملي تجویز یاتصمیم هم په هغه موردکښې معلوم اومشهور وي څه نه وائي او جریان مجهول پرېږدي.

داکتاب علاوه تردې چه دخپل متن دهرې موضوع دپاره دتحلیل اوتحقیق شکل لري پورتني مطالب ئې هم ټول په نظرکښې نیولی دی اولدې لحاظه ویل کیدی شي چه ممکن دابه په پښتوژبه کښې اولین اثراو کتاب وي چه ددې هیواد عام خلکوته وړاندې کیږي ترڅو چه له یوې خوا ددوی فکري او ذهني سطحې دلوړولو او ارتقا سره مرسته وکړي اوله بلې خوا داجتماعی وجایبو او تکالیفو یادصالحه اعمالو په سلسله کښې عاموخلکوته یولړډېرعمده ټکي اومطالب په لاس ورکړي او پدې وسیله دوی پخپلو اجتماعی اوانسانی روابطوکښې خپلو هغودینی وجایبو اومکلفیتونوته ښه متوجه اوملتفت شي چه تر اوسه ورته نه ومتوجه شوي اویائې نه وپیژندلې.

همدغه دمسلمانانو اجتماعی وظایف اومکلفیتونه دي چه په تودې اوجامعې ئې اثرپرېوزي او تعلق ورسره نیسي او دغه مکلفیتونه دي چه مسلمانان اجتماعی خدماتو ته چمتوکوي او دخدای له مخلوق سره ئې مینې او همدرۍ ته راکاږي، اجتماع ته شکل اوصورت ورکوي او تنظیم پکښې راولي.

نوځکه دغه موضوع ددغسې خاص اهمیت په اثر ددې کتاب دبحث او ځیړنې اساسي محور تشکیلوی.

دهغو آیاتو په اتکاء او استناد چه پدې کتاب کښې بیان شوي دي هغه څوک چه په اجتماعی وجایبو او تکالیفو کښې مقصروي تش زهد او محض عبادت ئې له الهی عذاب او عتاب نه نشي ژغورلی. یوه مسلمان او د اسلامي ټولنې افرادوته لازم او واجب دی چه خپل اجتماعي وظایف، تکالیف او مکلفیتونه چه دصالحه اعمالو عمده رکن دی او داسلام ددین ټول اجتماعي اساسات ورباندې ولاړ دی دفرایضو او واجباتو سره یوځای څنګ په څنګ او په مساوي او موازي توګه پرمخ بوځي، یواځې مونځ ددینداری دلیل او عامل ونه ګڼي، ځکه چه پاک خدای دخپل هربنده سره دهغه داجتماعی روابطو او مکلفیتونو په اساس هغسې معامله، محاسبه او عمل کوي.

کوم بل عمده نقش چه داکتاب ئې لري دادی چه هغه فکر اونظرچه وائي دین باید دژوندانه په سیاسي، اقتصادي، اداري او اجتماعي چاروکښې مداخله ونکړي اویواځې دعبادت په چوکاټ کښې په مساجدو او کتابونو کښې محبوس او محصور پاتې شي، په اساسي اوقاطعه توګه تردیدوي او داثابتوی چه داسلام دین پخپل نهاداو تهداب کښې دمسلمانانو په ټولو اجتماعي روابطو او دهغوی دژوندانه په ټولو امورو او ساحوباندې کامل تسلط اونفوذ لري او یواځې په عباداتو پورې مربوط او منحصرنه پاتې کیږي د اسلام دین چه دبشر دسعادت تضمین کوي طبعاً باید دهغوی دژوندانه په ټولوا مورو باندې کنترول ولري.

داکتاب په ډېر ښه ترتیب او ښه صورت سره دډېرو تاریخي پیښو او واقعیتونو په بیانولو او دښو مثالونو په ځرګندولو سره داثابتوي چه اسلام دخپلو پیروانو داداري اوسیاسي تنظیم اوسمون دپاره ډېرسودمند اوجامع مقررات لري، تقوی او اهلیت هغه دوه عمده پرنسیپونه دي چه او لاً داسلام له خوا د اداري دپاره وضع شویدي

(c) ketabton.com: The Digital Library

او دا کتاب په دغه لړ کښې د هغې اسلامي جامعې خصوصيات، شکل، اساسات، ماهيت، اقتصادي او حقوقي سيستمونه داسې تشريح کوي چه په هر وخت او هر عصر کښې د خپلو پيروانو د دغو ضرورتونو او احتياجاتو د اساساتو او کلياتو ډېر ښه جوابګوی وي، چه پخپله مؤلف هم ورته پخپل مختصر و الفاظو کښې داسې اشاره کړېده:
((هغه سياسي جامعه چه اسلام د حضرت محمد صلى الله عليه وسلم له وخته د حضرت عمر (رض) دوهم خليفه ترشهادته، او وروسته ترهغه هم کله کله دنياته وړاندې کړه يوه داسې جامعه وه چه سياسي قدرت پکښې بې کبره او بې غروره د ډېر صالح خدمتګار په حيث استعمال شو او عدالت وتقوی، مساوات، مشوره، حريت، قناعت او په نفس حاکميت ئې هغه ښکاره خصوصيتونه او مميزات وچه نظيرئې بيا چاونه ليد.))
د سياسي، اجتماعي او اقتصادي ديموکراسۍ په واقعي مفهوم او د دغه اصل د ريښو اونيلو په وده او انکشاف باندې پوهيدل چه څنګه، څه وخت او په څه ترتيب مينځ ته راغله دا کتاب ډېره ښه رڼا اچوي او دغه پديده د نورو پيغمبرانو او په تېره بيا د اسلام د پيغمبر او اسلامي دورې د نهضت مولود او محصول ګڼي اولدغه رهګذره کله چه دا کتاب د اسلامي صدر د جامعی اساسات څيړي او مطالعه کوي د دغې جامعې د جوړونکو يعنې افرادو شخصيت، نظر، عمل او روش ته ګوري چه دغه جامعه له څنګه او کوموافرادونه جوړه شوې وه او بيا کله چه د دغې جامعې د افرادو شخصيتونه مطالعه کوي هلته په جامعې باندې نظر اچوی او د جامعې ماهيت او ساختماني شکل او حالت څيړي.
يعنې د جامعې څيره او عکس د هغې د افرادو په څيرو کښې ګوري او د افرادو څيرې او عکسونه ئې په جامعې کښې مطالعه کوي. طبعاً کله چه دا دواړه خواوې يو د بل ممثل، معرف او ممد وي د جامعې او جوړونکو ماهيت او خاصيت يو شي، طبيعي ده چه ښه افراد، ښه جامعه جوړوي او ښه جامعه ښه افراد روزي او مينځ ته ئې راولي بيانو دغه شرايط خود په خوده او په اتوماتيکي ډول د هغې حقيقي او واقعي ديموکراسۍ د پاره ښه زمينه آماده کوي چه د اسلام د صدر جامعه ئې بهترين مثال و.
د افرادو او جامعې ترمينځ همه جانبه موازنه او توازن برقرارول او ساتل او د دواړو خواو د حقوقو، منافعو او آزاديو ترمينځ د توازن رعايت او حمايه، د هغوی د هريوه د منافعو ترمينځ د تصادم مخنيوی او په نتيجه کښې د دواړو خواو د قوت، قدرت او صلاحيتونو ترمينځ داسې حدود او سرحد ټاکل چه يوه خوا هم هغه قوت او طاقت ونلري چه بله خوا وخوری يائې نابود او ختم کړی د اسلامي جامعې د بارزو خصوصياتو او مشخصاتو عمده او بارز صفت دی چه پدې کتاب کښې ئې ډيره ښه څيړنه شويده. د کتاتوره جامعه چه فرد او فرديت په کلي توګه محوه کړی يا فردی د کتاتوري چه د کتاتور لکه لويه هيولا او بلاوی خلک خپل مخلوق وګڼي او جامعه ورته هيڅ قيمت او ارزښت ونه لری دواړه د اسلام له نظره منفوردي.
د غلام او غلامۍ د سيستم کلي اضمحلال، الغاء او د هغه ريښې شنډول چه د اسلام تر راتلو د مخه ئې لکه هيولیٰ د ډېرو انسانانو په سرنوشت باندې لوبې کولې د اسلام د پيغمبر او په دنيا کښې د اجتماعي عدالت د برقرارولو د يو اځني قهرمان حضرت محمد (ص) او د هغه د يارانو په سيستماتيکي حرکت او عملی اقداماتو له مينځه ويوړل شو او دغه تاريخي او انقلابی افتخارهم د اسلام د اجتماعي عدالت د تامين په برکت دی چه برجسته مثالونه ئې پدې کتاب کښې ډېر په ښه صورت راټول او څيړل شويدي.
په اقتصادی لحاظ د اسلام اقتصادی سيستم او روش ډېر قاطع او مشخص دی او صريح احکام لري، اسلامی عدالت او مساوات دانه خوښوی چه په يوې اسلامي ټولنې کښې يوئې نادار او پريشانه او بل ئې د قارونی جايدادونو مالک او خاوند وي.
که د اسلام اقتصادي سيستم په يوه جمله کښې خلاصه کيدی شي نو ويلی شو چه له شتمنو نه اخيستل او په ناداروئي ويشل د اسلام اقتصادي پاليسي ده او دغه ويش هم بايد داسې وي چه د نادار حيثيت او انساني کرامت ته هيڅ راز صدمه ونه رسوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

فاحشه سرمایه او غنا په اسلام کښې د سرکشۍ، فتنې، فساد، ظلم، کبر او تکبر تومنه او منبع ښودله شویده چه د هر راز بیعدالتیو سبب ګرځي.

له فساد سره مبارزه، له ظلم سره مقابله، له بعیدالتۍ سره مجادله د حق حمایه او د عدالت قایمول اسلامی امر او تعلیم دی نو ځکه د اسلام دین ملاکي، سرمایه داري، خاني او سرداري نه خوښوي او په ښه نظر ورته نه ګوري.

ځکه چه د پیغمبرانو د اوامرو په مقابل کښې سرکشي، تمرد او نافرماني همدغو خلکو کړیده، تحول او نوی دین دوی نه دی منلی او د ارتجاع حامیان او د زاړه حال طرفداران هم دوی پاتې شویدي.

فاحشه سرمایه او شتمنی پخپل اصل کښې د ظلم، ظالمانو او نورو بیعدالتیو په مقابل کښې خپل خاوند او مالک زبون، جبون، ترسو او بزدله کوي او د مجادلې او مبارزې جرئت، احساس، توان او شهامت ورنه اخلي او اسلام نه غواړي چه پیروان ئې زبون او جبون وي او د حق او عدالت په برقرارولو کښې د ظلم او ظالم له مقابلې نه وویریږي یا وډارشي.

نو ځکه اسلام سرمائې او شتمنۍ ته ښه نظر نلري. البته هغه سرمایه دار چه خپله سرمایه د جامعې د خیر او د خلکو د ګټې د پاره په کار اچوي په اسلام کښې ډیر غټ حیثیت او مقام لري او په دغه ډله کښې نه حسابیږي.

اسلام نه یواځې فاحشه غنا او سرمایه چه د انسانیت دښمن دی بد ګڼی بلکه هرهغه شی چه له یوه انسان نه دهغه انسانیت اخلی نه خوښوي او د اپدې چه اسلام اصلاً انسان سازه او انسانیت پروره دین دی.

غیرملي، غیر دیموکراتیک، غیرولسي مسلکونه او نظامونه چه د ځان بقا او دوام غواړي په یوې ټولنې کښې همیشه په سردار، ملاک، خان او سرمایه دار اتکا کوي، همدوی د خپلو اجرااتو د پرمخ بیولو د پاره جذبوي ځکه چه عقیدوي او مفکوروي نژدیوالی او اشتراک دوی یوله بله سره تړي او ملګری کوی د اپدې چه دغه راز خلک په ټولنې کښې د تخریب، فتنې او فساد په خپرولو کښې خاص مهارت لری او غیرملی او غیر ولسي مسلکونه یا نظامونه خو په ټولنې کښې غیر د فساد له خپرولو نه بله سرمایه ګذاري اصلاً نه منلی شي او نه ئې کولی شي.

بیا هم هم دا د اسلام دین دی چه هدف او مقصدئې د اجتماعی عدالت تامین، د مساواتو براقراری او د واقعي دیموکراسۍ تعمیم دی نو ځکه ئې د فتنې، فساد او ظلم د له منیځه وړلو د پاره له خپله آغازه د غو ظالمانو، سردارانو او سرکشو خلکو د مخالف قطب یعنې د تودې په اکثریت لکه نادارو، مظلومو، محتاجو، مسکینو او غریبو خلکو اتکا کړیده او د خپلو اجرااتو او اهدافو د پرمخ بیولو د پاره ئې هم دوی له ځانه سره شریک او ملګری کړی دی.

د حضرت محمد (ص) او د هغه دیارانو او اصحابو حیرانوونکی کارنامې، اجراآت، اقدامات او تعیینات په دغه مورد کښې هم د اسلام د دغه اقتصادي سیستم د تعقیب ښکاره ثبوت دی.

دا روښ دغه حقیقت ثابتوي چه د اسلام د صدر جامعې د اجتماعي عدالت، کاملې برابرۍ او دیموکراسۍ د پاره خپل اداري او اقتصادي سیستمونه د واړه یوله بل سره هم آهنګ کړی وا و دیوه هدف د تامین د پاره ئې یو ځای پرمخ بیول.

د حضرت محمد (ص) په مبارکو لاسونو باندې د حضرت بي بي خدیجې، حضرت عثمان او د اسلام د نورو ډیرو واقعي پیروانو د ثروت او دارایۍ د توزیع کولو طرز همدغو نادارو او بیوزلو ته د اپه ټینګه ثابتوی چه یواځې او یواځې همدا د اسلام دین او هغه هم د حضرت محمد (ص) او د هغه دیارانو او اصحابو د وخت اسلام و چه رفتارئې د ګفتار او کردار سره یو وچه هغه په ډیر وسیع معنیٰ عبارت و د یوې سالمې او آزادې جامعی له جوړولو ځخه.

عزیزالرحمن ((الفت))

د حوت ۱۰- کال ۱۳۵۲

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

بسم الله الرحمن الرحيم

مقدمه

چاچه په بشري تاريخ کښې بې تعصبه صحيح تحقيق کړی او د منصف نظر خاوند دی دا مني چه پيغمبران، مصلحان او اخلاقي رهبران د بشريت لارښوونکي دي چه دانسان په تهذيب او اصلاح کښې ستره برخه لري او دجوامعو په ښه کولو او سمولو کښې ئې کار او زيار ډېر قدر وړ دی. دوی ددې دپاره چه نيکي په بدۍ او حق په باطلو غلبه ومومي، کړاوونه ګاللي، اورونو ته غورځول شوي، په کاڼو ويشتل شوي، په سولۍ خيژول شوي او رټل شويدي. ددوي په تعليم او تربيت ډېرنه سړي سړي شويدي او قومونه دانسانيت په سمه لار منزل مقصود ته رسيدلي دي.
هر دين په خپل وخت کښې د تکامل او ترقۍ په لور کاملاً يو مفيد حرکت و چه بشريت ئې وړاندې بيولی او فرهنګ ته ئې لوی خدمت کړيدی، دفرد جوړښت او دټولنې ټولښت دلويو اديانو ميوه ده چه اسلام دغه ميوه نوره هم خوږه کړيده. په دې کښې شک نشته چه دفرد او جامعې ښه والی او سموالی يو په بل پورې کلک تړون لري.
افراد جامعه جوړوي او جامعه دافرادو په جوړولو کښې مؤثر نقش لري. دفرد درشد او تکامل دپاره ښه جامعه په کار ده او ښه جامعه دښو اشخاصو په لاس جوړېږي. که دفرد او جامعې ترمنځ توازن ونه ساتل شي نو بيا يو په بل تېري کوي او خوري ئې.
په يوه ټولنه کې که فرد او فرديت ته زيات ه اعتنا وشي او فردي آزادي له خپله حده تجاوز وکړي نو بيا ځينې افراد دخپلو خاصو استعدادونو يا د مساعدو شرايطو او حالاتو په وجه ډېر پياوړي کيږي او په نورو افرادو تسلط پيدا کوي چه په دغه صورت کښې دانساني استعمار او استثمار مسئله منځ ته راځي او طبقاتي تضادونه طغيان کوي. که بالعکس فرد بيخې بې اهميته وګڼل شي او دټولنې دقربانۍ ګډوری شي نو بيا دجامعې دروند سيوری په افرادو لوېږي او استعدادونه ئې وده نشي کولی. دفرد او جامعې په معامله کښې افراط او تفريط دواړه ډېر خطرناک دي او ددغې موازنې ساتنه ډېرزيات دقت غواړي. که ددې تلې هره پله درنه شي اجتماعي عدالت له منځه ځي او ظلم منځ ته راځي.
اسلام دفرد او جامعې په جوړولو کښې داجتماعي نظام په حيث هم دفرد شخصيت او حيثيت محترم ګڼلی، هم ئې دجامعې خير او مصلحت په نظر کښې نيولی دی، هم ئې يو قوي او ستر جماعت يعنې اسلامي امت جوړ کړی چه عرب او عجم، تور او سپين، بډای او فقير ته ئې مساوي حقوق ورکړی او اجتماعي عدالت ئې له هرڅه پورته او لوړ ګڼلی دی، هم ئې دشخصيت او استعداد رشد او تکامل ته زمينه مساعده کړې چه افراد دقابليت په صورت کښې نبوغ او قهرمانۍ ته ورسيږي او فرديت تجلي وکړي.
دفرد او جامعې جوړول د دواړو دپخلاکولو او ملګري کولو په معنی هم په اسلامي نظام کښې په ډېر دقت له نظر لاندې دي. هغه متوسط حد چه په دغه مورد کښې اسلا م موندلی دفرد او جامعې متضادې ګټې خوندي کوي او يو له بله ئې مربوطوي.
اسلام د فرديت له روزلو سره په افرادو کښې اجتماعي شعور او احساس دومره قوي کړی چه فرد دجامعی په خدمت کښې دسر او مال قربانۍ ته چمتو شو او په خپله اراده ئې عمومي خير او مصلحت په شخصي ګټو مقدم وګاڼه او شخصيت ئې دخلکو په خدمت کښې وموند.
داسلام دبرياليتوب راز په همدې کښې دی چه په خپلو پيروانو ئې د ايثار او قربانۍ رښتيانۍ جذبه او ټينګه اراده پيدا کړه چه داجبار ځای اختيار ونيوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په اسلام کښې د جامعې د خير او مصلحت دپاره د سر او مال قربانول يولوړ هدف وګرځيد او تقدس ئې وموند چه په روحي او نفسياتي لحاظ څه بايلل څه ګټل وګڼل شوه او په ذهن او شعور کښې ډېر لوی اساسي او حسي بدلون راغی او دقربانۍ افتخار دافرادو نصيب شو.

که چيرې اسلام فرد ته دمالکيت حق نه وای ورکړی څه به ئې قربان کړي وُ ؟

که فرد په فداکارۍ مجبور وای او دده اراده پکښې دخيله نه وای د ايثار او فداکارۍ معنی به څه وه؟

دېې ارادو افرادو حرکت او عمل به هم ماشيني و او دفکرکولو ضرورت به نه و موجود.

پښوا تردې چه د اسلام فعال او خلاق نقش دفرد او جامعې په جوړولو کښې په دواړو معناؤ و څېړو ښه به داوي چه داختصار په ډول د اسلام په حقيقت او ماهيت ځان پوه کړو او پښوا تردې چه د اسلام ماهيت او حقيقت ځانته معلوم کړو بهتره ده چه د اسلام او دحضرت محمد صلی الله عليه وسلم دنبوت اورسالت مطالعه له آغازه شروع کړو.

مُحمد صلی الله عليه وسلم

۵۷۰-۶۳۲م

کله چه د وحي ورځې رانژدې شوې محمد(ص) له خلوت سره مينه پيدا کړه ځکه به دحرا غارته ورته او په شپو شپو به ئې هلته عبادت کاوه او آسمانی خوبونه به ئې ليدل. دده رښتياني خوبونه دوحی مقدمات وچه دچا په قول ئې شپږ مياشتې دوام وکړ.

دعمر څلويښت کاله ئې چه پوره شوه حضرت جبريل ورته د روژې په (۱۷) د دوشنبې په ورځ دنبوت پيغام راووړ دغه وخت دقمری کال په حساب دده عمر څلويښت کاله ، شپږ مياشتې او اته ورځې وې او دعيسوي ميلاد (۶۱۰) داګست شپږمه وه چه دی دحرا په غارکښې و او د (اِقرَاْ) امر ورته وشوه چه دوحی آغاز ؤ.

چا چه لومړی په ده ايمان راوړ په ښځوکښې بي بي خديجه، په هلکانوکښې لس کلن (علي) او په آزادو سړيوکښې په احرارورجالو کښې (۳۷) کلن (ابوبکر) ، په مواليوکښې (زيدبن حارثه) په مريانوکښې (بلال بن رباح) حبشی و.

اسلام ته خفي دعوت:

وروسته ترهغه چه (يآايُّهاالمدَّثِر) سورت نازل شو محمد (ص) په غير علني ډول اسلام ته دخلکو بلنه شروع کړه او دهغه خفي دعوت درې کاله دوام وکړ، په دغه موده کښې به مسلمانانو مونځونه له مشرکانو نه په پټه کول. يوه ورځ يوه مشرک وليده چې (سعدبن ابی وقاص) په يوه پټ ځای کښې لمونځ کوي ځکه ئې دده دغه کاروغانده او سعد دهغه سره په شخړه اخته شو او مشرک ئې زخمي کړ، دا لومړی وينه وه چه په اسلام تويې شوه.

په همدغه وخت کښې رسول الله(ص) او څوتنه اصحاب دارالارقم ته ننوتل او هلته به ئې لمونځ او عبادت کاوه. دارالارقم دصفاد غونډۍ په بيخ کښې دارقم ابن ابی ارقم کور وچه په اسلام کښې له سابقونو څخه دی.

يو شمير صحابه چه دحضرت ابوبکر په بلنه مسلمانان شوي ؤ داوو: عثمان ابن عفان، زبيربن عوام، عبدالرحمن بن عوف، سعدبن ابی وقاص او طلحه بن عبيدالله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اسلام اظهار:

دخفي دعوت درې کاله چه پوره شوه په (۶۱۳)عيسوی کښې الله پاک رسول الله (ص) ته امروکړچه خلک په ښکاره دين ته راوبوله (فَاصدَع بِمَا تُوءمرُوَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ - الحجر آيت۹۴)يعنی ښکاره کړه هغه څه چه پرې مامورکېږې اوله مشرکالوڅخه مخ واړوه.

داهم ورته وويل شوه:(وَأَنذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ -الشعرآء آيت ۲۱۴) وويروه خپله ډېره نژدې قبيله.

د اسلام ښکاره دعوت چه شروع شواو پيغمبرخپل رسالت علني کړ د قريشو مشران: عتبه او شيبه د ربيعه زامن، ابو البختري دهشام زوی، اسود ابن المطلب، وليد ابن مغيره، ابو جهل بن هشام ، عاص بن وايل سهمی، نبيه او منبه دحجاج زامن اودا سې نور ابو طالب د حضرت محمد (ص) تره ته ورغلل او ورته وئې ويل:

ستاوراره زمونږ خدايان وکنځل، زمونږ دين ته ئې بد وويل، زمونږ پلرونه ئې گمراهان وبلل، ته به يا هغه منع کوې او يا به ئې مونږ ته پرېږدې او لاس به ترې اخلې، زمونږ دين ستا دين هم دی او تا هم دهغه دين ندی قبول کړی. ابو طالب له هغوی سره په ښه ژبه خبرې وکړې او رخصت ئې کړه دی پخپله رسول الله (ص) ته ورغی او د هغوی دغه خبرې ئې ورته وکړې، دخدای رسول (ص) له خپل دعوت نه لاس وانه خيست اوخپل رسالت ته ئې دوام ورکړ.

قريش بيا ابو طالب ته ورغلل او د اځل ئې ورسره په تنده لهجه خبرې وکړې خو بيا هم څه نتيجه ترې حاصله نشوه دريم ځل بيا دغه راز مفاهمه تکرار شوه مگراولوالعزم پيغمبرخپل رسالت په هيڅ صورت پرينښود. بالاخره قريشو پخپله رسول الله (ص) ته رجوع وکړه او ورته ئې وويل که له دغه کاره لاس واخلې هرڅومره مال چه غواړې دربه ئې کړو چه له ټولو نه زيات مالدارشې، که د قريشو قيادت او سيادت دې خوښ وي ټول به دې اطاعت ته غاړه کېږدو او امرونه به دې منو ، که مريض ئې اوڅه صحي عارضه درته پيښه وي طبيبان به درته راوغواړو او علاج به دې وکړو. رسول الله (ص) ورته په ځواب کښې وويل: که څوک مې په يوه لاس کښې لمر او په بل لاس کښې سپوږمۍ کېږدي قبول به ئې نکړم او له خپل رسالت نه به لاس وانخلم.

کله چه قريش پخپلو ټولو کوششونو کښې ناکامه شوه نو د حضرت محمد (ص) او دده داصحابو د ځورولو او ازارولو اراده ئې وکړه اوخصوصاً هغه مومنان چه ضعيفان او بې مرستې و لکه موالي او غلامان چه قومي ملاتړئې نه درلود او له نوروځايو راغلي و لـه سختو شکنجو اوعذابونو لاندې ونيول شوه چه لـه اسلامه واوړي او د حضرت محمد (ص) پيروي پرېږدي مگر اسلام او حضرت محمد (ص) دخپلو پيروانو په روح اوضمير کښې دومره عميق نفوذ کړی وچه ددين په لار کښې ئې دسر اومال قربانول ابدي ژوند گاڼه او له ډېرو شديدو فشارونو لاندې ئې خپل ايمان ټينگ ساته.

په دغسې وخت کښې چه مومنان ډېر لږ او په ډېر ضعيف حالت کښې و د حضرت محمد (ص) علني تبليغ او ښکاره اسلام مسلمانان له ډېر مشکل امتحان سره مخامخ کړل.

هغه نقش چه اسلام ئې دافرادو او اشخاصو په روحی تقويه او معنوي جوړښت کښې لري په همدغه لومړی مشکله مرحله کښې خپله معجزه ښيي او دا ثابتوی چه اسلام دډېرو ضعيفو کسانو روحيه او سجيه څومره پياوړې کړه او له څنگه خلکو نه ئې څنگه خلک جوړ کړه؟

دمثال په ډول ددغو څوتنو مقاومت او ټينگ عزم دخاصې يادونې وړدی.

بلال:

حضرت بلال دحبشي رباح زوی چه مور او پلار ئې اسيران نيول شوي و اودی د اميه بن خلف غلام پاتې شو د اسلام په دين مشرف شو او په همدغه وجه به اميه دی لوڅ لغړ په سره غرمه کښې په سروشگو کښې خښ کړ او درنه تيږه به ئې په

(c) ketabton.com: The Digital Library

سینه ورته کیښوده چه دکفر کلمه پرې ووایې اولات ومنات اوعزی په خدایي ومني مګر بلال به په همدغه حال کښې احد احد ویل اوخپله عقیده ئې نه پرېښوله.
چاچه دمکې معظمې د سره اوږې سره غرمه لیدلې وي هغه پوهیدلی شي چه ددغه عذاب تحمل څومره مشکل دی او په دغسې حال کښې د وحدانیت اواز اوچتول څنګه ایمان غواړي؟
یوه ورځ چه دغه حال ابوبکر ولید نو امیه ته ئې وویل له خدایه نه ډارېږې چه دغه مسکین دغسې په عذابوې. امیه ورته وویل: تاڅاسد کړیدی ته ئې خلاص کړه. ابوبکر وویل: زه یو غلام لرم چه ستا په دین دی هغه به تاته درکړم ته دی ماته راکړه. امیه داخبره ومنله او بلال ئې حضرت ابوبکر ته ورکړ، ابوبکر هغه سمدلاسه ازاد کړ او له دغسې عذابونو نه ئې نجات ورکړ.

یاسر، عماربن یاسر اوسمیه (دیاسر ښځه):

هغه وخت چه رسول الله (ص) په دارالارقم کښې و او د مسلمانانو شمیر لا څلوېښتو تنو ته نه و رسیدلی چه عمار، یاسر اوسمیه مسلمانان شوه او بني مخزومو په همدغه سبب عمار او دده پلار او مور په تکنده غرمه کښې ابطح ته بیول او سرې شګې به ئې پرې راړولې چه دغه دین پرېږدي او بېرته پخواني دین ته واوړي. رسول الله (ص) چه دوی په دغه حال ولیدل نو ورته ئې وویل:
(صَبراً آلَ یَاسَر فَاِنّ مَوعِدَکُمُ الجَنّةُ) صبر کوی ځای موجنت دی. دالنده وینا چه دیوه پیغمبر دخولې وه دومره موثره وه چه یاسر په دغه سخت عذاب کښې مړشو او خپل ژوند ئې دعقیدې په لاره کښې قربان کړ.
سمیه هم په همدغه حال کښې صابره پاتې شوه او چه ابوجهل ورته بد رد وویل، دې هم بالمثل سخت ځواب ورکړ او ابوجهل په ډېرې بیرحمۍ په فحبیع او وحشیانه ډول ووژله. په اسلام کښې لومړۍ شهیده همدغه سمیه دعمار مور ده چه د ابوجهل په لاس په جارحه آله په قتل ورسیده. سمیه په دغسې حال کښې هم له ابوجهل غوندې ظالم او قسي القلب سړي نه ونه ویرېده او ځواب ئې وروګرځاوه.

خباب:

وائي چه دی شپږم سړی و چه په اسلام مشرف شو او دقریشو له لاسه په هغو سروشګوکښې بنخیده چه جوار به پکښې وریته کیدل مګر خباب په هیڅ صورت چاله خپلې عقیدې وانه ړاوه او په خوله ئې هم دکفر کلمه رانغله که څه هم دده په شا به په اورسرې کړې تیږې هم اېښودل کیدې.

صهیب:

دسنان رومی ځوی صهیب چه دی او عمار بن یاسر په یوه ورځ مسلمانان شوی ؤ او دمسلمانانو شمیر لا څلوېښتو ته نه و رسیدلی دقریشو له لاسه ئې ډېر عذابونه اوکړاوونه ولیدل او دهجرت اراده ئې وکړه قریشو دی پدې شرط پرېښود چه خپل مال ئې ټول قریشو ته پرېښود او دی تر ینه یوسر او دوه غوږه لاړ.

عامر بن فهیره:

رسول الله (ص) لا دارالارقم ته ننوتلی نه و چه عامر بن فهیره اسلام راووړ. دی هم دضعیفانو له جملې څخه و او له ډېرو ستونزو او کړاوونو سره مخامخ شو مګر مقاومت ئې له لاسه ورنکړ او بې ایمانه نشو. حضرت ابوبکر دی هم وپیره او ازاد ئې کړ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لبيبه:

دبني مومل مينځه هغه وخت مسلمانه شوه چه عمربن خطاب لا په اسلام مشرف شوی نه و. عمر د اسلام په وجه لبيبه په راز راز عذابونو کړوله مگر عمرغوندې يوه قوي شخص ونکړی شوه چه دلبيبې په ايمان غلبه ومومي او د اسلام جذبه ئې مړه کاندې. دا هم حضرت ابوبکر وپيرله او ازاده ئې کړه.

دا و د ايمان دقوت يو ښو مثاله چه د شرک او کفر په مقابل کښې ئې ثبات او مقاومت د اسلامي تاريخ له مفاخرو څخه گڼلی شو.

اوس چه د اسلام لومړنی حال څه نه څه معلوم شو په اسلام به يو اجمالی نظر واچوو او و به گورو چه دغه دين له خپلو پيروانو څه غواړی او څه ترې جوړوي؟

اسلام

د اسلام سپيڅلی دين په دوو ټکو کښې خلاصه کولی شو:

ايمان او صالح عمل.

په قرآن کريم کښې چه هرځای ايمان ياد شويدی صالح عمل (وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ) ورسره جوخت ملگری دی. يعنې بې عمله ايمان او بې ايمانه عمل ئې ندی پکار.

ايمان دهغې عقيدې نوم دی چه سړی ديوه خدای خدائي، د محمد (ص) پيغمبري دزړه په صدق ومني، قرآن کريم او د الله تعالی (ج) نورکتابونه، ملکې او پيغمبران په حقه وګڼي، خير او شر د خدای له لوري مقدر وبولي او پس له مرګه بيا ژوند ته اميدوار وي.

صالح عمل دوه ډوله دی: يو هغه فرايض او واجبات دي چه مومنان ئې دعبادت په توګه سرته رسوي يعنی کلمه ويل، مونځ کول، روژه نيول، زکوة ورکول، حج ادا کول او داسې نور واجبات.

بل هغه اجتماعي وظايف او مکلفيتونه دي چه په اجتماع او جامعې پورې تعلق لري او په نورو ئې اثر پرېوزي. په تعبدي فرايضو کښې هم زکات ورکول علاوه په دې چه مالي عبادت دی اجتماعي منظور پکښې ډېر قوي دی چه نورو ته ئې خير او ګټه رسېږي.

دجمع، جمعې او اخترونو مونځونه او حج هم اجتماعي جنبه لري، دصالحو اعمالو ډېره درنه او مهمه برخه هغه وجايب او تکاليف دي چه اجتماعي ژوند او د جامعې نيکمرغي تامينوي.

اسلام که له يوې خوا دمومن او مسلمان تعلق له خدای سره ټينګوي له بلې خوائې د جامعې د مفيد او صالح غړی په حيث د جامعې اجتماعي خدماتو ته چمتوکوي او د خدای له مخلوق سره ئې مينه او همدردي پيدا کوي.

که څوک په اجتماعي وجايبو او تکاليفو کښې مقصر وي تش زهد او محض عبادت ئې له الهي عذاب او عتاب څخه نشي ژغورلی.

په قرآن کريم کښې د اسورت: (أَرَأَيْتَ الَّذِي يُكَذِّبُ بِالدِّينِ فَذَلِكَ الَّذِي يَدُعُّ الْيَتِيمَ وَلَا يَحُضُّ عَلَى طَعَامِ الْمِسْكِينِ فَوَيْلٌ لِّلْمُصَلِّينَ الَّذِينَ هُمْ عَن صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ الَّذِينَ هُمْ يُرَاؤُونَ وَيَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ)

په ډېر صراحت مونځ کوونکي پوهوي چه يوازې مونځ د دينداری دليل نه دی بلکه له دغه مهم عبادت سره د يتيم او مسکين مرسته او لاس نيوی هم د دين مهم رکن دی که څوک دا کار نه کوي او محض عبادت او مونځ کوي هغه په حقيقت کښې ريا کار او له لمانځه څخه غافل دی چه دين ئې په صدق نه دی منلی او د افسوس وړ دی.

په دې آيتونو کښې الله تعالی دخطاب په ډول خپل رسول (ص) ته وايي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

آیالیدلي دې دي هغه څوک چه د دين تکذيب کوي او دجزا ورځ دروغ ګڼي دا هغه څوک دی چه يتيم رټي او دمسکين په مړولو کښې له تحريص او بيړې نه کار نه اخلي، دهغو مونځ کوونکو په حال افسوس چه له خپل لمانځه څخه غافل دي او ماعون منع کوي.

ماعون هغه ورځني کار آمد شيان دي چه خلک ئې معمولاً يو له بله په عاريت غواړي لکه: کټوه، ديګچې، تبر، لور، تار، ستن او داسې نور.

په اسلام کښې مومن د مومن ورور ګڼل شوی او (اِنّمَا المؤمِنُونَ اِخوَةٌ) قرآنی تړون دی چه مومنان ئې د ايمان په حبل المتين ټينګ تړلي دي.

دا ورورې محض دخولې خبره نده او عملي ثبوت غواړي چه بايد په زړه کښې ځای ولري او په لاس او پښو ئې عملاً اثبات وشي.

رسول الله (ص) مومن او مسلمان داسې معرفي کوي:

(لَا يُؤمِنُ اَحَدُکُم حَتّیٰ يُحِبَّ لِاَخِيهِ ما يُحِبُّ لِنَفسِهِ-عن انس رواه البخاری) يعنې ستاسو هيڅ يو (کامل) مومن کيدی نشي څو چه دخپل ورور دپاره محبوب ونه ګڼي هغه چه د ځان دپاره محبوب ګڼي يعني هغه څه چه په ځان ئي لوروي بايد په بل مومن ئې هم ولوروي. دا هم د رسول الله (ص) حديث دی: (اَلمُؤمِنُ اَخُو المُؤمِنِ لَا يَظلِمُهُ وَلَا يَخذُلُهُ وَلَا يَسلِمُهُ) مومن د مومن ورور دی چه نه پرې ظلم کوي نه ئې يوا ځې پرېږدي او نه ئې ظلم ته سپاري. په يوه بل حديث کښې راغلي دي: (اَلمُؤمِنُ لِلمُؤمِنِ کَالبُنيَانِ يَشُدُّ بَعضُهُ بَعضاً-عن ابی موسیٰ رواه البخاري) مومن د مومن دپاره لکه بناء داسې ده چه بعضې ئې بعضې ټينګوي.

د مسلمان په باب رسول الله (ص) ويلي دي: (اَلمُسلِمُ مَن سَلِمَ المُسلِمُونَ مِن لِسَانِهِ وَيَدِهِ-بخاري) مسلمان هغه دی چه مسلمانان ئې له ژبې او لاس څخه په امان وي.

اسلام ديوه مسلمان تش طاعت او عبادت ته نه ګوري بلکه په اجتماع کښې ئې ګوري چه له نورو سره څه سلوک او څه راز رويه لري.

وايي چه يوه شاهد د حضرت عمر (رض) په مخکښې شاهدي اداکړه او هغه دغه شاهد ته وويل داسې څوک راته راوله چه تا پېژني. شاهد يو سړی راووست چه دشاهد ښه ستاينه ئې وکړه عمر (رض) ستايونکی ته وويل ته ئې نژدې ګاونډی (همسايه) ئې چه مدخل او مخرج ئې درته معلوم وي؟ستايونکي وويل: نه! عمر (رض) وويل: په سفر کښې ئې ملګری شوی يې چه اخلاقي مکارم ئې درته څرګند شوی وي؟ هغه وويل: نه! عمر (رض) بيا وويل: د درهم او دينار معامله دې ورسره کړيده چه پرهيزګاري او تقویٰ ئې درته ښکاره شوی وي؟ هغه بيا دنه ځواب ورکړ.

داځل حضرت عمر (رض) ورته وويل: ګمان کوم چه په مسجد کښې دې په لمانځه ولاړ ليدلی چه د قرآن په لوستلو ئې همهمه او زمزمه کړيده او خپل سرئې ټيټ کړی او جګ کړی دی. ستايونکی وويل: هو! عمر هغه ته وويل: ځه لاړ شه ته ئې نه پېژني او شاهد ته ئې وويل: لاړ شه بل څوک راوله چه تا پېژني.

له دې ماجرا څخه ډېره ښه معلومېږي چه اسلامي نظر يو مسلمان يوازې په مسجد کښې نه ګوري په کور کښې، په سفر کښې او په معامله کښې ئې هم ګوري او شهادت ئې هغه وخت قبلوي چه عملاً ئې اجتماع ته ښه امتحان ورکړې وي.هغه څه چه اسلام ئې په پوره مومن او مسلمان کښې غواړي او خوښه وي ئې په دې آيت نو کښې ئې بيان په ښه شان شويدي:

(لَّيْسَ الْبِرَّ أَن تُوَلُّواْ وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَـكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِوَالْمَلآئِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّآئِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُواْ وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاء والضَّرَّاء وَحِينَ الْبَأْسِ أُولَـئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَـئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ البقره آ:۱۷۷) نيک عمل يوازې دا نه دی چه خپل مخونه دمشرق او مغرب خوا ته واړوئ. لويه نيکي دهغه چانيکي ده چه په خدای او دقيامت په ورځ، په ملکو، په کتابونو او په پيغمبرانو ايمان راوړي او مال ورکوي سره له

(c) ketabton.com: The Digital Library

دي چه ورته ګران وي خپلوانو ته یتیمانو ته محتاجو ته، مسافرو او سوالګروته او لګوي ئې دغاړو په ازادولو کښې او مونځ کوي. زکات ورکوي او پخپل عهد وفاکوي کله چه عهد وکړي(او خاص ګرزوو) صبر کوونکی په سختیو، کړاوونو او په جنګ کښې. دا ډله هماغه کسان دي چه صادقان دي په دین کښې او هم دوی دي متقیان. په دې آیت کښې پس له ایمانه اول مال ورکول خپلوانو، یتیمانو، مسکینانو، پردیسیانو، سوالګروته او دغلامانو دازادولو دپاره نیک کار ګڼل شوی او پس له هغه مونځ او زکات.

دلته د زکات ذکر دا ښیي چه یوازي د زکات ورکړه کافی نه ده باید سربیره په زکات نور مال هم په خیریه چارو کښې دحاجت خاوندانو ته ورکړشي. وفا په عهد او په شدایدو کښې صبراو ثبات هم داصلي نیکۍ مهمه برخه ده.

رښتیانی ایمان او اسلام له خدای او رسول او له فی سبیل الله جهاد سره داسې ټینګه مینه غواړي چه نورې مینې ئې په مقابل کښې دوجود اظهار ونکړی شي ځکه الله تعالی فرمائي:

(قُلْ إِن كَانَ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَآؤُكُمْ وَإِخْوَانُكُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ وَعَشِيرَتُكُمْ وَأَمْوَالٌ اقْتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَسَاكِنُ تَرْضَوْنَهَا أَحَبَّ إِلَيْكُم مِّنَ اللّهِ وَرَسُولِهِ وَجِهَادٍ فِي سَبِيلِهِ فَتَرَبَّصُواْ حَتَّى يَأْتِيَ اللّهُ بِأَمْرِهِ التوبه آ:۲۴) وو ایه! (ای محمده) که دي ستاسو پلرونه، ستاسو زامن، ستاسو وروڼه، ستاسو میرمنې، ستاسو خپلوان او هغه مالونه چه پیدا کړي مو دي او هغه تجارت چه دبازار له سړیدو څخه ئې په ویره کښې یاست او هغه استوګنځي چه خوښ مو دي له پاک الله له رسول الله اوله فی سبیل الله جهاد څخه زیات محبوب، نو بیا دخدای عذاب ته سترګې په لاره اوسئ. په دې آیت کښې هغه ټول شیان چه انسان ورسره ډېره مینه لري او په هر چا له هرڅه نه ګران دي یاد شویدي او بیا ویل شوي که ددغو ټولو په مقابل کښې دخدای، درسول اوفی سبیل الله جهاد پله درنه نوي دالهي عذاب مستحق یاست او دغه راز ایمان هغه ایمان نه دی چه دفلاح موجب ګرزي.

تش په ژبه ایمان څه ایمان نه دی بلکه ایمان یوه راسخه عقیده ده چه له زړه سره نه شکېدونکی تعلق لري.

قرآن پخپله دایمان په باب وائي: (قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُل لَّمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِن قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ –الحجرات آ:۱۴) بادیه نشینو عربو وویل چه ایمان مو راوړی. وو ایه (ورته) ایمان مو نه دی راوړی لیکن ووائئ منقاد شوي یو حال دا چه ایمان مو زړونو ته نه دی ننوتی.

هغه ایمان چه زړونو ئې مزه لیدلې ده له هرڅه نه خوږدی او دغه ایمان هرڅه کولی شي. ایمان باید کامل وي ناقص او نیمګړی ایمان څه ګټه نلري. الله تعالی فرمایي:

(أَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ فَمَا جَزَاء مَن يَفْعَلُ ذَلِكَ مِنكُمْ إِلاَّ خِزْيٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يُرَدُّونَ إِلَى أَشَدِّ الْعَذَابِ البقره آ:۸۵) آیا ایمان راوړئ دکتاب په یوه برخه او په بله برخه کافر کېږئ څوک چه له تاسو څخه دغسې کوي د هغه جزا نه ده مګر رسوایي ده ددنیا په ژوند کښې او دقیامت په ورځ به سخت ترین عذاب ته ورګرزول کېږي. دا ځکه چه ایمان تجزیه نه قبلوي او دخدای کتاب داسې نه دی چه څوک به ترېنه څه اخلي او څه به ردوي. دخدای امر همدغه دی چه وایي:

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ ادْخُلُواْ فِي السِّلْمِ كَآفَّةً –البقره آ:۲۰۸) ای مومنانو ننوزئ په ټول اسلام کښې. ننوتل دا نه دي چه سړی یوه پښه له دروازې نه دننه کړي او نور دباندې ولاړ وي.

اسلام ډېر احکام لري د اسلام شرعي احکام چه د خدای له لوري نازل شویدي عملي تطبیق غواړي او تعمیل ئې حتمي دی.

په اسلامی هیوادونو کښې که اسلامي شریعت جاري نه وي او د خدای داحکامو خلاف فیصلې او اجراآت کېږي دغسې نظام ته اسلامي نظام نشو ویلی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په اسلام کښې دخدای له حکمه مخالف حکم دچلیدونه دی، اصلي حکومت دخدای حکومت دی داسلام زما مداران دخدای داحکاموچلوونکي او تطبیقوونکي دي. الله پاک خپل پیغمبرته وایي:(فَاحْكُم بَيْنَهُم بِمَا أَنزَلَ اللّهُ –المایده آ:۴۸) نو حکم وکړه د دوی تر منځ په هغه څه چه خدای نازل کړیدي، په بل آیت کښې وائي:(وَمَن لَّمْ يَحْكُم بِمَا أَنزَلَ اللّهُ فَأُوْلَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ– المایده آ:۴۴) اوهر څوک چه حکم ونکړي دهغه څه موافق چه خدای نازل کړیدی نو دغه ګروه همدوی دي کافران.

اسلام له مومن اومسلمان څخه شجاعت او بهادري غواړي چه بې دخدای له ویرې بله ویره باید په زړه کښې ونلري اوبې زړه سړی کامل مسلمان کیدی نشي دخدای په اوامرواو مناهیوکښې دا امر اونهی هم شته چه وایي:(فَلاَ تَخْشَوُالناس وَاخْشَوْنِ، فَلاَ تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِ –المایده آ:۳ او۴۴) نومه ډاریږئ له خلکونه او وډارشئ له ماڅخه یوازې له خدای څخه ډاریدل اوله خلکوڅخه نه ویریدل داسلامی احکاموپه تعمیل کښې ډېر زیات دخل لري.

دمثال په ډول دعدالت قایمول هغه ګران کاردی چه کله داشخاصو اوکله دیوه قوم ددښمنۍ باعث ګرزي اویوډارن ویرندونکی سړی نشي کولی چه په دغسې مواردوکښې عدالت وچلوي. په دغسې موردکښې هغه څوک چه له خلکو ډاریږي یاله خدایه نه ډاریږي په دواړو حالو کښې دعدالت له قیام څخه ډده کوي اوڅوک چه هم له خلکو ډاریږي او هم له خدایه نه ډاریږي هغه خو هېڅکله ددغه کارجوګه نه وي. په قرآن کریم کښې چه د عدل کولو او دبی عدالتۍ دمخنیوي په باب ډېر تاکید شوی دا هم ویل شوي دي:(وَلاَ يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَآنُ قَوْمٍ عَلَى أَلاَّ تَعْدِلُواْ اعْدِلُواْ هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى المائده آ:۸) اوباعث دې نکړي تاسې دقوم دښمني په دې چه انصاف ونکړئ، عدل وکړئ، عدل زیات نږدې دی تقوی ته. په یوه بل آیت کښې وایي: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ كُونُواْ قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاء لِلّهِ وَلَوْ عَلَى أَنفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدَيْنِ وَالأَقْرَبِينَ إِن يَكُنْ غَنِيًّا أَوْ فَقَيرًا فَاللّهُ أَوْلَى بِهِمَا فَلاَ تَتَّبِعُواْ الْهَوَى أَن تَعْدِلُواْ- النساء آ:۱۳۵) ای مومنانو اوسئ استوار په انصاف، شهادت ورکوونکي دخدای دپاره که څه هم ستاسو په ضرروي یاستاسې دمورو پلار اوخپلوانو په ضرروي، غنې وي که فقیر خدای په دوی زیات مهربان دی، پیروي مه کوئ دنفسي هواپه عدالت کښې.

عدالت قایمول طبعاً له ظلم سره مقابله او مجادله غواړي او مومن ته دا اجازه نه ورکوي چه پخپله مظلوم واقع شي یابل مسلمان دمظلومیت په حال کښې ووینې اوبې تفاوته پاتې شي. رسول الله (ص) وایي:(اِنَ اَعظَمَ الجِهَادِ عِندَ اللّهِ كَلِمَةُ عَدلٍ عِندَ اِمَامٍ جَايِرٍ ابوداؤد-ترمذي) لوی جهاد دخدای په نزد دعدل کلمه ده د ظالم امام په مخکښې. داسلام ټول واَجبات بیانول اواسلامی تربیه او اخلاق په تفصیل سره ښودل په دغه مختصربحث کښې نه ځاییږي. دلته همدومره یادونه بس ده چه اسلام دمسلمانانو په ژوندانه، په اقتصادي، اجتماعي او سیاسي لحاظ حاکمیت لري چه دغه حاکمیت په تشریعي برخه کښې دقانون په حیث کامل تطبیق غواړي. له بلی خوا اسلام دتهذیب النفس او روحي تزکیې په لحاظ په ثقافت او کلتور کښې ژورې ریښې لري چه دفرد اوجامعې په جوړښت کښې ئې اخلاقي او تربیوي اغیزې څرګندې دي.

اوس چه داسلام ماهیت اوحقیقت په کلي او اجمال ډول څه نه څه وښودل شو نو وبه ګورو چه اسلام څنګه جامعه جوړه کړه؟ اوڅنګه افراد ئې جوړ کړه؟ په دغو دواړو برخوکښې د اسلام حقیقت نورهم ښه څرګند یږي او داسلام پېژندنې په باب ښه مرسته کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اسلامي جامعه جوړول

کله چه حضرت محمد مصطفیﷺ(ص) په مکه مکرمه کښې خپل رسالت د اسلام په تبليغ شروع کاوه عرب په مختلفو قبايلو او عشايروويشل شوي و او مختلف عقايد ئي درلوده يعني له قبيلوي تعصبونو او دښمنيو سره ئي په افکارو او معتقداتو کښې هم تشتت او اختلافونه موجود و.
ځيني په دي عقيده وچه نه خدای شته او نه پس له مرګه ژوند. ژوند همدغه دی چه په دنيا کښې دی او مرګ د دهر او زماني کاردی. قرآن کريم د دغو کسانو دغه عقيده په دې ډول بيانوي:
(وَقَالُوا مَا هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا يُهْلِكُنَا إِلَّا الدَّهْرُ–الجاثية آ:۲۴) ځيني نور د خدای په وجود قايل وو مګر پس له مرګه ژوند ته نه و قايل. نور خلک د بتانو بندګان و او هرې قبيلې د ځان د پاره بيل بت په خدائي منلی ؤ.
(ود) د کلب د قبيلې (سواع) د هذيل (يغوث) د مذحج او يمنی قبايلو (نسر) د ذی الکلاع (يعوق) د همدان (لات) د ثقيف (عزی) د قريشو او بنی کنانه (منات) د اوس او خزرج د قبيلو خدايان و. او تر دغو ټولو بتانو لوی بت (هبل) و.
سربيره په دې ځيني خلک يهوديت ته، ځيني نصرانيت ته قايل و، چا د ملکو بندګي کوله او چا د پيريانو.
اخلاق او عادات په ډير منحط حال کښې و، ښځو ته په انساني ارزښت نه و قايل، لوڼې به ئي ژوندی ښخولې، غلامان د حيواناتو په څير ګڼل کيده، فحشاء، ربا، ظلم او ناروا څه حدود نه درلوده قبيلوي افتخار، نسبي غرور او خرافات پرستی په اذهانو تسلط درلود.
په دغسې حال کښې له دغسې شرايطولاندې چه نه نظم و او نه آئين نه يو ملي حکومت و، نه سياسي او اجتماعي سازمانونه. له دغسې خلکو نه يو امت جوړول څه اسانه او ارزانه کار نه و.
د اسلامي جامعې اساس په مدينهٔ منوره کښې کيښودل شو او دغه جامعه له مهاجرو او انصارو څخه جوړه شوه يعني يو جزء خواران او فقيران او بل جزئي شتمن او بډايان وچه په آغاز کښې ئي طبقاتي تضاد موجود و خو دغه تضاد د اسلام تحت الشعاع واقع شو او مينه په هر څه غالبه شوه.
د مکې مسلمانانو د اسلام د پاره خپل کورونه او مالونه په مکه کښې پريښودل، له خپلو ډيرو نږدې عزيزانو څخه جلا شوه او مدينې ته د بيوزلو پرديسيانو په حيث راغله. انصارو دوی ته د اسلامی جذبې په تقاضا په ډيره مينه کورونه او ځايونه ورکړه او په دوی باندی ئي پيرزوينه ډيره زياته وه.
مهاجرين فقيران و او مدينې ته د پرديسيانو په حيث راغله، انصار چه د مدينې اصلي او سيدونکي او شتمن خلک و، دوی ته ئي په خپلو کورونو کښې ځای ورکړ او خپله شتمني ئي ورسره شريکه کړه حتی چه د انصارو يوه تن يوه مهاجر ته وويل: زه دوه ميرمنې لرم هره يوه چه ستا خوښه شي هغه به طلاقه کړم چه ته ئي په نکاح واخلې.
د مهاجرينو هغه فداکاري چه د اسلام د دين د پاره ئي خپل هر څه د مکې قريشو ته پريښوده او دوی يو سر او دوه غوږه مدينې ته راغله او د انصارو دغه ايثار چه د اسلام په جذبه ئي مهاجرينو سره هر راز مادي او معنوي مرستې وکړې په بل عبارت د شتمنو او نيستمنو دغه راز ائتلاف او ديوې جامعې تشکيل د نن ورځې د اقتصادي ګټو او طبقاتي تضاد په منطق نه برابريږي.
د اجامعه په اسلامي اخوت او مشترکه عقيده بنا وه او د (انما المؤمنون اخوة) په اساس رسول الله (ص) د مهاجرو او انصارو ترمنځ د ورورولۍ تړونونه قايم کړه. په دې ورورولۍ کښې عرب او عجم، غلام او بادار، تور او سپين فرق نه درلود او د منافعو تصادم پکښې څه د رزنښو اچولی.
د انصارو ايثار په قرآن کريم کښې داسې ستايل شويدی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ ولايَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِّمَّا أُوتُوا وَيُؤْثِرُونَ عَلَى أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ الحشر آ:۹) يعنې دوی محبوب او عزيزګڼي هغه چه دوی ته هجرت کوي او څه چه مهاجروته ورکول کېږي انصار پخپلو زړونو کښې څه حسد نه حس کوي، له ځانه نورمقدم او غوره ګڼي که څه هم دوی پخپله محتاج او اړ وي.

دا آيت هغه حال بيانوی چه د برمالونه د (فئي) په صورت يعني بې جنګه د رسول الله (ص) لاس ته ورغله او هغه ئې ټول په مهاجرو وويشل او د انصار دوو تنو ته يکښې برخه ورکړه شوه چه هغوی څه نلرل او نور ټول انصار بې برخې پاتې شوه.

دغه ويشنه په دې لحاظ وه چه د مهاجرو او انصارو ترمنځ څه نه څه مالي موازنه او تسويه مراعات شي مګر بيائې هم انصاروکښې څه رخه پيدا نکړه او د مهاجرو حق ئې مقدم وګاڼه.

هغه مثالي جامعه چه اسلام د حضرت محمد (ص) له وخته د حضرت عمر (رض) دوهم خليفه ترشهادته او وروسته تر هغه هم کله کله دنيا ته وړاندې کړه يوه داسې جامعه وه چه سياسي قدرت پکښې بې کبره او بې غروره د برصالح خدمتګار په حيث استعمال شو او عدالت، تقوی، مساوات، حريت، قناعت او په نفس حاکميت ئې هغه ښکاره خصوصيتونه او مميزات وچه نظيرئې بيا چاونه ليد.

د اسلامي جامعې په جوړولو کښې جهاني او عالمي نظر دخيل و او د محيط و ماحول له سطحې نه ئې مقام د بر او چت و. په داسې حال کښې چه عربو قبيلوي ژوند درلود او ملي قدرت لا نه و متشکل شوی حضرت محمد (ص) د قرآن په لارښوونه د قوميت او وطنيت له ساحې نه بهر خپل رسالت د ټولو خلکو او عالميانو د پاره وګاڼه او په عربو پورې محصور پاتې نشو. د قرآن کريم دا آيتونه:

(وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ - سوره انبيا آ:۱۰۷) (وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا كَافَّةً لِّلنَّاسِ بَشِيرًا وَنَذِيرًا — سبا آ:۲۸)

(وَأَرْسَلْنَاكَ لِلنَّاسِ رَسُولاً وَكَفَى بِاللّهِ شَهِيدًا -النساء آ:۷۹) دا مطلب په صراحت ثابتوي چه اسلام د دين په حيث او د يوه اجتماعي نظام په حيث د بر وسيع نظر درلود او تعلق ئې له بشريت سره وځکه د مومنين يا مسلمين په ځای د (عالمين) کلمه او د (ناس) کلمه استعمال شوه او (کَافَّةً لِلنَّاسِ) وويل شوه په همدغه اساس ئې په مطلق ډول بني آدم د کرامت خاوند وګاڼه او د (وَلَقَدْ کَرَّمْنَابَنِي آدَمَ) اعلاميه ئې خپره کړه چه په هغه زمانه او په هغسې محيط کښې ئې توقع نشوه کيدی.

په دغه اسلامي جامعه کښې هغه مقام او منزلت چه زيد بن حارثه، اسامة بن زيد، بلال حبشي، صهيب رومي، سلمان فارسي او نورو عجمو او مواليو درلود، د دې مترقي عصر په غربی او شرقی ديموکراسۍ کښې ئې مثال نشو موندلی.مونږ وينو او ګورو چه يو زر او څوسوه کاله وروسته په امريکا غوندې هيواد کښې تورپوستکي په څه نظر کتل کېږي.

په نبوي احاديثو کښې د بشر دوستۍ او بشرپالنې درسونه د بر موندلی شو چه هلته د مومنانو يا مسلمانانو په ځای (ناس) ويل شويدی چه په خلک ئې ترجمه کولی شو.

مثلا:(خَيرُ النّاسِ مَن يّنفَعُ النّاسَ) خلک په دې پوهوي چه په خلکو کښې بهتر هغه څوک دی چه خلکو ته ئې خير او ګټه رسېږي. په بل حديث شريف کښې راغلي دی:(اَلنّاسُ عَيَالُ اللهِ وَاَحسَنُ النّاسِ اِلی اللهِ اَحسَنُهُم اِلیٰ عَيَالِهِ) يعنې خلک د خدای عيال دي، د خدای په نزد بهترين خلک هغه دي چه د خدای د عيال سره نيکي کوي.

په بل ځای کښې پيغمبر(ص) خلکو ته داسې خطاب کوي:(اَيُّهَاالنّاسُ اِنَ رَبَّکُم وَاحِدٌ وَاِنَ اَبَاکُم وَاحِدٌ کُلُّکُم مِن آدَمِ وَآدَمُ مِن تُرَابِ اِنّ اَکرَمَکُم عِندَ اللهِ اَتقَاکُم لَا فَضلَ لِعَرَبِي عَلیٰ عَجَمِيِ وَلَا لَابَيَضَ عَلیٰ اَسوَدَ اَلَا بِالتَّقویٰ) ای خلکو خدای مو يودی پلار مو يودی ټول له آدم څخه یاست او آدم له خاورو څخه دی د خدای په نزد ستاسو د بر مکرم هغه دی چه د برپرهيزګار دی، عربي په عجمي او سپين په تور څه فضليت نلري مګر په تقویٰ سره.

(c) ketabton.com: The Digital Library

طبقاتي جامعه د اسلام په نظر کښې:

په کومه جامعه کښې چه ممتازه طبقه موجوده وي او يو شمير خلک په نوروباندی باداري کوي هغې ته طبقاتي جامعه وائي چه اقليت پکښې د اکثريت په اوږوباروي.
استعمار او استثمار په همدغسې ټولنه کښې وده کوي او ډېر خلک دلړو د پاره استعماليږي او قربانيږي.
يو وخت وچه قوي انسان په وحشيانه ډول دضعيف انسان غوښې خوړې او اوس ئې لاهم وحشيان په همدغه ډول خوري مګر په متمدنوقو مونوکښې سړي خورکې اوس په بل ډول ده او هغه داچه بډايان او دقدرت خاوندان ډېر خلک پخپل خدمت کښې په کاراچوي او دهغوی دکار او زيار په ګټه چرچې کوي خوهغوي ته ډېر لږ څه ورکوي چه ددوی خدمت ته ژوندي پاتې شي.
دغه لوړه او ممتازه طبقه چه دملاکانو، بډايانو، سردارانو، خانانو ياصاحبانو په نامه يادېږي اوفئوډالان ئې عصري نوم دی ددې عصر په ډېروجوامعوکښې دحاکمې طبقې په حيث په خلکو مسلط دي دا طبقه خلک په قرآن کريم کښې(مترفين)، (ملاء)، (اکابر) بلل شويدي او په متعددو آيتونوکښې ئې يادونه په دې ډول شويده:
۱-(وَمَا أَرْسَلْنَا فِي قَرْيَةٍ مِّن نَّذِيرٍ إِلَّا قَالَ مُتْرَفُوهَا إِنَّا بِمَا أُرْسِلْتُم بِهِ كَافِرُونَ -سبا آ:۳۴) يعنې هرې قريې ته موچه استازې ليږلې بډايانو او دنعمت خاوندانوئې ويلي دي څه چه تاسو راوړيدي نه ئې منو. په دې آيت شريف کښې الله تعالی حضرت محمد(ص) په دې پوهوي چه دقريشو دسردارانو اوشتمنو په سرکشۍ او نافرمانۍ مه خوابدی کېږه په هروخت کښې مالداراو او متنعمانوله پيغمبرانو سره مقابله کړيده او دخدای احکاموته ئې غاړه نده ايښې.
۲(وَكَذَلِكَ مَا أَرْسَلْنَا مِن قَبْلِكَ فِي قَرْيَةٍ مِّن نَّذِيرٍ إِلَّا قَالَ مُتْرَفُوهَا إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءنَا عَلَى أُمَّةٍ وَإِنَّا عَلَى آثَارِهِم مُّقْتَدُونَ -الزخرف آ:۲۳) مطلب داچه تر تادمخه هم دهرې قريې شتمنو اوآسوده حالوکسانو دخدای هر استازي ته همدغه ويلي دي چه مونږ دپلرو او نيکونو زړه لار نه پرېږدو او په تاپسې نه ځو.
۳-(وَقَالَ الْمَلَأُ مِن قَوْمِهِ الَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِلِقَاء الْآخِرَةِ وَأَتْرَفْنَاهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا مَا هَذَا إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يَأْكُلُ مِمَّا تَأْكُلُونَ مِنْهُ وَيَشْرَبُ مِمَّا تَشْرَبُونَ -المومنون آ:۳۳) دلته دهود ياصالح (ع) دقوم سرداران او مالداران په ګوته شويدي چه په آخرت ئې باورنه درلود او په کفر ټينګ د آسوده ژوند خاوندان و او قوم ته ئې ويل: دی هم تاسو غوندې بشردی هغه څه خوري چه تاسو ئې خورئ او هغه څه څکي چه تاسو ئې څکئ.
۴_(وَكَمْ أَهْلَكْنَا مِن قَرْيَةٍ بَطِرَتْ مَعِيشَتَهَا فَتِلْكَ مَسَاكِنُهُمْ لَمْ تُسْكَن مِّن بَعْدِهِمْ إِلَّا قَلِيلًا -القصص آ:۵۸) ډېر خلکه موتباه کړيده قريه چه په معيشت کښې ئې له حده تيری کړی نو دا دي ددوی استوګنځي چه وروسته تردوی پکښې ځوک نه او سيږي مګر ډېر لږ کسان.
يعنې عياشي او په عيش کښې افراط دتباهۍ موجب دی.
۵-(قَالَ الْمَلأُ مِن قَوْمِهِ إِنَّا لَنَرَاكَ فِي ضَلاَلٍ مُّبِينٍ -الاعراف آ:۶۰) نوح عليه السلام ته ئې دقوم سردارانو او سرکردګانو وويل: مونږ تا په ښکاره ضلالت کښې وينو.
۶_(قَالَ الْمَلأُ الَّذِينَ كَفَرُواْ مِن قَوْمِهِ إِنَّا لَنَرَاكَ فِي سَفَاهَةٍ وِإِنَّا لَنَظُنُّكَ مِنَ الْكَاذِبِينَ -الاعراف آ:۶۶) هود عليه السلام ته ئې دقوم کافرو سردارانو وويل: مونږ هرګوره تا په سفاهت کښې وينو او د دروغجنوله جملې څخه دې ګڼو.
۷-(قَالَ الْمَلأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُواْ مِن قَوْمِهِ لِلَّذِينَ اسْتُضْعِفُواْ لِمَنْ آمَنَ مِنْهُمْ أَتَعْلَمُونَ أَنَّ صَالِحًا مُّرْسَلٌ مِّن رَّبِّهِ قَالُواْ إِنَّا بِمَا أُرْسِلَ بِهِ مُؤْمِنُونَ. قَالَ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُواْ إِنَّا بِالَّذِيَ آمَنتُمْ بِهِ كَافِرُونَ -الاعراف آ: ۷۵ او ۷۶) دصالح عليه السلام دقوم سرکښوا شرافو دقوم ضعيفو مومنانو ته وويل: ايا تاسو پوهېږئ چې صالح عليه السلام دخپل خدای استازی

(c) ketabton.com: The Digital Library

دی، هغوی وویل مونږ هرګوره دده په رسالت ایمان لرو متکبرانو وویل مونږ په ټینګه د هغه څخه منکر یو چه تاسې پرې ایمان لرئ.
۸-(قَالَ الْمَلأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُواْ مِن قَوْمِهِ لَنُخْرِجَنَّكَ يَا شُعَيْبُ وَالَّذِينَ آمَنُواْ مَعَكَ مِن قَرْيَتِنَا أَوْ لَتَعُودُنَّ فِي مِلَّتِنَا- الاعراف آ:۸۸) د شعیب علیه السلام د قوم متکبرو سردارانو وویل: اې شعیبه هرګوره به تا او هغه کسان چه په تا ئې ایمان راوړی له قریې څخه باسو یا به بیرته زمونږ دین ته راګرځئ.
۹-(وَقَالَ الْمَلأُ مِن قَوْمِ فِرْعَونَ أَتَذَرُ مُوسَى وَقَوْمَهُ لِيُفْسِدُواْ فِي الأَرْضِ وَيَذَرَكَ وَآلِهَتَكَ-الاعراف آ:۱۲۷) د فرعون د قوم سردارانو فرعون ته وویل: ایا موسی او دده قوم پرېږدې چه په ځمکه کښې فسادونه کوي او ستا عبادت او ستا دبتانو عبادت پرېږدي.
۱۰-(وَكَذَلِكَ جَعَلْنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ أَكَابِرَ مُجَرِمِيهَا لِيَمْكُرُواْ فِيهَا وَمَا يَمْكُرُونَ إِلاَّ بِأَنفُسِهِمْ وَمَا يَشْعُرُونَ-الانعام آ:۱۲۳) په دې آیت کښې د (ملا) کلمه په (اکابر) بدله شویده چه دواړه یوه معنی لري.
الله تعالی وایي په هره قریه کښې مو اکابر مجرمان پیدا کړیدي چه پکښې مکر او امکاري کوي. ددوی مکر په حقیقت کښې له ځان سره دی مګر دوی نه پوهېږي.
له دغو او دغسې نورو آیتونو څخه دا حقیقت ډېر ښه څرګندېږي چه د قرآن په نظر کښې چه د اسلام نظر هم دی اکابر، سرداران او بډایان خومره منفور دي.
څوک چه د قرآن په اقتضا او تقاضا پوه وي هغه پوهېږي چه په اسلامي جامعه کښې د ممتازې طبقې د پاره ځای نشته. په اسلام کښې هغه بډای او مالدار ته هرکلی وایه شي چه تجارت او معامله ئې له خدای سره وي لکه چه په خپله خدای (ج) وایي:(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَى تِجَارَةٍ تُنجِيكُم مِّنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنفُسِكُمْ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ -الصف آ:۱۰ او ۱۱) اې مومنانو! ایا دلالت وکړم تاسو ته په داسې تجارت چه نجات درکړي له دردناک عذاب څخه، ایمان راوړئ په خدای او رسول ئې او جهاد وکړئ د خدای په لار کښې په خپلو مالونو او نفسونو دا ستاسو د پاره خیر دی که پوه شئ. له خدای سره معامله او تجارت له سر او ماله تېرېدل دي د دې تجارت سند داسې ثبت شویدی:
(إِنَّ اللّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُم بِأَنَّ لَهُمُ الجَنَّةَ -التوبه آ:۱۱۱) بې شکه الله تعالی پیرودلي دي له مومنانو څخه ددوی نفسونه او مالونه په دې چه ددوی د پاره به جنت وي نو هرکله چه ددوی سر او مال د خدای مال دی بډایان د دې معاملې په اساس مکلف دي چه د خدای په حکم به وړی مړوي. لوږ به پټوي او ضعیفان به قوي کوي او په پښو به ئې دروي.
هغه بډایان چه د غه کارنکوي اسلام ئې ردوي او له ځانه ئې شړي لکه ثعلبه چه قصه ئې په قرآن کښې پدی ډول ده:(وَمِنْهُم مَّنْ عَاهَدَ اللّهَ لَئِنْ آتَانَا مِن فَضْلِهِ لَنَصَّدَّقَنَّ وَلَنَكُونَنَّ مِنَ الصَّالِحِينَ فَلَمَّا آتَاهُم مِّن فَضْلِهِ بَخِلُواْ بِهِ وَتَوَلَّواْ وَّهُم مُّعْرِضُونَ -التوبه آ:۷۵) له دوی څخه دي هغه څوک چه خدای سره ئې عهد کړی و چه که راکړشي مال هرګوره به ئې صدقه کوو او یو به له نیکانو څخه. کله چې دوی ته خدای له خپل فضل څخه ورکړه بخل ئې وکړ او له عهده وګرځېدل او دوی دي اعراض کوونکي.
تفسیر:
ثعلبه د حاطب انصاري ځوی پیغمبر (ص) ته عرض وکړ چه د بډای کیدو دعا ورته وکړي پیغمبر (ص) که هر څه ورته وویل چه همدغه حال درته ښه دی هغه خپله غوښتنه بیا بیا کوله حضرت محمد (ص) بیا ورته وویل ایا دا دې نه ده خوښه چه زما د قدم نقش تعقیب کړې او په هغه څه پسې هڅه و نکړې چه شکرئې نشې په ځای کولی. ثعلبه بیا اصرار وکړ او عهد ئې وکړ چه که خدای ئې بډای کړي حقوق به ئې په کامل ډول اداکړي. پس له هغه ورته پیغمبر دعا

(c) ketabton.com: The Digital Library

وکړه او د ثعلبه په اوزو کښې دومره برکت پیدا شو چه مجبور شو د مدینې نه د باندې کلي ته ووزي د ثعلبه په اوزو او مال کښې نور هم دومره زیات والی راغی چه د جمع او جمعې لمونځ تري پاتې شو او مال ته ئې مخه شوه.

څه موده وروسته چه د پیغمبر (ص) لخوا د زکات غونډولو عاملین ورغله بالاخره ئې د زکات له ورکولو نه انکار وکړ او دغه خبر رسول الله (ص) ته راورسیده چه دري ځله ئې وویل (ویح ثعلبه) افسوس دی د ثعلبه په حال او دا آیتونه هم د همده په باب نازل شول. د ثعلبه خپلوانو چه دغه خبر ثعلبه ته وروورهغه په اکراه سره د پیغمبر (ص) حضور ته د زکات له مال سره راغی خو پیغمبر د هغه زکات قبول نکړ او ثعلبه د شرم او عار په وجه آه و فریاد شروع کړ او په سرئې خاورې باد کړې خو دا هر څه د ظاهري بدنامۍ د پاره و او په زړه کښې ئې نفاق پټ و ځکه چه د ه زکات لکه جزیه ګڼله.

وروسته د پیغمبر (ص) له وفاته ثعلبه چه د زکات مال ابوبکر صدیق (رض) ته راوړ هغه هم رد کړ او وروسته تر هغه عمر فاروق (رض) هم د هغه زکات مردود وګاڼه او دغه راز بڼه ای له اسلامی جامعې نه طرد شو.

په اسلام کښې که په صریح ډول طبقاتي تیټ و پاس په همدغه نامه نه وي رد شوي په اقتضائې ډول ئې په دې آیتونو کښې دغه راز نظام غندلی او رد کړیدی.

(إِنَّ فِرْعَوْنَ عَلَا فِي الْأَرْضِ وَجَعَلَ أَهْلَهَا شِيَعًا يَسْتَضْعِفُ طَائِفَةً مِّنْهُمْ يُذَبِّحُ أَبْنَاءهُمْ وَيَسْتَحْيِي نِسَاءهُمْ إِنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ وَنُرِيدُ أَن نَّمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا فِي الْأَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ وَنُمَكِّنَ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَنُرِي فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا مِنْهُم مَّا كَانُوا يَحْذَرُونَ- القصص آ:۴) هرګوره فرعون تکبر وکړ په ځمکه کښې او وئې ګرزاوه د ځمکې اهل طایفې طایفې چه ضعیفه ئې کړه یوه طایفه تربنه وژل ئې د هغوي زامن او ژوندۍ ئې پرېښودې د هغوی لوڼې، هرګوره ؤ دی له مفسدانو څخه. غوښتل مو چه احسان کېږدو په ضعیفانو باندې په ځمکه کښې او وګرزوو دوی پیشوایان او وګرزوو دوي وارثان (د فرعون د ملک) او ځای ورکړو دوی ته په ځمکه کښې او وښیو فرعون او هامان ته او د دوی لښکرو ته د بني اسرائیلو له لاسه هغه عذاب چه فرعونیان تربنه وېرېدل.

دا آیتونه دا رابښیي چه خدای دا نه خوښوي چه څوک خلک طایفې طائفې کړي او یوه ضعیفه او ذلیله کړي لکه فرعون چه بنی اسرائیل همدغه شان کړه او خدای ورته موسی پیدا کړ. که څوک یوه طایفه ټیټوی او لاندې کوي ئې او نور لوړوي نو الهی سنت هغه ضعیفان قوي کوي او لوړه ممتازه طبقه پرې تباه کوي. په همدغه اساس په صدر اسلام کښې د حضرت عثمان (رض) ترخلافته په اسلامي جامعه کښې طبقاتي ټیټ او پاس نه و او اسلامي سیاست د اجتماعي عدالت او مساوات په بناء دبرترۍ او کهترۍ احساس محوه کړی ؤ.

که چیرې اوس هم اسلامي اصول او اساسونه په یوه جامعه کښې تطبیق شي د طبقاتي تضاد د پاره مجال نه پیدا کېږي. په اسلام کښې حاکمه طبقه هم په خلکو حاکمه نه وه بلکه د خدای د احکامو مجریه قوه وه. د اسلام خلیفه دربان او پاسبان نه درلود نه دربار و نه درباري جاه و جلال. نا اشناسړی د ظواهرو له مخې د خلیفه او د بل سړي فرق نشو کولی، بشري تاریخ د اسلامي خلافت نظیر په بل هېڅ نظام کښې نشي ښودلی.

عمر ابن الخطاب (رض) خو پرېږده د هغه ثاني عمر ابن العزیز هم ثاني نلري. د حضرت ابوبکر (رض) او حضرت علي کرم الله وجهه حال خو هم هر چاته معلوم دی چه اجتماعي اقتدار یې لکه یو ستر امانت وګاڼه او هېڅکله ئې د خپل شخصي او نفسي خواهشاتو د پاره استعمال نکړ او زعامت ئې د مثل اعلی په حیث راتلونکو زمانو ته تاریخي یادګار پرېښود.

هغه اسلامي جامعه چه حضرت محمد (ص) ئې باني او معمار و او خپلو خلیفه ګانو ته ئې د امانت په ډول پرېښوده اساسونه ئې دادي:

مساوات:

د اسلام په اجتماعي اصولو کښې یو مهم اصل مساوات دی ځکه ئې عرب او عجم تور او سپین مساوي ګڼلی او انساني کرامت ئې د هر بني ادم د پاره یو شان منلی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

څه شی چه په دغه کرامت کښې زیاتوالی راولي هغه تقوی ده او بس. د اسلام لوی رهبر حضرت محمد (ص) دوه ځله یو ځل په سوره کهف (آ:۱۱۰) او بل ځل په سوره فصلت (آ:۶) کښې د خدای له لوري مامور شوی چه خلکو ته وو ایي: (انما أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُوحَى إِلَيَّ) زه هرګوره تاسو غوندې بشریم وحی راته راځي. یعني بې له دېنه چه د الهي وحی په وسیله مې معرفت نصیب کېږي نور نو تاسو غوندې یو بشریم او له تاسو نه امتیاز نلرم.
په همدغه اساس به پیغمبر (ص) په هغو موارد و کښې چه وحی به نه وه موجوده د خپلو اصحابو رایه غوښتله او خپله رایه به ئې هم ښکاره کړه ولي که دده رایه به په اقلیت کښې وه د هغوی په رایه به ئې عمل کاوه او خپلې رائې ته د یوه فرد له رائې نه په زیات اهمیت نه و قایل.
په عمل کښې هم رسول الله (ص) په دسته جمعي چارو کښې له نورو سره مساوي برخه اخیسته که مسجد به ئې جوړاوه خپلو اصحابو سره به ئې تیږې او خاورې راچلولې که د غزا د پاره به ئې خندق کینوده د هغوی په شان به ئې کلنګ واهه او خاورې به ئې ایستلې، په غزاګانو کښې به ئې عملاً برخه اخیسته او د جنګ په میدان کښې له هرچانه زیات صابر و.
له شاقه خدماتو نه ئې ډېره نه کوله او په معیشت کښې ئې برخه له نورونه خواره وه، خپل نفس ئې ډېر خوار ساته تن اسائي ئې په ځان حرامه کړې وه. په داسې فرش به څملاسته چه تغمې به ئې دده په مبارک وجود کښې ښکارندې وې. د اربشو په ډوډۍ به ئې هم نس نه مړاوه او ډېر لږ وخت د پاره به ئې هم په کور کښې د دنیا مال دومره نه ساته چه موقتاً په بډایانو کښې حساب شي.
د غنیمت او د (فئې) مالونه به ئې په خلکو ویشل او ډېرځه به ئې یو او بل ته ورکول خو په خپله به ئې شپه په لوږه تیروله یعني په دغه برخه کښې ځانته په مساوي حق هم نه و قایل.
په دنیا کښې به هیڅ داسې مشر یا رهبر نه وي تېرشوی چه خپلو پیروانو سره په هر کار کښې دیوه کارګر په حیث عملاً شریک او سهیم وي او د مالونو په ویش کښې بې برخې یا د ډېرې لږې برخې خاوند وي.
د رسول الله (ص) دغه رویه او دده نور اخلاق او صفات په تربیوي ډول دومره موثر و چه دده په اصحابو کښې ئې تر ډېره وخته عمیق روحي نفوذ مشهود و.
تر ده ډېر وروسته د اسلام د دوهم خلیفه حضرت عمر (رض) په خلافت کښې د یوه یهودي دعوی په حضرت علی کرم الله وجهه باندې خلیفه ته وړاندې شوه هغه حضرت علي احضار کړ او د یهودي په څنګ کښې ئې د فیصلې د پاره ودراوه ځکه چه په اسلام کښې د مساوات او عدالت تقاضا همدغه وه چه مدعي او مدعي علیه مساوي وګڼل شي او څنګ په څنګ ودرېږي که څه هم یو حضرت علي د حضرت محمد (ص) د تره ځوی او ځوم وي او د اسلام د پاره ډېر زیات خدمتونه کړي وي او بل یهودي وي چه له اسلام سره ټینګ عناد لري.
کله چه حضرت عمر (رض) له یهودي سره خبرې کولې د یهودي اصلی نوم ئې واخیست او چه حضرت علی کرم الله وجهه ته ئې خطاب کاوه نو د ابوالحسن په نامه ئې یاد کړ په دغه وخت کښې د حضرت علي په وچولي کښې د غضب آثار ولیدل شوه ځکه حضرت عمر (رض) ورته وویل:
په دې خوابدی ئې چه د عدالت په محضر کښې له یوه یهودي سره په مساوي ډول ولاړ ئې. حضرت علی کرم الله وجهه وویل:
نه داسې نه ده بلکه په دې وجه متاثریم چه د مساوات د اصل رعایت دې ونکړ زه دې په کنیه نامه ابوالحسن یعنې د حسن پلار وبللم او یهودي دې په خپل نامه یاد کړ یعنې زما احترام دې له هغه نه زیات وکړ. حضرت عمر (رض) په ځواب کښې ورته وویل: دا کار د عادت له مخې شویدی تا ته معلومه ده چه ما همیشه ته د ابوالحسن په نامه یاد کړی ئې او اوس هم ستا همدغه نوم عادتاً خولی ته راغی زما قصد دا نه و چه د مساوات اصل له پښولاندې کړم. پس له هغه حضرت علی کرم الله وجهه متسلی شو.
د رسول الله (ص) په زمانه کښې چه قریشو ځانونه له نورونه ډېر پورته ګڼل او مریان او موالي ئې ډېر حقیر او ذلیل ګڼل رسول الله (ص) د خپلې عمې لور (زینت بنت جحش) زید بن حارثه ته په نکاح کړه چه دده له موالیو څخه و او په جزیره

(c) ketabton.com: The Digital Library

العرب کښې دغه کارله عرف او عادت نه ببخي مخالف و او هيچاښې توقع نشوه کولی له دغه حساسيت سره محمد(ص) په دغه ازدواج د اسلامي مساوات اصل معراج ته ورساوه چه يولوی انقلابي حرکت ورته ويلی شو.
کله چه رسول الله(ص) دمهاجرينو او انصارو ترمنځ د وروروليـ (مواخات) تړون کاوه نوخپل تره حمزه (رض)ئي لـه خپل مولی زيد سره ورور وګرزاوه او ابوبکر (رض) ئي له خارجة ابن زيد سره د وروری په تار وتاړه.
حضرت عمر(رض) داسلام دوهم خليفه چه په اسلامي سنتو ډېر ټينګ و دمساوات رعايت ئې پـه ډېر اهتمام کاوه. يوه ورځ چه دی پـه مکـه کښې ګرځيـده وئې ليـده چه خدمتګاران ولاړدي او سرداران پـه ډوډی ناست دي ځکـه ئې پـه قهرسردارانو ته وويل: څه وجه ده چه څوک ځانونه له خپلو خدمتګارانو نه غوره ګڼي او سمد لاسه ئې خدمتګاران له سردارانو سره په ډوډی کښينول.
ده دمساواتو لحاظ دومره ساته چه دقحط په کال چه په (عام الرماده)شهرت لري او غوړي پکښې چاته نه رسيده ده هم دغوړيو له خوراک نه ځان پرهيزکړ او دنورو په شان به ئې تيل خوارړه.
دتيلو خوراک دی مريض کړ او پوستکی ئې تور و او ښت دغه کار ته ترهغه وخته ده دوام ورکړ څو چه په بازار کښې غوړي ډېرشوه او هرچا اخيستلی شوه.
همدغه خليفه (حضرت عمر (رض))يوه ورځ يو سړی اويوه ښځه د زنا په حال کښې وليدل او قصدئې وکړ چه په هغوی باندې شرعي حد جاري کړي مګر ددې کار دپاره شاهدان په کار و او شرعي اثبات ئې غوښته. حضرت عمر (رض)بې له دېنه چه دهغوی نوم واخلي اصحابو ته وويل: که خليفه څوک دزنا په حال کښې پخپلو سترګو ووينې ايا کولی شي چه په هغوی حد جاري کړي. حضرت علی ورته وويل: که ته دهغوی نوم واخلي او بيا دخپلې ادعا داثبات دپاره څلور شاهدان تېرنکړې نو په تا باندې (حد قذف) جاري کېږي. يعنې پـدې کار کښې تـه چه خليفه يې او يو بـل سړی څه فرق نلري او مساوي ياست. هرکله چه هغه وخت نور شاهدان هلته حاضر نه و خليفه ونکړی شوه چه يوازې دخپلې مشاهدې له مخې په هغوی حد جاري کړي او نوم نه ئې افشا کړي.

مشوره:

پس له وحی نه داسلامي نظام اساس مشوره ده. رسول الله صلی الله عليه وسلم دخدای لـه لوري ماموريت در لـود چه ددغه اصل رعايت وکړي او په هغو مواردو کښې چه وحی نه وي موجوده دمومنانو په رايه کار وکړي نه داچه خپله رايه معتبره وګڼي او خپل فکر په نورو تحميل کړي.
دهجرت په دريم کال چه قريشو دري زره لښکر مجهزکړ او مدينې تـه ئې نژدې د احد د غـره پـه لمنـه کښـې خپلې خيمې ودرولې چه په مدينه حمله وکړي، رسول الله(ص) ددغه جنګ دطرز او طريقې پـه بـاب دخپلـو اصحابو مشـوره او نظريـه غوښته.
دده خپله رايه داوه چه لـه قريشو سره پـه مدينـه کښـې مقابلـه وکړي چه دوی پـه محفوظو ځايونو کښـې وي او قـريش پـه لاروکوڅو کښې دمسلمانانو له ضربو لاندې وي.
دمنافقانو رئيس عبد الله ابن ابي چه دلومړی ځل دپاره دمشوري حق ورکړی شوی و هغـه هم همدغه مشوره ورکړه نورمسلمانان چه په ډېر جوش او خروش کښـې و دهغوې رايـه داوه چه لـه مدينې نـه دباندې احد تـه نژدې وجنګېږي او خپل شجاعت په ميدان کښې وښيي.
داکثريت فيصله همدغه وه او دهمدغې فيصلې په اساس پيغمبر(ص) له زروتنو سره لـه مدينې نـه داحد لورتـه روان شو او په لاره کښې عبد الله بن ابي له خپلو دري سوه تنو سره په دې دليل د اسلام له لښکر نه بيل شو چه زما مشـوره ونـه منل شوه نو زه هم په جنګ کښې برخه نا خلم. پيغمبر(ص) له اوه سوه تنو سره دجنګ ميدان ته ورغی دجنګ نقشـه ئې پخپله ترتيب کړه او صفونه ئې برابر کړه. هلته ئې وليده چه لـه يوې درې نـه د دښمن حمله داسلام دلښکر په ساقه امکان لـري ځکـه ئې پنځـوس تنـه غشـي ويشـتونکي دعبـد الله بـن جبيرلـه امرلانـدې ديـوه مهم ځـای پـه سـاتلو موظف کـړه چـه

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ښمنو د احتمالي هجوم مخه ونيسي. په دوی باندې ئې ډېر تاکيد وکړ چه مسلمانان غالب شي او که مغلوب تاسو به له دغه ځايه حرکت نه کوئ ځکه چه زمونږ بريالیتوب په همدغه ځای پورې تړلی دی.
کله چه جنگ شروع شو او د اسلام مجاهدينو لکه: ابو دجانه، حضرت علي او نورو خپل زيات شهامت وښود په قريشو کښې تزلزل پيدا شو او تيښته ئې اختيار کړه. مجاهدينو دغه وخت د غنميت مالونو په غونډولو شروع وکړه غشو ويشتونکو چه دغه حال وليد دغه ځای ساتنه ئې بې ضرورته وګڼله او د غنايمو په هڅه کښې شوه عبد الله ابن جبير له يو ولسو تنو سره هلته پاتې شو او نور لاړل په دغه وخت کښې خالد بن وليد چه لا په اسلام نه و مشرف شوی له دوو سوو او پنځو سو سپرو سره ئې د دريځ لخوا هجوم راوړ، عبد الله ابن جبير له خپلو ملګرو سره په شهادت ورسيده او مهاجمينو د شا له خوا په مجاهدينو حمله وروړه. هغه قريش چه د جنگ له ميدانه تښتېدلي و چه د دغه عقبي حمله ئې وليده بيرته راوګرزيدل او مسلمانان د غلفت په حال کښې له دوو خوا محاصره شوه.
ډېر مسلمانان شهيدان شول او د رسول الله (ص) مبارک مخ د (ابی قميه) د تيږې په شديد ګذار زخمي شو او يو غاښ ئې هم تلف شو. رسول الله (ص) په ځمکه را پرېووت او په دغه وخت کښې د رسول الله (ص) د وژل کيدو اوازه خپره شوه، مسلمانانو خپل حواس بايلوده او مضطرب شوه چه رسول الله (ص) دغه وخت په لوړ اواز وويل: (اِلَیّ عِبَادَ اللهِ اَنَا رَسُولُ اللهِ) د خدای بندګانو ماته راشئ زه يم د خدای رسول.
د دې غږ په اوريدو نوې حوصله را پيدا شوه او ډيرش تنه اصحاب د رسول الله (ص) شا وخوا راټول شوه او په ډېر شدت ئې مدافعه شروع کړه او مشرکان ئې تيت وپرک کړل.
دغه د ميدان جنگ چه ډېر لږ مسلمانان له ډېر زيات مجهزلښکر سره مقابل شوه او له ابتدانه د رسول (ص) د رائې په خلاف له مدينې نه بهر شروع شو مسلمانانو ته ئې ډېر لوی تاوان ورساوه او د رسول الله (ص) تره حمزه غوندې مهم شخص پکښې هم شهيد شو. د دغې ماتې اصلي علت هماغه نافرماني وه چه غيشو ويشتونکو د رسول الله (ص) له ډېر تاکيد سره هم هغه اهم ځای پرېښود او په غنيمت پسې لاړل.
د احد په غزا کښې د پيغمبر د رايې په خلاف د مدينې نه بهر جنگ کول او بيا د ه د موکد امرنه سرغړول او سنګر پرېښودل ښائی چه پيغمبر د مشورې غوښتلو او منلو څخه بيزاره کړی وي ځکه ورته الله تعالی په دغه حال کښې هم داسې ارشاد کوي: (فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللهِ آل عمران آ:۱۵۹) يعنی د دوی له ګناه څخه تېرشه او بخښنه ورته وغواړه له دوی سره په کار کښې مشوره کوه او چه عزم دې وکړنو بيا په خدای توکل لره.
له حضرت علی کرم الله وجهه څخه روايت دی چه له رسول الله (ص) نه پوښتنه وشوه چه عزم څه شی دی هغوی وفرمايل: (مُشَاوَرَةُ اَهلِ الرَّاْيِ ثُمّ اِتبَاعُهُم ابن کثير) يعنې د رائې خاوندانو سره مشوره کول او بيائې پيروي کول عزم دی.
له دې پورته توضيح څخه به دا مطلب ډېر ښه څرګند شوی وي چه قرآن کريم د مشورې د ناکامۍ او مشاورينو د غلطۍ او نافرمانۍ په صورت کښې هم يو لوی پيغمبر بيا په مشوره غوښتلو او منلو مؤظف کوي.
د قرآن کريم دا آيت: (وَأَمْرُهُمْ شُورَىٰ بَيْنَهُمْ –الشورىٰ آ:۳۸) له هغو کسانو نه د خدای رضامندي ښيي چه کارئې مشوره کول وي او له مشورې نه کار اخلي.

عدالت:

د اسلام عدلي او قضايي برخه د اجتماعي نظام په حيث د انسان سر او مال، کرامت او حريت مصئون ګڼي او د حقوقو حفاظت ئې کوي. د ظلم او ضرر مخه نيسي، فتنه او فساد محکوموي، جنايت او خيانت، فحشا او منکر د جزاء وړبولي او عدالت د شرعي احکامو په کامل او صحيح تطبيق تامينوي.
په اسلامی شريعت کښې د جرايمو سزاګانې معلومې دي د اسلام اولو الامر حاکم او قاضی مکلف دی چه د خدای احکام د عدل او انصاف له مخې تطبيق کړي او په دغه کار کښې د ضعيف او قوي، د خپل او پردي، د مسلم او غير مسلم هيڅ فرق ونکړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې آيت شريف کښې: (لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ -سوره الحديد آ:۲۵) الله تعالی فرمايي په تحقيق سره مو رسولان استولی، له نښونښانو سره او له دوی سره مو کتاب او ميزان هم واستاوه چه خلک په عدل او انصاف قايم شي. په بل آيت شريف کښې وايي: (إِنَّ اللّهَ يَأْمُرُكُمْ أَن تُؤدُّواْ الأَمَانَاتِ إِلَى أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُم بَيْنَ النَّاسِ أَن تَحْكُمُواْ بِالْعَدْلِ -سوره النسا آ:۵۸) يعنی خدای پاک تاسو ته امر کوي چه امانتونه ئې اهل ته وسپارئ او کله چه د خلکو ترمنځ حکم کوئ په عدل حکم وکړئ.

خلک عامه کلمه ده او په مسلمانانو پورې څه اختصاص نه لري، لکه چه د مخه وويل شوه د حضرت محمد (ص) رسالت د ټولو خلکو د پاره دی که چا د اسلام دين قبول کړی وي او که نه ئې وي قبول کړی په هر دين چه وي اسلام ئې د بشري کرامت او انساني حقوقو په لحاظ له نورو سره مساوي ګڼي او د عدالت په محضر کښې هيڅ راز تبعيض او امتياز نشته، همدغه وجه وه چه د اسلام دوهم خليفه ديوه يهودي په دعوې کښې حضرت علی له يهودي سره څنګ په څنګ ودراوه او عادلانه فيصله ئې صادره کړه.

د رسول الله (ص) په زمانه کښې چه د مخزومي قبيلې ديوې عزيزی کورنۍ يوې ښځې غلا وکړه او په شرعي حد محکومه شوه خپلوانو ئې د خانداني او قبيلوي پت ساتلو په غرض اسامة بن زيد ته راغله چه رسول الله (ص) ته شفاعت وکړي چه دغه ښځه د شرعي حد له اجرا څخه معافه کړي اسامة که څه هم رسول الله (ص) ته ډېر مقرب وخو چه دا خبره ئې ياده کړه د خدای رسول (ص) زيات متاثر شو او د منبر په سرئې په خپله خطابه کښې وفرمايل پخواني قومونه ځکه هلاک شول چه په دوی کښې به که شريف د جرم مرتکب شو شرعي حد پرې نه جاري کيده او که خوار وغريب به جرم وکړ نو قانون به پرې تطبيق شو. د خدای په نامه مې قسم چه که زما لور (فاطمه) غلا وکړي نو هم به شرعي حد پرې جاري کوم د پيغمبر دغه وينا پدې اساس وه چه دی د الله تعالی له لوري په موکدو امرونو د عدالت په قايمولو مامور و او دغه ماموريت ډېر مهم او جدي و.

دا آيت شريف: (وَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءهُمْ وَقُلْ آمَنتُ بِمَا أَنزَلَ اللَّهُ مِن كِتَابٍ وَأُمِرْتُ لِأَعْدِلَ بَيْنَكُمُ- سورت الشوری آ:۱۵) پيغمبر ته اجازه نه ورکوله چه له الهی امر نه سر وغړوي او د عدالت په ځای کښې د خلکو د خواهشاتو تابع شي. په دې آيت شريف کښې الله تعالی پيغمبر ته وايي: په هغه څه مستقيم اوسه چه امر درته شوی د دوی د غوښتنو پيروي مه کوه او ووايه! ما په هغه کتاب ايمان راوړی چه د خدای له لورې نازل شوی او زه ماموريت لرم چه په تاسو کښې عدل قايم کړم د عدالت قايمولو امر ټولو مومنانو ته متوجه دی او يوه ايمانی وظيفه ګڼل شويده.

په سوره مايده کښې دا آيت شريف: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ كُونُواْ قَوَّامِينَ لِلّهِ شُهَدَاء بِالْقِسْطِ وَلاَ يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَآنُ قَوْمٍ عَلَى أَلاَّ تَعْدِلُواْ اعْدِلُواْ هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى –المائده آ:۸) مومنان په مجموعي ډول مخاطب کوي او ورته وايي. اوسئ د خدای د پاره قيام کوونکي او په عدل او انصاف شهادت ورکوونکي.

د قوم د ښمنی دې باعث نشي چه له عدالت څخه مو واړوي، عدل او انصاف وکړئ عدل تقویٰ ته نژدی دی.

همدارنګه: (وَأَوْفُواْ الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ الانعام آ:۱۵۲) هغه الهی حکم دی چه هر مومن په پيمانه او تله کښې په انصاف کولو او د عدالت په خيال ساتلو مکلف کوي.

په يو بل آيت شريف کښې مسلمانان په وينا او خبرو کولو کښې د عدل او انصاف په رعايت مامور شوي دي لکه چه وايي: (وَإِذَا قُلْتُمْ فَاعْدِلُواْ وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَى الانعام آ:۱۵۲) يعنی په وينا کښې عدالت کوئ که څه هم محکوم عليه ستاسو خپلوان وي.

په بل آيت شريف کښې وايي: (كُونُواْ قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاء لِلّهِ وَلَوْ عَلَى أَنفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدَيْنِ وَالأَقْرَبِينَ النساء آ:۱۳۵) يعنې په عدالت او انصاف قائم اوسئ او د خدای د پاره شاهدي ادا کړئ که څه هم ستاسو د ځان په ضرر يا ستاسو د مور او پلار يا ستاسو د خپلوانو په ضرر وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

رسول الله (ص) وايي: (انّ احَبّ النَاسِ الِى اللهِ يَومَ القِيَامَةِ وَاَقرَبَهُم منهُ مَجلساًاَمَامٌ عَادِلٌ وَانّ اَبغَضَ النَاسِ الِى اللهِ يَومَ القِيَامَةِ وَاَشَدّهُم عَذَاباًاِمَامٌ جَابِرٌ-الشيخان والترمذى) يعنى په خلکو کښې خداى ته دقيامت په ورځ ډېر محبوب او ډېر نژدې عادل امام دى او په خلکو کښې خداى ته ډېر مبغوض دقيامت په ورځ او په شديد عذاب گرفتار ظالم امام دى.

فردي آزادي:

فردي آزادي هم داسلام داجتماعي نظام مهم اصل دى چه اسلامى جامعه پرې اتکالري.
په اسلام کښې مطلقه حکومت او مستبد نظام شرعي جواز نلري. داسلام اولوالامر په هر نامه چه وي مکلف دي چه داسلامى احکامو او اسمانى قانون مطابق حکومت وکړي او شرعى احکام نافذ کړي.
په هغو موارد و کښې چه شرعي احکام نه وي موجود هلته به دمشورې او شورائي نظام په اساس هغه قوانين تطبيقوي چه خلکو منلى او وضع کړي وي.
هرکله دفرد دپاره دفکر او عقيدې آزادي اسلام تضمين کړيده او دحق دظهار اوصحيح انتقاد حق ئې هرچاته ورکړيدى نودد غه اصل په خلاف شورائي قانون هم نشى وضع کيدى. په اسلامى نظام کښې داحق هرچاته حاصل دى چه اولوالامرته هم دښو چارو توصيه وکړي او دبد و چارو له اجرا څخه ئې منع کړي. په همدغه اساس داسلام لومړى خليفه حضرت ابوبکرصديق چه درسول الله (ص) دوفات څخه وروسته دخلکو له خوا دخلافت لپاره وټاکل شو په لومړى خطبه کښې ئې داسې وويل:
اې خلکو زه ستاسو په خوښه ستاسو دچارو متولى شوم زه له تاسو څخه بهترنه يم او تاسو غوندې يو شخص يم که زه دحق پيرو وم ماسره مرسته وکړئ که مووليدم چه په باطله روان يم په سمه لارمې برابر کړئ. زما اطاعت ترهغه وخته کوئ چه زه دخداى په لارسم يم که هر کله مې دخداى له امره سر وغړاوه زما اطاعت بيا په تاسو لازم ندى.
وروسته ترده چه حضرت عمر (رض) ددوهم خليفه په حيث انتخاب شو په خپله خطبه کښې ئې خلکوته داسى وويل: که زه موبې لارې او کوږ وليدم په سمه لارمې برابر کړئ. په دغه وخت کښې يوتن له مسلمانانو څخه راپاڅيد توره ئې له تيکې راوويسته او خليفه ته ئې وويل: که ته له سمې لارې منحرف شوې په دې توره به دې سمو و.
حضرت عمر ډېر خوښ شو او دخداى شکر ئې په ځاى کړ چه په مسلمانانو کښې داسې کسان شته چه خليفه په توره سمې لارې ته برابروي او نه ئې پرېږدي چه له حق او عدالت نه انحراف وکړي. همدغه خليفه چه له رعب او هيبت نه ئې سرکشان او ظالمان لکه پاڼه رېږدېدل په ځان باندې ئې دانتقاد او اعتراض لاره نه وه تړلې او د حق اوريدلو ډېره لويه حوصله ئې لرله.
يوه ورځ چه ده دغنيمت مالونه ويشل دغنيمت په مالونو کښې يو ډول يمانى څادرونه هم وچه هرچاته يويو څادر ورسيده په دغه جمله کښې حضرت عمر (رض) اوده ځوى عبدالله ته هم يو يو څادر ورپه برخه شو ، هر کله چه دخليفه قدوقامت لوړ و او يو څادرئې دلباس دپاره نه رسيده ځوي ئې خپل څادرهم ده ته ورکړ چه لباس ئې پوره شى. بله ورځ چه خليفه دغه لباس اغوستى واو دخطبې منبرته وخوت خلکوته ئې وويل: (اَيُهَاالنَاسُ اسمَعُوا وَاَطِيعُوا)يعنى اې خلکو ! واورئ او اطاعت وکړئ. په دغه وخت کښې سلمان فارسى پاڅيد اووئې ويل: (لَاسَمعَ لَکَ عَلَينَا وَلَاطَاعَةَ) يعنې نه ستا او روانه درته اطاعت کوو. حضرت عمر (رض) وويل: ولې؟ دڅه دپاره. سلمان وويل: داالباس دې له کومه کړ، يو څادر خوستا نه بسيده معلومه ده چه تاله نورونه زياته برخه اخيستې ده او بې عدالتى دې کړې.
حضرت عمر (رض) خپل ځوى عبدالله ته وويل چه ددې خبرې ځواب ته ورکړه. کله چه عبدالله تو ضيحات ورکړه چه ماخپله برخه ده ته ورکړه چه لباس ئې پوره شي، پس له هغه سلمان وويل اوس ستاخبرې اورو او اطاعت دې کوو.
له دغو مثالونو څخه معلومېږي چه په صدر اسلام کښې اسلامى جامعه څنګه وه او افرادو څومره اوترڅه حده آزادي درلوده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په اسلام کښې دښو توصيه اوله بدو څخه دمنع کولو حق هر مسلمان ته ورکړ شويدی يعنی (امر په معروف اونهی له منکر څخه) ديوه اجتماعي ديني اصل په حيث منل شوی او هر مومن مکلف دی چه بې لارې سړی په لار کړي او دښو رهبري ورته وکړي.

ددغه اصل له تطبيق څخه داسلام خليفه ګانو هم ځانونه مستثنی نه ګڼل او دمسلمانانو دغه جرئت ئې دځان په مقابل کښې هم تقويه کاوه.

په خپله رسول الله (ص) هم دقرآن کريم دغه حکم يعنی امرپه معروف اونهی له منکر څخه مسلمانانو ته په جدی توګه رسولی اودحق ويلو جرئت ئې پکښې روزلی و ، وائي چه دحنين له غزانه وروسته کله چه رسول الله (ص) غنيم ويشل نو (مؤلفة القلوب) ئې هم په ځينو بخششونو خوشحاله کړه په دغه وخت کښې يوه تن ورته وويل: (اعدل يَا مُحمّدُ فَاِنّکَ لَم تَعدِل)يعنې اې محمده عدالت وکړه تا عدالت ونکړ، رسول الله (ص) څه ونه ويل هغه سړی خپله خبره بيا تکرار کړه، داځل ورته پيغمبر (ص) وويل:

(وَيحَکَ فَمَن يَعدِلُ اِذا لَم اَعدِلُ) يعنې افسوس دی ستا په حال که زه عدالت ونکړم څوک به ئې وکړي.

په پيغمبر (ص) باندې دغه راز انتقاد مسلمانانو ښه ونه ګاڼه اوغوښتل ئې چه هغه سړی تاديب کړي مګر رسول الله (ص) منع کړه او نه ئې غوښتل چه د دغسې وييناؤ ازادي سلبه کړي که څه هم مولفة القلوبو ته دغه ورکړه دوحې په اساس وه او چاپرې دانتقاد حق نه درلود.

دعقيدې آزادي په اسلامي جامعه کښې دهر چا حق ګڼل شوی اسلام څوک نه مجبوري چه خپله عقيده پرېږدي او اسلامی عقيده جبراًومني.

په قرآن کښې راغلی دی: (لاَ إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَد تَّبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ -البقره آ:۲۵۲) يعنی جبر او زور په دين کښې نشته په تحقيق سره هدايت اوګمراهي سره بېل شويدي. دهر چا خوښه هره عقيده خوښوي او په هر دين باقي پاتې کېږي.

په بل آيت کښې رسول الله (ص) ته خطاب کوي: (أَفَأَنتَ تُكْرِهُ النَّاسَ حَتَّى يَكُونُواْ مُؤْمِنِينَ -يونس آ:۹۹) آيا ته خلک مجبوروې چه مومنان شي.

له دې څخه معلومېږي چه الله تعالی دغه راز جبر نه خوښوي او په زور مسلمانول اسلامي طريقه نده. دحق اظهار او دچاپه ناوړه عمل انتقاد کول ديوه حق په حيث مومن ته نه دی ورکړی شوی بلکه دايماني وظيفې په حيث يو مکلفيت ګڼل کېږي اوګڼل شوی، سړی کولی شی چه له خپله حقه استفاده ونکړي اوله خپله حقه تېرشي مګرخپل مکلفيتونه پرېښودی نشي اوپه وجايبو کښې اهمال ياغفلت جايزکارنه دی.

امرپه معروف اونهی له منکرڅخه:

په ښوچارو نورو ته امرکول او له بدوکارونو څخه منع کول يوموکد قرآني حکم دی چه مکرر راغلی اوبيابيائې توصيه شويده.

د دغه مهم اصل مراعات په اسلامي جامعه کښې حتمي دی او د وظيفې په حيث دهرمومن مکلفيت ګڼل کېږي. الله تعالی فرمائي: (وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاء بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ -سورت التوبه آ:۷۱) مومنان او مومنانې يوله بله دوستان دي چه يوبل ته دښه کار امر کوي او له بدوڅخه ئې منع کوي.

په دې وظيفه کښې نارينه اوښځې يوشان ماموريت اومکلفيت لري يعنی ښځه هم مکلفه ده چه بلې ښځې يا نارينه ته دښو توصيه وکړي اوله بدوچاروڅخه ئې راوګرزوي.

دامرمعروف معنی يوازې لارښوونه او رهنمائی نده بلکه درهبری او دامرکولو مفهوم پکښې نغښتی دی لکه چه نهی عن المنکرکښې بدو ته په بد ويلو علاوه دممانعت او مخنيوي معنی پرته ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د قرآن کریم دا آیت شریف: (كُنتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ - ال عمران آ:۱۱۰) اسلامی امت پدې پوهوي چه تاسو په ټولو امتونو کښې بهتر امت یاست چه د خلکو د پاره را ایستل شوي ئي د نیکو کارونو امرکوئ او له ناوړه کارونو نهي کوئ یعنی د نورو رهبري ستاسو په غاړه ده.

بل آیت دی: (وَلْتَكُن مِّنكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ وَأُوْلَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ -آل عمران آ:۱۰۴) باید له تاسو څخه یو جماعت وي چه نیکو کارونو ته بلنه وکړي په ښو کارونو خلک مامورکړي او له بدو کارونوئې را وګرزوي او همدوی دي رستګاران او نجات موندونکي.

قرآن کریم چه د خدای صالح بندګان را ښیی نو دا سې ئې ستایی:

(يُؤْمِنُونَ بِاللّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ وَيُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَأُوْلَئِكَ مِنَ الصَّالِحِينَ -آل عمران آ:۱۱۴) ایمان لري په خدای او د قیامت په ورځ او امرکوي په ښو چارو ، نهی کوي له ناوړو چارو او بیړه کوي په نیکو کښې او همدوی دي له صالحانو څخه.

حضرت محمد (ص) خپلو پیروانو ته د منکراتو (ناوړه اعمالو) په مخنیوي کښې وایی: (مَن رَا ٰی مِنکُم مُنکَراَ فَلیُغَیّرَهُ بِیَدِهِ فَمَنّ لَم یَستَطِع فَبِلِسَانِهِ فَمَن لَم یَستَطِع فَبِقَلبِهِ وَهُوَاَضعَفُ الِایمَانِ -الشیخان) که له تاسو څخه کوم یوه د چا ناوړه عمل ولید په لاس دي منع کړي که دائې له لاسه نه کیده له خپلې ژبې نه دي کار واخلی که دائې هم نشو کولای په زړه کښې دې ترینه کرکه وکړي او دا ډېر ضعیف ایمان همدغه دی.

د ظلم مخنیوی:

ظلم په خپل نفس وي که په بل انسان او که غیر له انسانه په بې ضرره حیوان باندې وي په اسلام کښې ډېر بد ګڼل شوی او مجادله ورسره لازمه ده د ظلم مخنیوی او د ظالم لاس له ظلمه لنډول هغه لوی جهاد دی چه اجرئې ډېر زیات دی.

الله تعالی فرمایلي دي: (وَلاَ تَرْكَنُواْ إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُواْ فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ هود آ:۱۱۳) چا چه ظلم کړی ډېر لږ میل هم ورته مه کوئ چه اور به مو وسوزوي. هر کله چه ظلم کوونکی ته ادنی تمایل د سوزوونکی عذاب موجب دی له ظالم سره مرسته او د ظالم اطاعت به څنګه وي او په خپله د ظالم حال به څه وي؟

یو بل آیت شریف دی: (وَاتَّقُواْ فِتْنَةً لاَّ تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُواْ مِنكُمْ خَآصَّةً -الانفال آ:۲۵) ځانونه وساتئ له هغې فتنې نه چه یوازې ظالمانو ته نه رسېږي او په هغوی پورې اختصاص نلري یعنی نورو ته هم سرایت کوي او عمومیت پیدا کوي. مطلب دا دی چه په یوه قوم کښې که څو تنو ظلم کړی وي او نورو اقلاً نصیحت هم ورته نه وي کړی او نه ئې خپله کرکه څرګنده کړې وي نو د غه فتنه یوازې ظالمانو پورې تخصیص نه پیدا کوي نورو ته هم خپله اندازه رسېږي.

حضرت ابوبکر صدیق (رض) ویلي دي چه له رسول الله (ص) څخه مې اوریدلی دي چه ویل یې: (اِنّ النّاسَ اِذا رَآ وُالظّالِمَ فَلَم یَاخُذُوا عَلی ٰ یَدِهِ اَوشَکَ اَن یَعُمّهُمُ اللهُ بِعِقَابٍ)معنی دا چه که خلکو ولیده چه ظالم ظلم کوي او دوی ئې لاس ونه نیوه ژر ده چه عذاب ئې خدای دوی ته عام کړي.

دا هم د رسول الله (ص) قول دی: (مَن اَعَانَ ظَالِماً سَلّطَهُ اللهُ عَلَیهِ) څوک چه له ظالم سره معاونت کوي هماغه ظالم پرې خدای پاک مسلط کوي.

دا هم نبوي حدیث شریف دی: (أنصُر اَخَاکَ ظَالِماًاَو مَظلُوماً) یعنی له خپل ورور سره مرسته وکړه ظالم وي او که مظلوم وي. اصحابو تپوس وکړ چه د مظلوم سره خو مرسته معلومه ده چه باید له ظلمه نجات ورکړو او له ظالم سره به څنګه مرسته کوو؟

رسول الله (ص) ورته وویل: ظالم له ظلمه منع کول له ظالم سره مرسته ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ضعیفان د زورورو ظالمانو له منګلو خلاصول او له ظلم نه نجات ورکول د مسلمانانو وظیفه او وجیبه ده. مسلمانان د قرآني احکامو په مقتضی نشی کولی چه د مظلومانو له حمایت نه ځان وژغوري او بیطرفه پاتې شی.

په دغه باب کښې ددې آیت حکم ډېر صریح دی: (وَمَا لَكُمْ لاَ تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللّهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاء وَالْوِلْدَانِ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْ هَـذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ أَهْلُهَا -النساء آ:۷۵) څه دي تاسو لره (یعنی په تاسو څه شوي) چه نه جنګیږئ د خدای په لار کښې او د مظلومانو او مغلوبانو په نجات کښې. (چه دغه مغلوبان او ضعیفان عبارت دي) له نرو او ښځو او کوچنیانو څخه چه وآیي: اي پروردګاره ! وباسه مونږ له دغه قریې څخه چه اهل ئې ظالم دی. په یوبل آیت کښې په خپله مظلومانو ته اجازه ورکړ شوی چه مقابلې او مقاتلې ته واوزی او خپل انتقام واخلي:

(أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظُلِمُوا وَإِنَّ اللَّهَ عَلَى نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ -الحج آ:۳۹) اجازه ورکړ شویده هغوته چه (نور) له دوی سره جنګ کوي ددې لامله چه په دوی ظلم شویدی او الله د دوی په نصرت هم ګوره ښه قادر دی.

وګورئ د ظلم قبلول او ظلم ته غاړه ایښودل د اسلام په دین کښې نشته لکه چه په مسیحی دین کښې شته. د ظلم تحمل او په مظلومیت قانع کیدل د ظالم تېر ته لاستی ورکول دي چه د اسلامی اصولو خلاف ئې بللی شو. که مظلومان د ظالمانو په مقابل کښې ډېر ضعیف وي او د مقابلې امکان نه وي موجود نو بیا مظلومانو ته په کار دي چه هجرت وکړي او په مهاجرت ځانونه د ظلم له منلو څخه وژغوري.

دا مطب پدې آیت کښې ډېر ښه واضح دی: (إِنَّ الَّذِينَ تَوَفَّاهُمُ الْمَلآئِكَةُ ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ قَالُواْ فِيمَ كُنتُمْ قَالُواْ كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ فِي الأَرْضِ قَالْوَاْ أَلَمْ تَكُنْ أَرْضُ اللّهِ وَاسِعَةً فَتُهَاجِرُواْ فِيهَا فَأُوْلَـئِكَ مَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَسَاءتْ مَصِيرًا -النساء آ:۹۷) هرآئینه هغه کسان چه روح ئې پرښتو (ملکو) قبض کړ په داسې حال کښې چه په ځانونو ظالمان و. وایي په څه حال کښې وئ وایي و مونږ ضعیفان په ځمکه کښې. وایي آیا نه وه ځمکه د خدای پراخه چه له خپل وطن څخه مو هجرت کړی وای ددغې ګروه ځای دوزخ دی او دوزخ ډېره بده ماویٰ ده.

وګورئ ! هغه مظلومان چه له ظلم څخه هجرت نه کوی او په ظلم قناعت او صبر کوي په خپل نفس ظالمان (ظالمی انفسهم) بلل شوي او د ظالمانو ځای یعنې دوزخ ئې مرجع او ماویٰ ده.

د تجاوز او تعدي په مقابل کښې مقابله بالمثل اسلامی تعلیم دی. الله تعالی وایي:

(فَمَنِ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُواْ عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ -البقره آ:۱۹۴) څوک چه تعدي وکړي په تاسو تعدي وکړئ په هغه باندې هماغسې چه په تاسو ئې تعدي کړیده.

انتقام اخیستل او د بدو سزا ورکول د اجتماعي نظام د بقا او قیام د پاره مهم اصل دی او قصاص چه یو شرعي حکم دی په همدغه اصل بناء دی. که دا اصل عملي نشي او ظلم او تعدي جواز ولري د فساد مخنیوی نشي کیدی او امن او امان مختل کېږي.

د چا بدي ښکاره کول او عیبونه ئې ښرګندول یعنی غیبت په اسلام کښې منع دی (ولا یغتب بعضُکم بعضاً) مګر مظلوم ته دا حق ورکړ شویدی چه د ظالم بدي ښکاره کړي او په جهرور ته بد ووایي:

(لاَّ يُحِبُّ اللّهُ الْجَهْرَ بِالسُّوَءِ مِنَ الْقَوْلِ إِلاَّ مَن ظُلِمَ -النسا آ:۱۴۸) نه خوښوي خدای د بدې خبرې ښرګندونه مګر هغه چه پرې ظلم شویدی.

د ظلم او ظالم په باب همدغومره بحث دا ثابتوي چه اسلام د ظلم قبلولو اجازه مسلمانانو ته نه ورکوي او په جدي ډول ئې د ظالمانو مقابلې ته ولاړوي.

په اسلام کښې دا نشته چه که چا په یوه مخ په څپېړه ووهلې خپل بل مخ ور واړوه ځکه چه دا له ظلم سره معاونت دی.

د غه مسیحي تعلیم اسلام رد کړیدی اسلام البته د عفوې درس مسلمانانو ته ورکوي او ورکړی ئې دی خو د عفوې معنی ظلم ته غاړه ایښودل او ظالمانو ته تسلیمیدل ندي که څوک د عجز او ناتوانی په وجه خپل انتقام نشي اخیستی او

(c) ketabton.com: The Digital Library

دظلم تحمل کوي عفوه نه ده بلکه مجبوريت دی. عفوه هغه څوک کوي چه دانتقام اخيستلو قدرت لري او دلاس بريدلو په صورت کښې لاس نيسي او جانب مقابل له احسان لاندې راولي.

مرسته (تعاون):

په اسلامي جامعه کښې يوله بله ملګرتيا او دمرستې لاس ورکول هغه اساسي اصل دی چه په قرآن کريم کښې ئې په ډېر اهتمام بيابيا تاکيد شوی او ډېر نبوي احاديث په دغه باب کښې موجود دي. الله تعالی فرمايي: (وَتَعَاوَنُواْ عَلَى الْبرِّ وَالتَّقْوَى وَلاَ تَعَاوَنُواْ عَلَى الإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ -المائده آ:۲) او مرسته وکړئ په نيکۍ او تقوی کښې او مرسته مه کوئ په ګناه او ظلم کښې. دتعاون کلمه په مطلق ډول په مالي، فکري، لساني او بدني معاونتونو مشتمله ده چه سړی بايد له نورو نه هيڅ راز مرسته ونه سپموي يعني په ښه لاره کښې او په ښو چارو کښې.
که څوک په ګناه، تعدي يا تجاوز کښې له بل نه مرسته غواړي دا راز مرسته جايزه نده بلکه دهغه ايسارول او منع کول له هغه سره مرسته ده.
په يوه حديث شريف کښې راغلی دی: (اَيُّمَا اَهلُ عِرصَةٍ اَصبَحَ فِيهِم اِمرَاءٌ جَائِعاً فَقَدبَرِئَت مِنهُم ذِمَةُ اللهِ تَبَارَکَ وَ تَعَالیٰ_المسند الامام احمد بن جنل).
ددې حديث شريف لنډ مطلب دادی چه پاک خدای له هغو خلکو څخه بيزاره دی چه په شا و خوا کښې ئې څوک په لوږه شپه سبا کړي.
يو بل حديث دی: (مَن کَانَ مَعَهُ فَضلَ ظَهرٍ فَليُعِن بِهِ عَلیٰ مَن لَاظَهرَلَهُ وَمَن کَانَ لَهُ فَضلَ زَادٍ فَليُعِن بِهِ عَلیٰ مَن لَازَادَلَهُ_مسلم، ابوداود) ددې حديث په موجب هغه څوک چه پشتيبان او دسړيو قوت لري بايد لهٔ هغه چا سره مرسته وکړي چه بی کسه وي او هغه چه مالی قدرت لري بايد له نيستمنو سره کمک وکړي.
اسلامی امت په حقيقت کښې يو جسد دی چه بايد مشترک احساس ولري او ديوه غړي په درد ټول وجود متاثرشي.
دا مطلب رسول الله (ص) داسې افاده کړيدی: (مَثَلُ المُؤمِنِينَ فِی تَوآدِّهِم وَتَرَاحُمِهِم وَتَعَاطُفِهِم کَمَثَلِ الجَسَدِ اِذَا اِشتَکیٰ مِنهُ عُضوٌ تُدَاعی لَهُ سَائِرُ الجَسَدِ بِالسّهرِ وَالحُمیٰ).
يعنی دمومنانو مثال ددوستۍ اورحم او عاطفې په لحاظ لکه يو جسد دی چه ديوغړي په درد او نارامۍ ټول وجود په درد او نارامۍ مبتلا کېږي.

بنـــــی آدم اعضـــــــای يکديگرنـــــــد	کـــــه درآفـــــرينش زيــــک جوهرنـــــد
چـــــو عضــــــوی بـــــدرد آورد روزگــــــار	دګـــــر عضــــو هــــــا را نمانـــــد قـــــرار

دتعاون په برخه کښې دمالي مرستې سپارښتنه زښته ډېره شويده دمال انفاق او صدقه کول يعنی محتاجو او محرومو کسانو سره مالی مرسته او دخدای په لاره کښې مال ښندل دايمان او اسلام ډېر مهم رکن دی چه هم دزکات په صورت په بډايانو فرض دی او هم دخيرات او صدقاتو په ډول په صالحو اعمالو کښې ډېر لوړ مقام لري.
علاوه پر زکات له خوارانو او غريبانو سره مالي مرسته ديوه حق په حيث دشتمنو په ذمه ايښودل شوی او يو ديني مکلفيت دی.
دا حديث شريف: (اِنّ فِی المَال حَقّاًسِویٰ الزّکَاتِ- ترمذي)
دا مطلب ډېر ښه ثابتوي چه سر بيره په زکات او ماسویٰ له زکات نه په مالونو کښې دفقيرانو او مسکينانو حق شته چه بډايان ئې بايد اداکړي؟
په قرآن کريم کښې هم دمالدارانو په مالونو کښې دسايل او محروم حق تثبت شويدی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

الله تعالی دمتقیانو او نیکانو په ستاینه کښې وایي: (وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ -الذاریات آ:۱۹) ددوی په مالونو کښې دسوالګرو او محرومو خلکو برخه وه. یعنې علاوه په زکات ئې دوی ته په خپل مال کښې برخه ورکړې وه په یوبل آیت شریف کښې وایي: (وَالَّذِينَ فِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَّعْلُومٌ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ - المعارج آ:۲۴) له دې آیت نه دمخه په نورو آیتونو کښې ویل شویدي چه ددوزخ اور هغه کسان غواړي چه شا یې اړولی او اعراض ئې کړی، مالونه ئې جمع کړي او ساتلي دي...... له دغې جملې نه یو شمیر خلک مستثنی کوي او په استثنا شوو کسانو کښې وایي: او هغوی چه په مالونو کښې ئې برخه معلومه ده دسوالګرو او محروم دپاره.

په دې دواړو آیتونو کښې دسائل او محروم دپاره برخه د حق په نامه دابنیی چه شتمن دخپلو مالونو داسې مالکان نه دي چه نور ورسره شریک نه وي او دچا حق ورسره نه وي.

داحق باید شتمن او بډایان په داسې طریقه اداکړي چه احسان بارول او دتحقیرولو اذیت ورسره نه وي بلکه داسې وي لکه چه یو داین ته خپل دین اداکوي. داهم دالله تعالی قول دی:

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ لاَ تُبْطِلُواْ صَدَقَاتِكُم بِالْمَنِّ وَالأذَى -البقره آ:۲۶۴) اې مومنانو ! مه ضایع کوئ خپل خیراتونه په احسان بارولو او زړه ازارولو سره. دانفاق او صدقاتو په باب چه دې ډ زیات آیتونه په مختلفو مضمونونو نازل شوه مسلمانانو له رسول الله (ص) څخه پوښتنه وکړه چه څومره مال دخدای پاک په لار کښې نفقه کړو نو په ځواب کښې ئې داآیت نازل شو.

(وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ -البقره آ:۲۱۹) له تاسو څخه پوښتنه کوي چه څه نفقه کړي، ووایه هغه څه چه له حاجته زیات وي یعنی ضروري مصارف ځانته وساتئ او نور خیرات کړئ. که څوک له خپل ضروري حاجت نه زیات مال ذخیره کوي او دخوارانو، غریبانو سره مرسته نه کوي نو هغوی ددې آیت دحکم لاندې راځي: (وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلاَ يُنفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللّهِ فَبَشِّرْهُم بِعَذَابٍ أَلِيمٍ -التوبه آ:۳۴) هغه کسان چه ذخیره کوي سره او سپین زر او نه ئې نفقه کوي د خدای په لار کښې نو زیری ورکړئ ددردناک عذاب.

له دې دوو آیتونو څخه دااستنباط کیدی شي چه د جاجت دخاوندانوله مرستې نه هغه څوک معافیت پیداکوي چه له خپلو ضروري حوایجو څخه زیات څه نلري او په بډایانو کښې نه شمیرل کیږي. هغه کسان چه دکفایت په اندازه څه لري دخیرات په ورکړه مکلف نه دي ځکه چه که دوي نوروته څه ورکړي په خپله په محتاجانو کښې حسابیږي او دنوروتعاون ته اړکیږي. که دغه مرسته وکړي نو بیا دپاک خدای ددې ستاینې وړګرځي چه فرمایي: (وَيُؤْثِرُونَ عَلَى أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ —الحشر آ:۹) او مقدم ګڼي نور په خپلو نفسونو که څه هم دوی فاقه وي، او هغه شی ته په خپله حاجت لري چه نوروته ئې دایثار له مخی ورکوي. له ضعیفانو او محتاجانو سره مرسته فی سبیل الله جهاد ګڼل شوی او دخدای په نزد ډېر اجر لري. که دقرآن په ژبه پوه شو نو یوه اړ او محتاج ته قرض حسن ورکول له خدای سره معامله ګڼلی شویده: (وَأَقْرَضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا -الحدید آ:۱۸) قرض ورکړئ خدای ته قرض حسن. هرڅوک پوهیږي چه خدای بې نیازه دی او ځمکه، آسمانونه او عالمونه دده دي مګر هغه قرض چه مومن ئې مومن ته ورکوي خدای دغه قرض په ځان حسابوي او بنده ته داسې ښیی چه خدای ئې پوروړی دی.

رسول الله (ص) ویلی دي: (اِنّ اللهَ عَزّوَجَلّ یقُولُ یومَ القِیمَة یاابنِ اٰدَم مَرِضتُ فَلم تَعدنی ! قال یارَبّ کَیفَ اَعُودُکَ وَاَنتَ رَبُّ العالَمین؟ قال: اَمَا عَلِمتَ اِنَ عَبدِی فُلَانٌ مَرِضَ فَلَم تَعدهُ؟ اَمَا عَلِمتَ اَنّکَ لَو عدتّهُ لَوَجَدتَنی عِندَهُ؟ یاابنِ اٰدَمَ ! اِستَطعَمتُکَ فَلَم تَطعِمنی ! قَال یارَبّ وکَیفَ اَطعِمُکَ وَاَنتَ رَبُّ العالَمین؟ قال اَمَا عَلِمتَ اَنکَ اَستَطعَمکَ عَبدِی فُلَانٌ فَلَم تَطعِمهُ اَمَا عَلِمتَ اَنّکَ لَو اَطعَمتَهُ لَوَجَدتَ ذٰلکَ عِندِی؟ یاابنِ اٰدَمَ اَستَسقَیتُکَ فَلَم تَسقِنی !قال یارَبّ کَیفَ اَسقَیتُکَ وَاَنتَ رَبُّ العَالَمِین؟ قال اِستَسقَاکَ عَبدِی فُلَانٌ فَلَم تَسقَهُ اَمَا عَلِمتَ اَنّکَ لَو سَقَیتَهُ لَوَجَدتَ ذٰلکَ عِندي- رواه مسلم) یعنې الله تعالیٰ دقیامت په ورځ وایي اې بنیادمه زه مریض شوم ته پوښتنې ته رانغلې. بینادم وایي اې

(c) ketabton.com: The Digital Library

زما ربه خنګه به پوښتنې ته درغلی وای ته رب العلمین یې. خدای ورته وایي: ته خبرنه وې چه زما فلانکی بنده مریض شو او تاڅې پوښتنه ونکړه آیا نه پوهېدی چه که دهغه پوښتنې ته ورغلی وای زه به دې له هغه سره موندلی وای. ای بنیادمه ! ما درڅخه طعام وغوښته او تا طعام رانکړ ، بنیادم وایي خنګه مې طعام درکړی وای او ته رب العلمین یې. الله تعالی وایي: آیا تا ته معلومه نده چه له تا نه زما فلاني بنده طعام وغوښته او تا ورنکړ آیا ته نه پوهیدې چه که طعام دې ورکړی وای هغه به دې له ماسره پیدا کړی وای. اې بنیادمه مادرنه اوبه وغوښتې او تا رانکړې ، بنیادم وایي اې ربه څنګه به مې اوبه درکړې وای او ته رب العلمین یې. الله تعالی وایي له تانه زما فلاني بنده اوبه وغوښتې او تا ورنکړې که تا هغه ته اوبه ورکړې وای هغه به دې له ماسره موندلی وای.
ددې حدیث شریف په بنا دیوه اړ او محتاج غوښتنه په حقیقت کښې دخدای غوښتنه ده او له بیوزلو سره مرسته له خدای سره معامله ده.

خدای دشتو خاوندانو ته داسې امر کوي: (وَآتِ ذَا الْقُرْبَى حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ - بنی اسرائیل آ:۲۶) ورکړه دقرابت خاوندته دهغه حق او مسکینانو او مسافرته. یعنی خدای پاک دغه کسان دبډایانو په مال کښې دحق خاوندان ګڼلي او ددوی حق ترېنه ددوی دپاره غواړي. که څوک دغه حق نه پرځای کوي د نورو دحق غاصب ورته ویلی شو.
په قرآن کریم کښې څو څو ځله امر شویدی چه دخدای په لاره کښې مال وښندئ او دغه کار جهاد بلل شویدی مګر دغه مال ښندل دقرآن کریم په ژبه تجارت ګڼل شویدی لکه چه وایي:
(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَى تِجَارَةٍ تُنجِيكُم مِّنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنفُسِكُمْ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ -الصف آ:۹ او ۱۰) اې مومنانو آیا دلالت وکړم تاسو ته په داسې تجارت چه نجات درکړي له دردناک عذاب څخه. ایمان راوړئ په الله او په رسول ئې او جهاد وکړئ دخدای په لاره کښې په خپلو مالونو او په خپلو نفسونو دا خیردی تاسو لره که پوهېږئ.
دغه مالي جهاد چه په حقیقت کښې ډېر ګټور تجارت دی په ظاهرئې که معامله له خوارانو ، غریبانو ، کونډو او یتیمانو یا پردیسانو سره ده په معنی کښې له خدای سره معامله ده او له خدای سره معامله دهر چا په ګټه ده.
په یوه حدیث شریف کښې راغلي دي: (اَلسَّاعِی عَلَی الاَرمِلَۃِ وَالمِسکِینِ کَالمُجَاهِدِفِی سَبِیلِ اللہِ اَوِ القَایِمِ اللَّیلَ وَالصَّائِمِ النَّهَارِ_ شیخان والترمذی والنسائی) څوک چه سعی کوي دکونډې او مسکین په بهبود کښې داسې دي لکه فی سبیل الله مجاهد یالکه قایم اللیل او صائم النهار.
مطلب دا چه دبیوزلو خدمتګاراو دبینوایانو مرستیال له مجاهد ینو او هغو کسانو سره برابردی چه دشپې خدای ته په طاعت ولاړوي او د ورځې روژه وي.

دخیراو ثواب کارونه ډېردي مګر دهغه شی انفاق چه سړي ته محبوب او عزیز وي کامل خیردی. الله تعالی وایی: (لَن يَنَالُواْ الْبِرَّ حَتَّى تُنفِقُواْ مِمَّا تُحِبُّونَ -آل عمران آ:۹۲) یعنې هېڅکله به ونه مومئ دخیر کمال څو چه نفقه کړئ له هغه شی څخه چه درته ګران وي.
مطلب دا چه دنیکۍ او خیر کمال ته نشئ رسیدلی او دخدای رحمت ، رضا او جنت نشئ موندلی تر څو چه دخلکو په معاونت کښې له خپلو ډېرو عزیزو او محبوبو شیانو څخه نفقه نکړئ. هغه محبوب شی غوره مال وي او که جاه او منزلت.
ځینې خلک وي چه په خپلو مالونو کښې ئې ځینې شیان زړه ته ډېر نژدې وي او ځینې داسې وي چه خپل جاه وجلال سره ئې ډېره مینه وي مومن باید هم قیمتی مالونه او هم خپل انانیت دخلکو دخیردپاره قربان کړي چه دخیراو نیکۍ کمال ته ورسېږي.
که یو معززسړی له یوه خوار او غریب یا مظلوم سره ګرځي او معاونت ورسره کوي ښائي چه په ظاهره دا دځان دپاره حقارت وګڼي مګر دخدای په نزد دې نه لوی عزت نشته او دبل دخیر دپاره ځان خوارول ډېر زیات اجر لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اسلام په ډېرو احکامو کښې د يوې ښې جامعې جوړول او له نورو سره تعاون او ملګرتيا اصلي منظور دی او دغه منظور په اجمالي او کلي ډول په دې آيت شريف کښې ډېر ښه ځای شوی دی:

(إِنَّ اللّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالإِحْسَانِ وَإِيتَاء ذِي الْقُرْبَى وَيَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاء وَالْمُنكَرِ وَالْبَغْيِ -سورت النحل آ:۹۰) په تحقيق سره خدای امر کوي په عدل او احسان او د قرابت خاوندانو ته په ورکړه او نهی کوي له فحشاء او منکر او بغی څخه.

عدل او احسان داسې کلمې دي چه په ټولو ښيګڼو ئې اطلاق کيدی شی او ټول مادي او معنوي معاونتونه پکښې راتلی شی.

که دا دوه کلمې په يوه جامعه کښې عملي شي ټولې بدبختۍ له منځه وړي او ټولې خوښۍ يوې جامعې ته راوړي. له خپلوانو سره ښيګڼه په خاص ډول خپلوۍ ټينګوي او د اتصال رشتې تقويه کوي.

همدارنګه فحشاء، منکر او بغی ټول مفاسد او رذايل او مظالم احاط کوي او د غود دې شيونو نه ځان ساتل د جامعې د اصلاح او فلاح موجب ګرځي. د تعاون په باب د احديث ډېر جامع او په هر راز مرستو حاوي دی.

(مَن نَفّسَ عَن مُسلِمٍ كُربَةً من كُربِ الدُنيَا نَفّسَ اللّٰهُ عَنهُ كُربَةً من كُربِ يَومَ القِيَامَةِ وَمَن يَسّرَعَلَى مُعسَرٍ يَسّصرَ اللّٰهُ عَلَيهِ فِى الدُنيَا وَالاخِرَه وَمَن سَتَرَ مُسلماً سَتَرَهُ اللّٰهُ فِى الدُنيَا وَالاخِرَه وَاللّٰهُ فِى عَونِ العَبدِ مَا كَانَ العَبدُ فِى عَونِ اَخيهِ-عن ابوهريره_اخرجه مسلم) څوک چه لرې کړي له يوه مسلمان څخه د دنيا له غمونو يو غم لرې کوي خدای له هغه څخه د قيامت له غمونو نه غم. څوک چه اساني راولي په هغه چا چه په تنګسه کښې وي خدای پرې په دنيا او آخرت کښې اساني راولي.

څوک چه د مسلمان پرده وکړي خدای ئې په دنيا او اخرت کښې پرده کوي. الله تعالى له بنده سره معاونت کوي ترڅو چه بنده د خپل ورور معاونت کوي. پيغمبر (ص) هغه څوک په خلکو کښې بهتر ګڼي چه خلکو ته ئې ګټه او فايده رسېږي (خَيرُالنّاسِ مَن يَنفَعُ النّاسَ) په يوه بل حديث شريف کښې رسول الله (ص) وايي: (اَلمُؤمِنُ الذِى يُخَالِطُ النّاسَ وَيَصبِرُعَلَى اَذَاهُم خَيرٌمّنَ الذِى لَا يُخَالِطُ النّصاسَ وَلَا يَصبِرُعَلَى اَذَاهُم عن ابن عمر-اخرجه ابن ماجه باسناد صحيح) هغه مومن چه خلکو سره ګډون کوي او د خلکو په اذيت صبر کوي له هغه چا نه بهتر دی چه خلکو نه ګوښې اوسی او په اذيت ئې صبر نه کوي. مقصد دا چه اسلام انزوا او ځاني نه خوښوي او له نورو سره ګډ اوسيدل غواړي. له نورو سره ګډ اوسيدل صبر او تحمل ته ضرورت لري.

د صبر توصيه په قرآني آياتو او نبوی احاديثو کښې ډېره زياته راغلې ده چه د اسلام مخالفانو او دښمنانو ترېنه غلط تعبيرونه کړي او ويلې ئې دي چه د اسلام دين د نورو اديانو په شان د استعمارګرو او استثمار چيانو ګټه خپلو پيروانو ته توصيه کړيده چه د دېاپانو او د قدرت د خاوندانو په مظالمو صبر وکړي او غلامۍ ته ئې غاړه کېږدي يعني په دنيا کښې هر راز بدبختۍ او بې عدالتۍ په ځان ومني او اجرئې په آخرت کښې له خدايه وغواړي. د دوي په عقيده د اسلام دين خلک د جابرانو او ظالمانو اطاعت ته رابولي او په مظلوميت ئې قانع کوي. حال دا چه دوی د اسلام ضد اسلام ګڼلی او د قرآن په واضحو او صريحو احکامو ئې سترګې پټې کړيدي. دوی دې ته نه دی کتلی چه حضرت محمد (ص) او د هغه خليفه ګانو او نورو رښتينو پيروانو عملاً د جابرانو او ظالمانو په مقابل کښې څه وکړه او د جهادونو معنی څه وه؟

هغه صبر چه په قرآن کريم کښې ئې بيا بيا توصيه شويده د ظلم او ظالم په مقابل کښې د مقاومت او ثبات معنی لري چه بايد د جهاد په ميدان کښې ونبودل شی او عزم و اراده قوي کړي.

د ظلم او ظالم په مقابل کښې مو د مومن او مسلمان دريځ د مخه هم څرګند کړ چه نه به په ځان ظلم قبلوی او نه به د بل مسلمان د مظلوميت تحمل کوي يعنی د بل مظلوم مرسته به هم کوي او د ظالم لاس به له ظلم څخه لنډوي.

اوس را شئ چه د صبر کلمه په قرآن کريم کښې وګورو چه په څه معنی استعمال شويده او په څه منظور په مکرر ډول بيا بيا راغلی ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په سورة البقره کښې دا آيت: (وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاء والضَّرَّاء وَحِينَ الْبَأْسِ آ:۱۷۷) دامعنی لري چه په سختيو، کړاوونو اوجنګ په ميدان کښې صبر کوونکی اوميدان نه پرېښودونکی دنيکانو او صالحانو په ډله کښې خاص او ممتازمقام لري يعنی په جهاد کښې ثبات او مقاومت صبر دی. په بل آيت کښې:

(وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ حَتَّى نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنكُمْ وَالصَّابِرِينَ -محمد آ:۳۱) الله تعالی فرمايي: په تاسو باندې ازميښت کوو او امتحان درنه اخلو چه ستاسو مجاهدين او صابران يعنی ثابت قدمه کسان له بې ثباته او غير مجاهدينو څخه ممتاز کړو.

وګورئ! صابر دمظلوم صفت نه دی د مجاهد صفت دی او د قهرمانۍ مفهوم پکښې نغښتی دی.

همدارنګه دصابرانو ذکر په دې آيتونو کښې: (كَم مِّن فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللّهِ وَاللّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ –البقره آ:۲۴۹) (يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِن يَكُن مِّنكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُواْ مِئَتَيْنِ- الانفال آ:۶۵) دامطلب نورهم ډېرښه ثابتوي چه صابران هغه دي او خدای له هغو صابرانو سره دی چه دوی لړ وي خوله ډېروسره جنګېږي.

صابران هغوته وائي چه شل تنه ئې په دوو سووتنوبری مومي. صبر يعنی د ايمان قوت چه اقليت په اکثريت باندې غالب ګرزوی او د اسلام په تاريخ کښې ئې مثالونه کم نه دي په قرآن کښې صبر له عزم سره تړول شوی او د اولوالعزمو صفت ګڼل شوی دی (فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أُوْلُوا الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ الاحقاف آ:۳۵) هغه قرآني تعليم دی چه دصبرمقام او منزلت ډېروي او د شجاعت او شهامت مظهر ئې ګرزوي.

سره له دې که څوک دصبر په معنی نه وي پوه شوی يائې ځان نه وي پوه کړی د اسلام ګناه نه ده دفهم ګناه ده يا د عناد. په اسلام کښې که صبر د اذيت اوضرر قبلولو په معنی راغلی لکه په تېر شوي نبوي حديث کښې چه هغه څوک بهتر وګڼل شوچه له خلکو سره اختلاط لري او په اذيت ئې صبر کوي نه هغه چه د اذيت نه د ځان ژغورلو په وجه له خلکونه ګوښی ګرځی او منزوي کېږي.

په دغسې مواردو کښې د اسلام مطلب دادی چه انسان بايد دومره زغم او حوصله ولري چه په اجتماع کښې ژوند وکړی شی او مو دماغه نه وي. هره جامعه که هر څومره خوږه ولري يو څه ترخه هم ورسره وي او د عسلو مچۍ هم بې نيشه نه وي.

سړی بايد د جامعې د آزارپه مقابل کښې دضرورت په اندازه زغم ولري او له صبر او حوصلې نه کار واخلي. په مصيبتونو کښې صبر او په خوښيو کښې صبر د اسلامی اخلاقو جز دي چه اجتماعی او بشري ژوند ورته ډېر ضرورت لري او بيخی بی صبره سړی په جامعه کښې ځای نشي نيولی. اسلام فردته داحق ورکوي چه په جامعه کښې تجلی وکړي او خپل فردي حقوق، حيثيت او اعتبار وساتي مګر له جامعې نه د بيليدو او ګوښی کيدو اجازه نه ورکوي او نه ئې مرورتوب ته پرېږدي.

له فردنه هغه څه نه جوړوي چه له جامعې سره جوړنه وي او جامعه ناجوړه کوي. فرد او جامعه که څه هم ظاهراًيو دبل مقابل ګڼل کېږي خو دامقابله دتور او سپين مقابله نه ده. که څوک وغواړي چه ديوې جامعې نوعيت او کيفيت ځانته معلوم کړي ودې ګوري چه جامعه له څنګه افرادو جوړه شويده يعنی د افرادو څنګه والی د جامعې په څرنګوالی کښې دخل لري. همدارنګه د افرادو په جوړلو کښې د جامعې جوړښت مهم عامل دی او معلومه ده چه څنګه جامعه، څنګه افراد جوړوي.

په همدغه اساس که څوک ځانته دا معلوموي چه اسلام څنګه جامعه جوړول غواړي ودې ګوري چه اسلام څنګه افراد جوړوي او د شخصيت په جوړولو کښې ئې کړنلاره څه ده او څه نقشه لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

فردجوړول:

په اسلامي نظام کښې فرد دحق خاوند ، د ارادې خاونداو دحیثیت وکرامت خاوند دی، ده ته یوازې د ژوند حق نه دی ورکړشوی دپت اوعزت لرلو حق هم ورکړ شوی او توهین وتحقیرئې جرم وجنایت یا اقلاً قباحت ګڼل شوی دی.
دی دمالکیت اومشروع فعالیت حق لري او دانتخاب او تصرف حق ورته حاصل دی چه هم فکر کولی شی او هم کارکولی شي، د نظام په جوړولو او دزمامدار په ټاکلو کښې دده رایه معتبره ده او په اجتماعي چارو کښې ئې مشوره ارزښت لري.
په اسلامی فقه کښې یوه مسلمان اویوې مسلمانې ښځې ته دا حق په مساوي ډول ورکړشویدی چه که هریو له دوی څخه یوه کافر یاد کافرانو یوه جماعت یادیوې کلا یادیوه ښارخلکو ته امان ورکړي نوبیا هیڅ یو مسلمان له هغوی سره دجنګ او قتال حق نلري او دغه امان شرعی اعتبارلري مګرپه هغه صورت کښې چه دغه امان ورکول دمسلمانانو دپاره دفساد موجب وي نوبیادغه دامان ورکړه ردیدلی شی. په دغه صورت کښې که پخپله امام او اولوالامرهم امان ورکړی وي امان ئې د رد وړدی.
دغه مهم اوسترحق چه اسلامي اوشرعي قانون دمسلمان هر فردته ورکړی دفرد موقف په اسلامي جامعه کښې ډېرلوړ ښئی چه نظیر به ئې ددنیا په قوانینو کښې نه وي موجود یوازې همدغه یوحکم کافی دی چه دفرد اهمیت په جامعه کښې وښئی او دفردي اعتبار وزن وټاکي. همدارنګه په اسلام کښې فردته دشهادت حق ورکول اوپه میراث کښې ورته په حق قایلیدل داثابتوي چه اسلامی نظام فردته ډېره اعتناء لري. په فردي حقوقو کښې ځینې حقونه چه اوس په دیموکراسی نظامونو کښې انسان ته ورکړ شویدي اسلام ډېرمخه افرادو ته ورکړیدی او دانسان مادي اومعنوي مصئونیت ئې په ښه شان تامین کړیدی.
په دغوحقوقو کښې کوم حق چه په اسلامي لحاظ ډېر دقت وړدی اوله ډېرغور نه پکښې کاراخیستل شوی هغه دمالکیت حق دی چه بنیادي حیثیت لري او دحقوقو مور ورته ویلی شو.
همدغه حق دفرد په سرنوشت او دفردپه مادي او معنوي جوړښت کښې اساسي نقش لري او مستقل بحث غواړي چه دلته ئې تفصیل بمیورده نه دی.

مالکیت اومالی سیاست په اسلام کښې:

انسان چه انسان شوی اولږغوندې په څه پوهیدلی دی د مال لرلو اومال ډېرولو فکراومینې ئې په زړه او دماغ کښې غځوني کړیدي.
له هغه وخته چه ابتدائي انسان له ښکارنه کارته مخه کړه او له زراعت سره اشنا شو نو ټاټوبی ئې پیدا کړ اودمال غونډولو اوساتلو په فکر کښې شو. د مالکیت احساس راپیدا شو او وده ئې وکړه، دمال مینه ورو ورو زیاتیده او دانسانی حرص سترګې ورځ په ورځ وړې کیدې.
مال که له یوې خوا دانسان حاجتونه اوضرورتونه پوره کول نوله بلې خوائې حسادتونه او رقابتونه راپارول او دمال په سر دښمنۍ اوجنګونه شروع شوه. په مال کښې دخیراوشر دواړه جنبې محسوسې شوې.
له میلاد نه پنځه سوه کاله پخوا دمال اومالکیت په باب فلسفي بحثونه شروع شوه. مال ته بد وویل شوه او دمالکیت په ضد دمبارزې فکرپیدا شو ، افلاطون په واضح ډول د اجتماعی چارو دکارکوونکو په مورد کښې دملکیت دلغوه کولو آواز اوچت کړاو مسیحی دین مال دبشري جامعې دفساد منشا او دشرارت تومنه وګڼله.
داسلام په مقدس کتاب (قرآن) کښې مال دفتنې په نامه وبلل شواو دانسان دښمن ورته وویل شو. مګر په همدغه کتاب کښې ئې ډېرښه نمونه هم ثبت شوه لکه: (خیر او فضل) یعنی اسلام دمال دواړه جنبې په نظرکښې ونیولې

(c) ketabton.com: The Digital Library

او عیب وهنرئې دواړه پکښې مشخص کړه. په همدغه ملاحظه ئې هم انسان ته دمالکیت حق ورکړاوهم ئې په دغه حق څه قیوداو شرطونه کېښودل.
اسلام دبشرپه حیاتي ضرورتونو او حاجتونو سترګي پټې نکړې اومال ته ئې دده اړتیا په نظرکښې ونیوله مګر دمال په لرلو او راغونډولوکښې ئې افراط بدوګڼه او حدودئې ورته وټاکل.
اسلام داسې دین نه دی چه دانساني غرایزو په مخکښې سد شي او بیخی ئې مخه بنده کړي. مګر طغیان او عصیان ته ئې هم نه پرېږدي اوښه مجری ورته پیدا کوي. هغه حیواني جنبه چه د انسان په خټه کښې شته اسلام ئې محوه کوي نه بلکه د تهذیب کوښښ ئې کوي.
دمال او مالکیت په مسئله کښې هم نه افراط خوښوي او نه تفریط، دقرآني احکامو له مخې دمالونو اصلي مالک خدای دی او خدای دغه مالونه انسانانو ته په مجموعی ډول ورکړیدي چه افراد پکښې دجماعت په وکالت دجایز تصرف حق لري او په مطلق ډول پکښې تصرف نشي کولی. یعنی سود پرې نشي خوړلی، قمار پرې نشي کولی، په عیاشۍ او فحاشۍ ئې نشي لګولی.
قرآن کریم مال لرونکی دمستخلفینو په حیث مالکان ګڼلی نه داصیلانو په حیث یعنی اصلی مالکان ئې نه دي بللی.
وګورئ ! په سورة حدید کښې دغه آیت: (آمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَأَنفِقُوا مِمَّا جَعَلَكُم مُّسْتَخْلَفِينَ فِيهِ الحدید آیت:۷)
د ترجمې حاصل: په خدای او رسول ایمان ولرئ او هغه څه نفقه کړئ چه خدای پکښې خلیفه ګان کرزولی یاست.
په سورة نور کښې دا آیت: (وَآتُوهُم مِّن مَّالِ اللَّهِ الَّذِي آتَاكُمْ النور آیت:۳۳) په صریح ډول حکم کوي چه ورکړئ له هغه مال څخه چه خدای درکړیدی. په الهي کتاب کښې چه مال دخدای ورکړه ګڼل شویده او دعاریت مفهوم پکښې پروت دی دا مطلب هم ښه واضح شویدی چه په دغو مالونو کښې چه ظاهراً خپلو عاریتي خاوندانو ته منسوب دي او مجازاً د دوی بلل کېږی بیاهم یوازې ددوی نه دي. محرومه طبقه اوسوالګرهم پکښې حق لري یعنی علاوه په زکات محروم اوسایل دبډایانو په مال کښې دحق خاوندان دي او مشترک مال دی.
په سورة الذریت کښې چه دمتقیانو حال بیانېږي نو دمال په برخه کښې دوی پدې ډول معرفي شویدي:
(آخِذِينَ مَا آتَاهُمْ رَبُّهُمْ . وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ الذریت آیت ۱۲) یعنی دوی دهغه څه اخیستونکي دي چه خدای ورکړیدي او په مالونو کښې ئې علاوه په زکات سوالګر او محروم حق درلود. بله دا چه اسلام دمالونو انحصار په څو محدود لاسونو کښې بدګڼلی او دامطلب دسورة حشر په دې آیت کښې ډېرښه څرګند شویدی:
(مَّا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُرَى فَلِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنكُمْ الحشر آیت: ۷) یعنی هغه مال چه بې جنګه دفئی او خراج په صورت درسول الله (ص) لاس ته ورځي هغه دالله تعالی، درسول الله (ص) دذی القربی، دیتیمانو، مسکینانو او دلارویو پردیسانو حق دی چه په دوی به ویشل کېږي او دا د دې دپاره چه دولت دڅوتنو غنیانو په لاس کښې محبوس او محصور نشي. په دې آیت کښې دمال د توزیع غایه داښودل شویده چه سرمایه تراکم ونکړي او د اغنیاؤ طبقه ډېره پیاوړې نشي. یعنی اسلام ډېر د مخه دطبقاتي تضاد د محنیوي فکر کړی او نه ئې غوښتل چه په اسلامی امت کښې ډېرتېټ و پاس منیځ ته راشي.
غنا او بډائي که څه هم په ظاهري نظر په اسلام کښې صریحاً منع نه ده او هرچاته داحق ورکړشوی چه په جایزه طریقه دشتو خاوندشي او هغه تکالیف په ذمه واخلي چه اسلام د شتمنو په ذمه ایښي دي لکه د زکات، خیرات او صدقاتو ورکړه او دقرض حسن له لارې له محتاجو سره مرسته اونور.
مګر که څوک له ژورفکر نه کار واخلي او اصلي منظور ته ښه خیرشي هغه پوهېږي چه شیشګۍ که حلال دی شکل ئې دمردارد ی. دمال پیدا کولو او ډېرولو هغه طریقې چه اسلام منع کړیدي لکه سودخوري، احتکار، بډې اخیستل، غبن فاحش په معامله کښې، دروغ ویل، غدر کول، تقلب یا داسې نور داټول د قاروني بډائي په مخکښې بند بزونه دي چه په مستقیم او جدي ډول دقارونیت مخه نیسي. له بلې خوا هغه تشویق او ترغیب چه دخیر واحسان په باب په نبوي

(c) ketabton.com: The Digital Library

احاديثو او قرآني آيتونو كښې وينو مسلمانانو ته دا اجازه نه وركوي چه دفقيرانو او دحاجت د خاوندانو په مقابل كښې له بخل و امساك نه كار واخلي او په خيريه چارو كښې ستر ګې پټې كړي. سربيره په دې اسلام دمسلمانانو اولوالامرته داحق وركړى چه دخوارانو اوفقيرانو دمړولو او ژوندښه كولو دپاره دضرورت په اندازه دبډايانو مالونه بيوزلو او غريبانو ته وركړي او موازنه قايمه كړي. حضرت عمر (رض) چه د خپل خلافت په وروستيو وختو كښې اجتماعي وضع ته ملتفت شو چه ځينې كسانو ډېر مالونه جمع كړيدي او نور په فقر او غربت كښې ژوند كوي نو اراده ئې وكړه چه دتعادل او مالي تسوئې دپاره له اغنياو سره فقيران دهغوي په مالونو كښې شريك او سهيم كړي ځكه يې وويل: (نُطعِمُ المُسلمينَ مِن بَيتُ المَالِ حَتىٰ اِذالَم تَجِدفيهِ شَيأ اَدخَلنَا عَلىٰ كُلِّ اَهلِ بَيتِ مِن الاَغنيَاءِ مِثلَهُم مِن المُحتَاجِينَ وَمَا نَزَالُ نَفعَلُ ذٰلِكَ حَتىٰ يَطعَمَ المُسلِمُونَ جَمِيعاً) يعني مسلمانان به له بيت الْمَال څخه مړوو او چه په بيت المال كښې څه پاتې نشي دبډايانو په هر كور كښې به هغومره محتاجان ننباسو او داكار به ترهغه وخته كوو چه ټول مسلمانان په ګېډه ماړه شي.

په اسلام كښې دمالكيت په باب دا آيت هم دجدي توجه وړ دى: (وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلاَ يُنفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللّهِ فَبَشِّرْهُم بِعَذَابٍ أَلِيمٍ التوبة آيت:۳۴) هغه كسان چه سره او سپين زر ذخيره كوي او دخداى په لاركښې ئې نه نفقه كوي د دردناك عذاب زيرى وركړئ دهمدغه آيت په استناد او دنبوي احاديثو په بنا د رسول الله (ص) په اصحابو كښې ابو ذرغفاري دقارونيت په ضد په تبليغى مبارزه لاس پورې كړ او په دغه جهاد كښې ئې ډېر تكليفونه وليدل ترڅو چه بالاخر د ربزې دښتې ته نفى بلدشو او هلته د ډېر غربت په حال كښې مړشو اولارويو خاوروته وسپاره.

دابوذر اويو شمير نورو اصحابو تبليغ دغه معارضه دحضرت عثمان په خلافت كښې ډېره توده شوه، دابوذرتبليغ چه څومره په شتمنو اوبډايانو بد لګيده هغومره ئې خواران او فقيران ځانته جلبول او طرفداران ئې ډېربدل.

حضرت علي او ابوذرپه دې عقيده و چه ديوه كال دنفقې دپاره څلور زره درهمه ساتل جايز كاردى او له دينه زيات مال ذخيره كول ممنوعه كنز شميرل كېږي.

په ډېرونبوي احاديثو كښې دا مطلب ښه واضح دى چه اسلام فاحشه غنا بده ګڼي او دانه خوښوي چه ځينې په عيشونو او خوندونو كښې ډوب وي او نور په لوږه او تنګسه كښې ژوند وكړي.

(خُذمِن اَغنيَائِهِم وَرُدّ اِلىٰ فُقَرَائِهِم) له بډايانو نه ئې اخله او فقيرانو ته ئې وركوه دا اسلام اقتصادي كړنلاره ده. ابى امامه روايت كوي چه رسول الله (ص) ويلي دي: (يَا اِبنِ اٰدَمَ اِنَّكَ اِن تَبذِلِ الفَضلَ خَيرُلَّكَ وَاِن تُمسِكهُ شَرٌلَّكَ-مسلم و ترمذي) يعنى اي بنيادمه ! كه مال وښندې خيردې پكښې دى او كه ئې وساتى درته شردى.

همدارنګه بلال وايي: رسول الله صلى الله عليه وسلم وويل: (مَارُزِقتَ فَلاتَخبَاءِ وَمَا سُئِلتَ فَلا تَمنَع فَقُلتُ: يَارَسُولَ اللهِ وَكَيفَ لِي بِذالِكَ؟ قَال: هُوَذَاكَ اَوالنَّارُ) مطلب دا چه رسول الله (ص) وفرمايل: څه چه ستا روزي شويدي مه ئې ساته او ذخيره كوه ئې مه او څه چه درنه وغوښتل شو منع كوه ئې مه.

بلال وويل دابه زما دپاره څنګه شي؟ هغوى وفرمايل يا همدغه شان اويا د دوزخ اور.

امام احمد حنبل په مسند كښې دا حديث نقلوي: (اَيُّمَا اَهلُ عَرصَةٍ اَصبَحَ فِيهِم امرَوٌ جَا يعاً فَقَدبَرِئَت مِنهُم ذِمَّةُ اللهِ تَبَارَكَ وَتَعَالىٰ) خلاصه ئې دا چه پاك خداى له هغو څخه بيزاره دى چه په څنګ كښې ئې څوك په لوږه شپه سبا كوي. په قرآن كريم كښې متعددآيتونه راغلي دي چه د (مترفينو) ژوند ئې بدګڼلى او مسلمانان ئې په جدي ډول دې ته متوجه كړيدي چه آسوده ژوند اودعيش ونوش ژوند ونكړي بلكه متوسط ژوند اختيار كړي چه نور ورته ونه پخسېږي او مزې چړچې پكښې نه وي دآسوده حالى. په غند نه كښې يو علت چه قرآن په ګوته كړى هغه دادى چه مترفينو يعنى آسوده حالو كسانو هروخت دنوي دين په قبلولو كښې شديد مقاومت كړى او له پيغمبرانو سره ئې خپل خصومت ته دوام وركړى دى يعنى دارتجاع ټينګ حاميان همدغه خلك دي چه دهر تغير او تحول مخه نيسي او دزاړه حال بقا او دوام غواړي.

دبشري تاريخ له مطالعې نه هم داپته لګيږي چه عياش قومونه له مينځه تللي او هغه قومونه چه په مشقت او زيار و زحمت كښې لوى شوي په نورو غالب شويدي. اوس خلك پدې هم پوه شويدي چه عياشي دصحت په لحاظ هم

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډېرخطرونه لري او ډېر فسادونه ورسره تړلي دي. د اسلام پيشوا حضرت محمد (ص) دمترفينو يعنى دعياشانو او اسوده حالو كورونه (بيوت الشياطين) د شيطانانو كورونه بللي دي چه فتنې او فسادونه ترې ولاړيږي.
الله تعالى فرمايي: (إِنَّ الْإِنسَانَ لَيَطْغَى أَن رَّآهُ اسْتَغْنَى-العلق آيات:۶ او ۷) په تحقيق سره انسان سركشي كوي چه ځان بې پروا او مستغني ويني. يعنى مال او ثروت د غرور او سركشۍ باعث گرزي. په بل آيت كښې راغلى دى:
(وَلَوْ بَسَطَ اللَّهُ الرِّزْقَ لِعِبَادِهِ لَبَغَوْا فِي الْأَرْضِ الشورى آيت:۲۷) كه چيرې خداى د خپلو بندگانو روزي پراخه كړې واى هرگوره به ئې په ځمكه كښې بغاوت كړيو. د همدغسې ملاحظاتو په وجه مسلمانانو ته دا اجازه نشته چه خپل حلال مال هم په ځان باندې له ضرورته زيات ولگوي او له اسراف وتبذير څخه كار واخلى.
پاک خداى وايي: (وَآتِ ذَا الْقُرْبَى حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَلاَ تُبَذِّرْ تَبْذِيرًا إِنَّ الْمُبَذِّرِينَ كَانُواْ إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ الاسراء آيت: ۲۶) يعنى وركړه خپل قريب ته د هغه حق او مسكين ته او پرديس ته تبذير او اسراف مه كوه مبذرين بيشكه د شيطانانو ورونه دي.
په بل آيت كښې وايي: (وَكُلُواْ وَاشْرَبُواْ وَلاَ تُسْرِفُواْ إِنَّهُ لاَ يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ الاعراف آيت ۳۱) خورئ، څكئ او اسراف مه كوئ اسراف كوونكى د خداى نه دي خوښ.
د اسراف معنى له حد او اندازې نه تجاوزدى په حريصانه ډول خوراک او څكاک او بيځايه خرڅونه په اسراف كښې شامل دي. د مسلمانانو اغنياء نشي كولى چه له نورو نه په عالي سطحه ژوند وكړي او شان وشوكت بې نظرونه ځانته جلب كړي. په اسلامي جامعه كښې كه خواران او غريبان وريښمنې جامې نشي اغوستلى بډايان هم نشي كولى چه د غه فاخر لباس واغوندي. كله چه د عبد الرحمن بن عوف ځوى له خپل پلار سره د دوهم خليفه حضرت عمر مخې ته ورغى او وريښمين كميس ئې اغوستى و خليفه د غه كميس له گريوانه ترلمنې پورې څيرې كړ او د دغسى معتبر او ډېر شمتن صحابى ځوى ئې هم پرينښود چه د اسلام له مقرراتونه سر وغړوي. د همدغه خليفه خپل ژوند سره له دغه لوړ او عالي مقامه په متوسط حال كښې و او له نورونه ځانته په څه امتياز قايل نه و. يوه ورځ چاتر ېنه پوښتنه وكړه چه تا ته له بيت المال څخه د څومره مال مصرفول جواز لري. ده وويل په كال كښې دوه جوړه جامې، يوه جوړه د ژمى او بله د اوړي د پاره او دومره څه چه د حج تو ښه شى زما او د زما عيال قوت بايد د قريشو د متوسط شخص په اندازه وي. زه د مسلمانانو له جملې څخه يو تن يم څه چه نورو ته رسيږي ماته به هم رسيږي.
پخپله د رسول الله (ص) د زهد او رياضت ژوند چه له مشقته ډک و ، همدا رنگه د ده د غوره اصحابو ساده او بې عيشه ژوند چه د مجبوريت په وجه نه بلكه د عزم او ارادې له مخې و په همدغه اساس بنا ؤ ، چه دوى نه غوښتل چه نور په محروميت كښې وي او دوى په نازونعمت كښې.
همدغه وجه وه چه د اسلام دوهم خليفه حضرت عمر (رض) د رماده د كال په قحط كښې غوړي ترهغه وخته ونه خواړه ترڅو چه په بازار كښې د نورو د پاره پيدا شوه او قحطى له منيځه لاړه. په دغه موده كښې خليفه هم د نورو په شان تيل خواړه او د تيلو خوړلو په وجه ورته ناروغي پيدا شوه او پوستكى ئې تک تورشو.
اسلام خپل پيروان په اخلاقي لحاظ داسې روزل چه د دنيا مال، زيب وزينت او عيش وعشرت ته په حقارت وگوري او مينه ورسره پيدا نكړي، له خپل نفس او نفسى خواهشاتو سره مبارزه وكړي او ساده ژوند اختيار كړي. حرص او هوس پريږدي له بخل او امساک نه ځان وژغوري، كبر او غرور په ځان كښې پيدا نكړي، صدق او صفا ولري او د خلكو په خدمت كښې د اسلام په خدمت كښې جهاد ته ملا وتړي او قربانۍ ته چمتو شي.
اسلام د خپلو پيروانو د تنظيم او ادارې، د تهذيب او تربيت د پاره دوه وسيلې په كا واچولى، تشريع او توجيه. ځينې شيان شته چه په اسلام كښې شرعاً منع نه دي مگر دياتناً منع دى د شريعت او د ديانت تقاضا هر كله يوه نه ده، په ځينو مواردو كښې تشريعي جنبه او توجيهى جنبه يو له بله بيليږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تشريعي احکام هغه دي چه په عام ډول هرمسلمان پرې مکلف دي او که څوک ترې مخالفت وکړي شرعاًمحکوم کېږي لکه زکات چه که څوک ئې له اداکولو انکاروکړي اولوالامر ته داحق حاصل دی چه ورسره محاربه وکړي اوقتال ته يې ملاوتړي، په توجيهی لحاظ هرمسلمان علاوه په زکات دیانتاً موظف دی چه دصدقاتو او خيراتونوله لارې له خپل حاجته زيات مال دخدای په لارکښې مصرف کړي او دخير و احسان نمونه اومثال شي.

توجيهی احکام دتشريعی احکامو په شان په قانونی شکل نه تطبيقېږي بلکه داخلاقي اصولو په حيث رواج مومي او دخاصانو اورهبرانو کاردی. په اسلام کښې ښه اوبد، حلال وحرام ځانته مدارج او مراتب لري. مثلا پياز يا اوږه خوړل په اصل کښې جايز کاردی مګردجمعې په ورځ او په هغو وختونو کښې چه سړی له نورو سره ګډون کوي او دخولې بوی بې نور په عذابوي په ممنوعاتو کښې شمېرل کېږي. دتقوی او رياضت خاوندان دجايز اوناجايز په تشخيص کښې له عامو مسلمانانو نه فرق لري.

دعامو مسلمانانو تقوی همدغه ده چه پردی حرام مال ونخوري اوله کبيره ګناهونو څخه ځان وساتی. دزاهدانو تقوی داده چه پخپل حلال مال هم ځان موړنکړي او دنفس دتزکيې او د روح دتصفيې دپاره جايز لذتونه هم په ځان ودروي يا يې ډېرکم کړي.

هغه بڼائي چه دحرامو مالونو په غونډولو لاس ته نه وي راغلی او فرايض و واجبات پکښې نه وي ترک شوی شرعاًمنع نه ده.

درسول الله(ص)په اصحابو کښې هم اغنياء موجودولکه حضرت عثمان غنی، عبدالرحمن بن عوف او وروسته بياطلحه اوزبير يادا سې نور، مګر پخپله حضرت محمد (ص)،حضرت ابوبکر، حضرت عمر او حضرت علی اوځينې نوروبه دومره مال له ځانه سره نه ساته چه بډايانو کښې حساب شي. دوی به د اربشو په ډوډی هم ځانونه نه مړول او دمترفينوله اسوده ژوند څخه يې کرکه کوله.

داکارپه اسلام کښې اجباري نه دی اختياري دی. اسلام هغه دين نه دی چه دبشري فطرت اوانسانی غرايزو په مخکښې سد شي او بيخي ئې بنده کړي. اسلام د بشري اوعالمي دين په حيث په خلکو باندې عسراوحرج نه راولي. (لاَ يُكَلِّفُ اللّهُ نَفْسًا إِلاَّ وُسْعَهَا –وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ –يُرِيدُ اللّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلاَ يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ البقره آيات ۲۸۶او۱۸۵) داهغه آيتونه اوقرآني نصوص دي چه داسلامی قوانينو اساس يې ګڼلی شو. پدې آيتونو کښې له وسع نه زيات تکليف له اوږو څخه اخيستل شوی او په دين کښې حرج نفی شويدی خدای نه غواړي چه پخپلو بندګانو عسراوسختي راولي. دقرآن دا آيتونه:

(وَلاَ تَنسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا القصص آيت ۷۷) ، (لِمَ تُحَرِّمُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ التحريم آيت ۶۶)هغه حياتي درسونه دي چه د صحت اوقوت وقايه ورپورې تړلې ده او سړی له دې څخه منع کوي چه خپله دنيائي برخه هيره کړي يا په ځان باندې دخدای حلال حرام کړي.

رسول الله(ص) هغه زاهد او عابد چه هره ورځ به روژه وو او هره شپه به يې په نفلونو سباکوله مخاطب کړ او ورته يې وويل: (..... وَلِنَفسکَ عَلَيکَ حَقٌ وَلِبَدَنکَ عَلَيکَ حَقٌ وَلِزَوجَتکَ عَلَيکَ حَقٌ.......) په تا باندې ستا نفس حق لري، بدن دې درباندې حق لري، او ښځه دې درباندې حق لري. لکه چه په عبادت او رياضت کښې افراط منع دی او رهبانيت نفی شويدی دغه شان په صدقاتو کښې هم خپل ټول مال صدقه کول او دېولی، ټک ته کښيناستل ښه کار نه دی. که څوک خپل ټول مال صدقه کړي او ځانته هيڅ پرې نږدي. له دې آيت څخه سرغړوي.

(وَلاَ تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَى عُنُقِكَ وَلاَ تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَّحْسُورًا الاسراء آيت:۲۹) مه خپل لاس خپلې غاړې پورې تړه او مه يې خلاصوه په تمام خلاصوالی چه کښېنې ملامت شوی او درمانده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پاک خدای هغه کسان ستایلی دی چه دمال په انفاق کښې اعتدال ساتي او له افراط او تفریط نه ځان ژغوري (وَالَّذِينَ إِذَا أَنفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَٰلِكَ قَوَامًا الفرقان آیت ۶۷) یعنی هغه کسان چه مالونه نفقه کوي نه اسراف کوي او نه بخل او وي د بخل او اسراف ترمنځ اعتدال ساتونکی.

دژوند په چارو او انساني اعمالو کښې اعتدال ساتنه په اسلام کښې یو مهم اصل دی چه ښه او بد په همدغه معیار سنجول کېږي او د اسلامی اخلاقو اساس ګڼل شویدی. د اسلام جمالی خوا همدغه اسلامي اخلاق دي چه انسان مهذب کوي او سړیتوب صیقلوي.

د اسلامي تعلیماتو غایه اسلامی تربیه ده چه په اسلامی اخلاقو پوري ټینګ تعلق لري او د افرادو د شخصیت په جوړولو کښې یې نقش ډېر څرګند دی.

د اسلام رښتیاني ممثلین او برجسته افراد هماغه کسان دي چه اسلامي شعایر، آداب او اخلاق پخپل کردار و عمل کښې تمثیلوي او صعودي سیر وحرکت یې د انسانیت دلوړو مدارجو په لوري وي. که د تشبیه له مخې اسلامي روش په بدني ورزشونو کښې دغره ختل وګڼو ویلی شو چه دغه ورزش په مطلق کوه ګردی تامینېږي او په ټیټو غرونو کښې په ګرزیدو او د غونډیو په ختلو هم سر ته رسېږي مګر هغه کسان چه په دغه ورزش کښې خپله فوق العاده لوړتیا او پیشقدمي ښیي هغوی دلوړو غرونولوړو څوکو ته خیژي او تاریخي یادګار پرېږدي.

په اسلام کښې هم اخلاقي رهبران همدغه شان وګڼئ چه د انسانیت ډېرو هسکو مقامونو ته ځانونه رسوي او نورو ته عملاً لوړختل ممکن ګرزوي. دوی د مثل اعلی په حیث اخلاقي معیارونه او مقامونه او چتوي او نور د لوړتیا لور ته رابولي چه د دوی اقتضا وکړي او په دوی پسې لاړشي.

د اسلامی اخلاقو غایه او اغیزه:

انسان چه اشرف المخلوقات بلل کېږي معنا یې دا نه ده چه دده ټول خویونه او عادتونه دستاینې وړدي او په هرڅه کښې هرڅه نه ښه دی. دی دخلقت د مثل اعلی په حیث د تکامل په لوړه مرحله کښې واقع دی او په نورو موجوداتو یې دخپلو خاصو استعدادونو او معنوي قواو په مرسته تسلط موندلی مګر له ډېرو فضایلو او محاسنو سره ډېر معایب او نقایص هم لري. دخیروشر، دصلاح او فساد، د پاکی او نا پاکی متضاده جنبې په ده کښې موجود دي او د اضدادو مجموعه ده. حضرت مسیح (ع) او بودا هم انسانان و او چنګیز وهلاکو هم د انسان په بڼه و. د جوړولو او ورانولو دواړه استعدادونه په ده کښې شته او علم وجهل یې په وجود کښې د اسې خوا په خوا وسي لکه چه ابوجهل د حضرت محمد (ص) په ګاونډ کښې او سیده د انسان وجود خوله خاورو پیدا دی مګر داورلمبې دا وبو څپې او د هوا طوفانونه پکښې خوندي دي. له خاکسارۍ سره کبر او غرورهم لري او له نرمۍ سره ئې دوسپنې صلابت ملګری دی. په رحم کښې یې قهر، په قوت کښې یې ضعف او په پوهه کښې یې ناپوهی ځان ښیي.

دغه عالم او عاقل موجود که دعقل او پوهې په مرسته دژوند ښه کولو وسایل او اسباب برابروي ورسره دا تم او هایدروجن بمونه هم جوړوي او په دواړو خواو کښې اسباب سازدی.

که له یوې خوا د بشري امراضو دپاره نوي علاجونه او نوي دواګانې کشفوي له بلې خوا د عالمي تباهۍ مواد او آلات تهیه کوي.

که د انسان ضعیفې او ناوړه جنبې اصلاح نشي او ښه استعدادونه پکښې ونه روزل شي له قوت څخه یې لیوان له عقل نه یې شیطانان او له شتمنۍ نه ئې طوفان پیدا کېږي. عقل د انسان ډېره لویه شتمني او د ټولو شتمنیو مور ده چه انسان ته ډېر څه ورکوي مګرله دغه دنیایي عقل سره یو بل عقل هم په کار دی چه هغه انسان ته سړیتوب ښیي او سړی کوي یې.

داعقل د دین په رڼا کښې پیدا کېږي او له دین څخه الهامونه اخلي. دا د معاد عقل او هغه د معاش عقل دی. د معاش

(c) ketabton.com: The Digital Library

عقل له هرچا سره شته او نورحيوانات هم پکښې شه نه شه برخه لري مګر د معاد عقل لکه عالي تعليم ټولو ته نه دی رسيدلی.
ډير غولېدلي دي هغه کسان چه دين له عادي او معمولي عقل سره برابروي او دغي سطحې ته يې راټيټوي. ډير ښه پوهيدلي دي هغه خلک چه دعقل لوړولو کوښښ کوي او د دين عالي مقام ته يې اوچتوي يعنې عقل متدين کوي او د دين په لاره يې برابروي. الهی کتاب (قرآن) دهغو متقيانو لارښوددی چه په غيب ايمان ولري. (يُؤمِنُونَ بِالغَيبِ) په غيب باندې ايمان پيدا کول د دغه ظاهربين عقل کار ندی او دا عقل هيڅکله مومن کيدلی نشي. دا عقل د جسم او خيټې خدمت ته پيدا دی او دژوند پالللو مهمه وظيفه ورپه غاړه ده چه په انسانی نړۍ کښې ډيرلوی ارزښت لري او دنيا يې مرهونه ده مګر دمعقولاتو له سرحد نه هغه خوا څه ليدل او په څه پوهيدل ديوه بل عقل کاردی چه ملا خورشوی ندی او دعارفانو په برخه دی.
دپښتو ژبې عارف او صوفي شاعر عبدالرحمن بابا دغو دوو عقلونو ته په دې ډول اشاره کوي:

ددنيا په کارکښې هرسړی عاقل دی

چه سړی پرې سړی کيږي عقل بل دی

سړی څنګه سړی کيږي؟ دا سوال ښايي چه ظاهراً تحصيل د حاصل وګڼل شي او په ظاهري عقل برابر نه وي. مګر دبصيرت خاوندان پوهيږي چه ځينې سړي په معنوي لحاظ سړي ندي صورت به يې د سړي وي مګر سيرت به يې د سړي نه وي او دشر و فساد جنبه به يې ډيره غالبه وي.
داسلام مقدس کتاب چه مطلق انسان ته په کرامت قايل دی دانسانی فطرت په تشخيص کښې دغه دشر او فساد جنبه او دانسان شهواني غوښتني هرهرځای بيانوي او داڅرګندوي چه انسان بايد داخلاقي تهذيب او نفسي تزکيې په وسيله خپل انسانيت تکميل کړي او واقعي انسان شي.
انسان دخدای خليفه دی او داسمان ملکې ورته په سجده پريوتي دي مګر انساني فطرت دملايکو له خولي داسې ښودل شويدی: (قَالُواْ أَتَجْعَلُ فِيهَا مَن يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ البقره آيت ۳۰) يعنې په ځمکه کښې هغه څوک پيدا کوې چه په ځمکه کښې فساد کوي او وينې تويوي. سربيره په دې په ډيرونورو آيتونو کښې بشري طبيعت داسې معرفي شويدی:

۱- (إِنَّ الْإِنسَانَ خُلِقَ هَلُوعًا إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعًا وَ اِذا مَسَّهُ الخَيرُ مَنُوعاً- سورة المعارج آيات ۱۹، ۲۰ او ۲۱)
يعنې انسان بی صبره، بې ثباته حريص او بخيل پيدا شوی که شرورورسيده جزع وفزع کوي که خير او د دنيا مال يې وموندنو بيا له ډيربخل نه کار اخلي.

۲-(وَإِنَّهُ لِحُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ - والعاديات آيت ۸) په دې آيت شريف کښې خير د مال په معنی دی چه انسان ورسره ډيره شديده مينه لري.

۳-(قُل لَّوْ أَنتُمْ تَمْلِكُونَ خَزَآئِنَ رَحْمَةِ رَبِّي إِذًا لَّأَمْسَكْتُمْ خَشْيَةَ الإِنفَاقِ وَكَانَ الإنسَانُ قَتُورًا -الاسراء آيت ۱۰۰)
دا آيت انسان داسې ممسک ښيي چه که دخدای درحمت خزانې يې په برخه شي بيا هم ويريږي چه د لګښت او مصرف په صورت کښې به ټولې تمامې شي داځکه چه انسان ډير حريص او ډير بخيل دی.

۴- (كَلَّا إِنَّ الْإِنسَانَ لَيَطْغَى ، أَن رَّآهُ اسْتَغْنَى -العلق آيات ۶، ۷) انسان چه ځان غني ووينې ارومرو سرکښي اونافرماني کوي.

۵-(إِنَّ الإِنسَانَ لَظَلُومٌ كَفَّارٌ -ابراهيم آيت۳۴) انسان هرګوره ډيرظالم او ډير ناشکره بنده دی.

۶-(وَكَانَ الْإِنسَانُ أَكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلًا -الكهف آيت ۵۴) انسان له هر څه نه زيات خصومت کوونکی او کج بحثه دی يعنې جدل يې په خټه کښې ګډ دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۷-(خُلِقَ الْإِنسَانُ مِنْ عَجَلٍ -الانبياء آیت ۳۷) انسان له بیړې او شتاب نه جوړ دی.

۸- (وَكَانَ الإِنسَانُ عَجُولاً -اسرئ آیت ۱۱) انسان ډېر بې صبره او الپته دی.

۹-(زُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاء وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَالأَنْعَامِ وَالْحَرْثِ ......آل عمران آیت ۱۴) په دې آیتونو کښې هغه شهوانی میني بیان شویدي چه انسان دهغو دپاره هر څه کوي او ځان اور او بوته غورځوي.

داسلام اخلاقي لارښودنې، دحرام مال غندنه، دنفسي خواهشاتو دپاره حدودټاکل، دقناعت اوصبرتوصیه، دعفت اوتقوی درسونه دهمدغو غرایزو او انساني طبیعت د اصلاح او تعدیل دپاره دي او په ډېر صحیح تشخیص بنا دي.

دا چه په قرآن کریم کښې دصبرتوصیه بیا بیا په مکرر ډول هرځای شویده ددې دپاره نده چه سړی دظلم او ناروا په قبلولو کښې صابراوسي او مظالمو ته تسلیم شي یاذلت ته غاړه کېږدي، بلکه ددې دپاره ده چه په سختوحالاتو او بدو ورځو کښې حوصله له لاسه ورنکړي اوله مشکلاتو نه ونه تښتي یادخپل عجولانه فطرت په تقاضا په هرڅه کښې دومره بیړه ونکړي چه تفکر اوتعقل ته هېڅ موقع پاتې نشي او عاقبت اندیشی هېره کړي.

دقناعت درس هم له حراموشخه دځان ژغورلو معنی لري او دتجاوزمخه نیسی، نه داچه دکسب اوکار په مقابل کښې دانسان لاس اوپښې تړي اوسعی اوعمل ته یې نه پرېږدي.

دا راز آیتونه چه انساني فطرت اوفطري غرایز مشخص کوي او ددیني لارښوونو محوربې بللی شو نورهم ډېر دي چه دټولو لټون ډېر وخت اوډېر کارغواړي.

لوی خدای چه د انسان خالق دی او په نفسي وسوسو یې ډېرښه خبردی: (وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنسَانَ وَنَعْلَمُ مَا تُوَسْوِسُ بِهِ نَفْسُهُ -سورت ق آیت ۱۶) انسان په مطلق ډول زیانکار ګڼي اوهغه کسان مستثنی کوي چه مومنان او دنیک عمل خاوندان دي او نوروته هم دحق اوصبر توصیه کوي.

(وَالْعَصْرِ إِنَّ الْإِنسَانَ لَفِي خُسْرٍ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ) په عصرقسم دی چه انسان هرګوره په زیان کښې دی مګرهغه کسان ندي په زیان کښې چه ایمان یې راوړی او کړي یې دي نیک کارونه، یوه اوبل ته ئې دحق توصیه کړې او دصبر توصیه یې کړېده.

دادی دانسان تشخیص او دعلاج نسخه.

داسلام دین دانسان داخلاقي اونفسي امراضو علاج د ریاضت اوعبادت ،د زهد وتقوی، دنفسي او روحي تزکیې او تطهیرپه وسیله کوي او له حرامو شخه یې پرهېزوي. لکه چه دطب علم دبدني امراضو علاج کوي، دین داخلاقي مرضونو معالجه خپل اساسي هدف ګڼي او دبشر باطني رنځونه له مینځه وړي ځکه وایي:(اَلعِلمُ عِلمَانِ عِلمُ الاَبدَانِ وَعِلمُ الاَدیَان) بدني طب په غذا او دواو جود تقویه کوي او دتقویې په وسیله مرض مغلوبوي او محوه کوي ئې مګردین دنس اونفس په خوارولو اوضعیفولو دتقوی اوپرهیزګاری له لارې دشهوانی اونفساني امراضو مخه نیسي یاورسره مجادله کوي یعنی دنفس اوشیطان په مغلوبولو او دجسماني قوت په کمولو معالجه بنا کوي او لوړه یې هم غذا ده او هم دوا ده:

دهرچا چه حیواني قوت زیاتېږي / نفس شیطان له هغو مره مغلوبېږي

که څوک غواړي چه غالب شي په شهواتو / په مرښت نشي داکارپه لوړه کېږي

****

کموي روژه غوښتني شهواني / مضمحل کړي هوسونه نفساني

د روژې غایه همدغه ده نوځکه / روژه نه نیسي صغیرشیخ فاني

(c) ketabton.com: The Digital Library

دادی دعلم الابدان او علم الادیا ن د اساسي فرق یومثال چه مونږ دبدني طب اودیني طب په مغایرت پوهوي او دا یقین راکوي چه هغه شفا چه په قرآن کریم کښې شته:
(وَنُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْآنِ مَا هُوَ شِفَاء وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ -الاسراء آیت۸۲) (قَدْ جَاءتْكُم مَّوْعِظَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَشِفَاء لِّمَا فِي الصُّدُورِ –یونس آیت ۵۷) هیڅکله بې دبوعلی سینا په شفا کښې نشو موندلی.
دنن ورځې عصري طب که دصدري اوقلبي امراضو په علاج موفق هم شي او د شفاء الصدور دارو وموميي بیا هم نشي کولی چه (مافی الصدور) لره د شفا موجب شي او د حرص او حسد یا قلبی قساوت علاج وکړي او په بې رحمه زړه کښې رحم پیدا کړي.
په دغسې اخلاقي امراضو کښې ددنیا طبيبان له مریضانونه ډیر بتر دي، او دا مرضونه په مترقي ممالکو کښې ډیر زیات دي.
(حُبُّ الدُّنيَا اَوحُبُّ المَال) چه دټولو خطاګانو او غلطیو راس بلل شوی. (حُبُّ الدُّنيَا رَاْسُ كُلِّ خَطِيئَةٍ) هغه بې علاجه مرض دی چه یوازې دین بې مخه نیولی شی.
په صدر اسلام کښې چه له دغه اخلاقي مرض سره مجادله شروع شوه، په مسلمانانو کښې دا ایثار داسې جذبه پیدا شوه چه خپل مالونه، کورونه او ډیر څه ئې ددین په لاره کښې یا د دین دپاره قربان کړه او په حرص او بخل داسې غالب شوه چه مقتصد عقل ورته ګوته په غاښ ونیوله، مهاجرینو په همدغه جذبه خپل اصلي وطن او ټوله شتمني په مکه کښې پرېښوده او مدینې ته بې ددین ساتلو دپاره هجرت وکړ او انصارو په همدغه جذبه په مهاجروباندې له ځانه زیاته پېرزوینه ښکاره کړه یعنې په نفسیاتي او اخلاقي لحاظ یو عظیم انقلاب په اسلامي امت کښې پیدا شو چه نظیرئې چا نه و لیدلی.
ددغه انقلاب اثر تر اوسه په مسلمانانو کښې لړ او ډیر یو ځای بل ځای وینو او په یو زړاو څوسوه کاله کښې بې ښښې ښښانې لاندې محوه شوې چه رحمن بابا بې هم په وصف الحال کښې وائي:
داهنرندی چه خاورې څوک سره زر کا　　　　چه زر خاورې کړي رحمانه هنر دادی
علوم اوفنون خلکوته دا هنر ښیی چه خاورې زرکړي او ددنیا شتمني زیاته کړي مګر دین ورته ددغه هنر بل اړخ څرګندوي او په دغه ډول انسان له دواړو هنرونو سره اشنا کوي.
د انفرادي او اجتماعي ژوند موافقه او مصالحه په همدې راځي چه دغه دواړه هنره دانسان په برخه شي چه هم خاورې زرکړي او هم زرخاورې کړي. که څوک لومړی هنر ونلري دوهم هنر بې نه نصیب کېږي چه زر نه وي نو زر به څنګه خاورې کړي؟ که اول هنر ولري اودوهم هنر پکښې پیدا نشي لومړی هنر به هرګوره منفوراو مردود وي دا څرګنده ده چه علم وفن، صنعت او حرفت دژوند او معیشت حاجتونه او ضرورتونه پوره کوي او مدنیت ته رنګ او رونق ورکوي. ددنیا ودانی اوزیبائي په هغه وسایلو او اسبابو پورې تړلې ده چه دعلم وفن په مرسته لاس ته راځي او لاس ته راغلي دي مګر دین دتساند او تعاون په پیدا کولو او دمعنوي ارتباط په قایمولو دبشري جامعې سعادت تامینوي او د اجتماع مزي ټینګوي.
دبشري سعادت لوښی او ظرفونه دعلم اوصنعت په کارخانو کښې جوړېږي مګر په دغو لوښو کښې دحیات او به د دین ساقي اچوي اودین دی چه د اخلاقو په تهذیب انساني باغ و بڼ له وحشي بوټو دربو اوکبلونه ساتي او دښوبوټونیلي اوریښې تقویه کوي.
که اخلاقی تهذیب او دنفس تزکیه نه وي کیدی شي چه ډیر ژر دجهان سمسور باغونه په هغو ځنګلونو بدل شي چه ځناور او وحشي حیوانا ت پکښې استوګنه کوي او ماران پکښې اوسېږي.
کیمیاوي پوهه مونږ ته هغه صابونونه په لاس راکوي چه دبدن او جامو خیرې اوناپاکی وړي او دلباسو نو تورې لکې محوه کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مونږ دغې پوهې او دغو صابونونو ته حياتي ضرورت لرو او په ډېر بنه ارزښت ورته قايل يو مګر هغه خيرې، کثافتونه او خباثتونه چه په زړه او دماغ په نظر او احساس کښې پيدا کېږي ديني پوهه او د اخلاقو کيميايي سعادت ته شديد ضرورت لري او بل صابون ورته په کار دی چه هغه د انسان کبر او غرور د زړونو کينه او قساوت حسادتونه او شرارتونه له مينځه وړي او دهوسٰ وهوس ناولتيا پاکوي.

که د انسان باطن پاک نه وي او په اخلاقي مفاسدو لړلی وي نو د سر و صورت ظاهري سپين والی او پاکوالی خو لولی هم لري او د متمدنو خلکو سپي هم هره ورځ په صابون مينځل کېږي.

دين يوازې دغه راز نظافت او طهارت کافي نه بولي او ظاهر بين ندی، د اسلام سپيڅلی دين د طهارت او تزکيې په باب ډېر عميق او دقيق نظر لري او له ظاهر نه بې باطن ته توجه ډېره زياته ده مګر له ظاهر نه هم صرف نظر نکوي او په ارزښت ورته ګوري.

د اسلام په دين کښې چه ژوره څېړنه وکړو په نهائي تحليل کښې دې نتيجو ته رسېږو چه د اسلامی هدا ياتو او ارشاداتو اصلي او اساسي هدف د نفس تزکيه او د جسم او روح تطهير يعنې پاکوالی دی.

تزکيه او تطهير هغه ټکي دي چه په قرآن کريم کښې په مکرر ډول راغلي دي او معنیٰ يې ډېره عامه او هم ډېره عميقه ده.

په دې ټکو کښې له هر راز نجاست خباثت او کثافت نه د جسم او روح ظاهري او باطني طهارتونه شامل دي چه د اخلاقو تهذيب او د انسانيت لوړول يې لازمي نيتجه ده.

اديان عموماً پداسې وخت کښې د نياته راغلي دي چه انساني اخلاق ډېر فاسد شوي او انسانيت ډېر ټيټ شوېدی يعنی د دين ډېوه هروخت په تورتم کښې بله شويده او خلکو هغه وخت ځانونه مينځلي دي چه ډېر خيرن شويدي.

د اسلام د ظهور په وخت کښې هم د عربو مختلف او مخالف قبايل په اخلاقي او روحي لحاظ په ډېرو مرداريو ککړ و او په ډېر تورتم کښې يې ژوند کاوه، فحشا او منکر نهائي حد ته رسيدلی و د حلال او حرام فرق نه و، د خير و شر معيار ازلام يعنې د فال غشي و، د خدای کور بتانو نيولی و، د ښځو او نرو بربنډ طوافونه طاعت او عبادت ګڼل کيده.

شرک، بت پرستي، سودخوري او چوروچپاو، قتل وقتال، شراب او قمار، لوڼې ژوندی خښول، ضعيفان غلامول او د حيواناتو په څېر يې استعمالول د ژوند دود او دستور و، په دغسې وخت او دغسې ځای کښې حضرت محمد (ص) ته د خدای له لوري جبرئيل امين د اوحی راوړه:

(يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ قُمْ فَأَنذِرْ وَرَبَّكَ فَكَبِّرْ وَثِيَابَكَ فَطَهِّرْ وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْ ......المدثر آيات ۵-۱) يعنی له برستني پاڅېږه خلک له خدايه وويروه، خپل رب لوی وګڼه جامې دې پاکې کړه او پليدي لرې کړه.

په دې وحی کښې د تطهير مکرر امر دا ښيي چه پاکيدل او پاکول په عام وتام ډول د اسلام اصلي او اساسي منظور دی.

(رجز) په لغت کښې د ګناه په معنیٰ، د بت پرستۍ په معنیٰ او د پليدۍ په معنی استعمالېږي او مفهوم يې ډېر عام دی.

پيغمبر(ص) ته اول د جامو پاکولو امر وشو چه د ځان پاکولو امر پکښې دلالتاً موجود دی ځکه چه پاک کالي په پاک بدن اغوستل کېږي. په دغه ظاهري پاکوالي پسې په بل آيت شريف کښې له (رجز) څخه لرېوالی باطني پاکوالی دی چه له شرک او اخلاقی مفاسدو نه د زړه او روح صفائي ايجابوي.

دغه آيتونه چه د نزول په اعتبار يې د قرآن کريم مطلع ګڼلی شو د تطهير او تزکيې اهميت ډېر بنه ثابتوي او مونږ پدې پوهوي چه په اسلام کښې د مراد ټکی دی.

په سورت (الاعلی) کښې دادوه آيتونه (قَدْ أَفْلَحَ مَن تَزَكَّى وَذَكَرَ اسْمَ رَبِّهِ فَصَلَّى آيات ۱۵-۱۴) اول تزکيه او بيا د خدای ذکر او لمونځ د فلاح موجب ګڼي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دلته تزکیه یوازې د تن او جامو هغه پاکوالی نه دی چه د لمانځه شرط ګڼل شوی ځکه چه د د غه لغت په معنی کښې اول معنوي پاکي او اخلاقي تهذیب او بیا ورسره ظاهري او جسماني پاکوالی مقصد دی. د فلاح کلمه په قرآن کریم کښې کله د مفلحون په صورت او کله په (قد افلح) کښې ډېره راغلې ده چه معنی یې بری او مقصد ته رسیدل دي.

په صورت (المومنون) کښې په لومړیو نهو آیتونو کښې د مومنانو د فلاح موندلو د پاره ځو شیه ذکر شویدي چه یو یکښې لمونځ او په لمانځه کښې خشوع، او خضوع ده. آیتونه دا دي:

(قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ وَالَّذِينَ هُمْ عَنِ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَ وَالَّذِينَ هُمْ لِلزَّكَاةِ فَاعِلُونَ وَالَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ إِلَّا عَلَى أَزْوَاجِهِمْ أوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ فَمَنِ ابْتَغَى وَرَاء ذَلِكَ فَأُوْلَئِكَ هُمُ الْعَادُونَ وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ وَالَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَوَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ) یعنې هغه مومنان بری مومي او مقصد ته رسېږي چه په لمانځه کښې وېره او تواضع ولري، له بیهوده خبرو او کارونو څخه ډډه وکړي، د مالونو زکات وباسي له زنا او فحشا څخه ځان وساتي، امانت خیانت نکړي په عهد ولاړ وي او په لمانځه ټینګ وي.

په صورت اعلی کښې چه یوازې تزکیه او لمونځ د فلاح موجب ښودل شوي او په صورت مومنون کښې شپږ یا او ه شیه وښودل شوه تطبیق یې پدې شان کیدی شي چه تزکیه ډېره عامه وسعیه معنی لري او په دغو ټولو صفاتو او افعالو د لمانځه په شمول حاوي ده.

زکات خو د لفظ او معنی په اعتبار له تزکیې سره اشتقاقي تړون لري او زکات هم ورته ځکه وائي چه د زکات په ورکولو هم مال او هم زکات ورکوونکی له بخل څخه پاکېږي، لکه چه په سورت توبه کښې پاک خدای رسول الله (ص) ته امر کوي چه د مسلمانانو له مالونو څخه صدقه قبوله کړه چه دوی پرې پاک شي (خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِم بِهَا التوبه آیت ۱۰۳) زنا او فحشا هم یو مردار عمل دی او ځان ساتل ترېنه تزکیه ده ځکه پښتانه هم د غسې سړي ته پاک لمنی وائي.

په امانت کښې خیانت کول، عهد ماتول، بیهوده مشغولتیا هغه ناوړه او ناولي صفتونه دي چه له خبث باطن څخه نشات کوي.

لمونځ هم سړی له ګناه څخه پاکوي او د تزکیې معنی لري ځکه د اهتمام په وجه په مستقل ډول ذکر شویدی، د خدای پاک په کتاب کښې عمومي مطالعه دا ښیي چه د تزکیې کلمه په ټولو ظاهري او باطني طهارتونو مشتمله ده ځکه د سورت (الشمس) په دې آیت کښې (قَدْ أَفْلَحَ مَن زَكَّاهَا) یوازې د نفس تزکیه د فلاح وسیله ښودل شویده.

په سورت (التغابن) کښې دا آیت شریف: (وَمَن يُوقَ شُحَّ نَفسِهِ فَاُولٰئِکَ هُمُ المُفلِحُون) د عبارت په تغیر هما غه کسان مفلحون ګڼي چه نفسونه یې له بخل څخه پاک وي او د نفس تزکیه یې په برخه وي. هم د غه تزکیه ده چه هم د خدای د پاره د مال په ورکړه حاصلېږي لکه چه په سورت (الليل) کښې وایي: (وَسَيُجَنَّبُهَا الْأَتْقَى الَّذِي يُؤْتِي مَالَهُ يَتَزَكَّى آیات ۱۷-۱۸) یعنې د دوزخ نه به په خنګ وي هغه پرهیزګاران چه خپل مال د ځان د پاکولو د پاره ورکوي او هم له حرامو څخه په سترګو پټولو او له فحشاء نه په ځان ساتلو د مومنانو نصیب کېږي لکه په سورت (النور) کښې چه راغلی دی: (قُل لِّلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ذَلِكَ أَزْكَى لَهُمْ آیت ۳۰) د فلاح ارتباط تزکیې او طهارت سره په قرآنکریم کښې ډېر ټینګ ښودل شوی یعنې له پلیدیو څخه ځان ژغورل فوز او فلاح ته رسیدل دي.

پلیدي یوازې ظاهري نجاست نه دی ګناه او معصیت هم د قرآن کریم په حکم (رجس) ګڼل شویدی لکه په سورت (المايده) کښې چه وائي: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالأَنصَابُ وَالأَزْلاَمُ رِجْسٌ مِّنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ آیت ۹۱) یعنی شراب، قمار، بتان او په غشو فال نیول پلید شیطاني عملونه دي او ځان ساتل ترېنه د فلاح موجب دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دخلکو ظاهري او باطني پاکول (تزکيه) دپيغمبر وظيفه ده لکه چه په سورت البقرة کښې راغلي دي:

(كَمَا أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولاً مِّنكُمْ يَتْلُو عَلَيْكُمْ آيَاتِنَا وَيُزَكِّيكُمْ وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ آيت۱۵۱) په دې آيت شريف کښې (ويزکيکم) په ډېر وضاحت او صراحت دامفهوم اداکوي چه رسول الله (ص) تاسو پاکوي او دهمدغه مقصد دپاره استول شويدی.

په يوه بل آيت کښې هم دغه مطلب ډېر ښه څرګندوي چه وايي: (رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولاً مِّنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ البقرة آيت ۱۲۹) دلته حضرت ابراهيم او حضرت اسمعيل دعا کوي او له خدايه غواړي چه ددوي په اولادونو کښې رسول مبعوث شي چه په دوی دخدای پاک آيتونه ولولي، په کتاب او حکمت يې پوه کړي او پاکيزه يې کړي.

په سورت (النازعات) کښې هم راغلی دی چه الله تعالی موسی (ع) ته ويلي و: (اذْهَبْ إِلَى فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَى فَقُلْ هَل لَّكَ إِلَى أَن تَزَكَّى آيات ۱۸-۱۷) فرعون ته ورشه !.........او ورته ووايه آيا ميل لرې چه تزکيه دې نصيب شي. دموسی(ع) په بعثت کښې هم د رسالت غايه (تزکيه) ده له دغو شواهدو نه ښائي چه دامطلب ډېر ښه ثابت شوی وي چه دخلکو تزکيه او تطهير ددين کاردی او پيغمبران دهمدغه کار د پاره وخت په وخت استول شويدي چه دخلکو فاسد اخلاق او ناوړه عادتونه سم کړي، په زړونو کښې يې صفائي او دخير واحسان مينه پيدا کړي په نفسياتی حالاتو او کيفياتو کښې دانسانيت په ګټه ښه بدلون راولي او په اجتماع کښې نوي روحيه خلق کړي مګر دا کار يعنې دنفس تزکيه او داخلاقو مهذب کول څه اسانه او ارزانه کار نه دی.

داجتماع په اخلاقو او عرف وعادت کښې بدلون راوستل او دزړو عقايدو په ځای نوي عقايد په ذهن کښې کښينول دهغو بتانو ماتول دي چه حضرت ابراهيم (ع) يې دنمرود سرولمبوته وغورځاوه او حضرت مسيح يې په سولۍ وخيژاوه.

دخلکو اجتماعي اخلاق که هر څومره فاسد او کاسدوي او زاړه عقايد که هرڅومره خرافاتي وي بياهم دجامعې په ذهن او دماغ بې قيد وشرط حکومت کوي او مخالفين يې په فنا محکوموي.

يوشخص که هرڅومره مقتدر سلطان وي عمر يې لنډوي او زمانه ډېر مهلت نه ورکوي مګر اخلاق او عقايد خپل حاکميت له يوه نسل نه بل نسل ته په ميراث پرېږدي او څومره چه زړېږي هغومره قوي کېږي.

زمانه چه کار يې تغير راوستل دي ددغه ذهني سلطان مقابله په ايوبي صبر کوي او دنوح عمر غواړي ترڅو چه غير مرئي تدريجي تغير پکښې راولي او له نظره نشي. په انقلابی ډول د زاړه اجتماعي نظام نړول او نوی دين په خلکو منل د اولوالعزمه پيغمبرکاردی چه په خپل سر اره قبلوي او دغه کار سرته رسوي.

حضرت محمد (ص) ددغه جهاني اجتماعي انقلاب په سرته رسولو کښې دډېرو کړاوونو په قبلولو خپل مشکل رسالت په ځای کړ او په ډېرو سختو خطرناکو حالاتو کښې يې صبرو استقامت له لاسه ورنکړ داځکه چه په خپل نبوت او رسالت يې ډېر ټينګ ايمان درلود او دغه قوي ايمان په ده کښې خارق العاده روحي قدرت پيدا کړی ؤ دا ايمان د په نورو کښې هم پيدا کړ چه مومنان يې په جهان مسلط کړه او عمومی حالات يې بدل کړه. دخدای کور (کعبه) يې له بتانو پاکه کړه دخلکو زړونه او دماغونه يې صفا کړه، اجتماعي مفاسد او ناولي عقايد يې محوه کړه او سيئات يې په حسناتو له مينځه يووړل.

کوم امرچه پاک خدای حضرت ابراهيم (ع) او حضرت اسمعيل (ع) ته دخپل کور دپاکولو په باب کړي و: (وَعَهِدْنَا إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَن طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ البقرة آيت ۱۲۵) دا امر په خپل وخت کښې حضرت محمد (ص) هم په ځای کړ او چه خلک يې له شرک او بت پرستی نه پاک کړه نو بيا يې قرآن کريم پاکانو او

(c) ketabton.com: The Digital Library

مطهرونو ته په لاس ورکړ: (إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ فِي كِتَابٍ مَّكْنُونٍ لَّا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ الواقعة آيات ۷۹-۷۷) ددغه کتاب دنيولو دپاره پاکي منګولې په کارويې او طهارت ته ضرورت و.

داطهارت دخداى پاک په اراده اول له اهل بيتو څخه شروع شو: (إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا الاحزاب آيت ۳۳) لکه چه په (وَأَنذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ الشعرآ آيت ۲۱۴) کښې هم اهل بيت خاص ډول ياد شويدي.

د اهل بيتو له تطهير سره د امت تطهير هم شروع شو او خلک د وحدانيت په منلو دصالحو اعمالو په اجراکولو د اخلاقو په تهذيب او دنفس په تزکيه له کفر او عصيان څخه پاک شوه.

ددينې پوهانو له جملې څخه يوتن (شاه ولى الله) وايي: پيغمبران د اخلاقو ، تهذيب اونفس تزکيې ته توجه لري او په علمي مسايلو کښې مستقيم دخالت نکوي، مطلب دا چه پيغمبر د علم او فلسفې معلم ندى د انسانيت مربي او اخلاقي رهبر دى ځکه دنفس تزکيه او دروح تربيه خپل هدف ګڼي او وايي:

(بُعِثتُ لِاُتَمِّمَ مَكارِمِ الاَخلَاق) الله تعالى هم د د ستاينه په خلق عظيم کوي: (وَإِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ القلم آيت ۴)
ددې دپاره چه خلک سړي شي او سړيتوب زده کړي بايد پيغمبر په خپله دکامل انسانيت مثل اعلى شي او خپل عالي کردار د هغوى دپاره سرمشق وګرځوي يعنې په عملي ډول خلکوته دصبر و استقامت، درحم او شفقت، دعدل او انصاف دايمان او احسان، دصدق وصفا ، دايثار او قربانۍ او دشجاعت او شهامت ګران ګران درسونه ورکړي او دا ثابته کړي چه انسانان دعزم او ارادې دروحي قوت او قدرت په مرسته په جهان کښې څومره لوى بدلون راوستلى شي. امت جوړول او تربيه کول او دامامت وظيفه عملي جهاد او مقاومت غواړي.

په خلکو باندې دژبې په سر يو څه زده کول دومره ګران کارندى مګر په خلکو کښې څه پيدا کول، په زړونو کښې يې څه کښېنول او په دماغونو باندې دنوو عقايدو منل ډېر چا کارندى.

يو سړى کولى شى دالفاظو او کلماتو په وسيله خلکوته دعفت، تقوى او رياضت مفهوم او معنىٰ توضيح کړي يا مقالې او رسالې پرې وليکي او کتابونه ترې جوړ کړي مګر خپل ژوند ددغو صفاتو او حالاتو مظهر او مثال ګرځول او د کردار په هنداره کښې يې تمثيلول ځان خوارول او له نفس وشيطان سره مجادله او مبارزه غواړي.

که څوک چاته داخلاقو درس ورکوي دا نده لازمه چه په خپله دې ښه اخلاق ولري بلکه يوازې همدغه کافي ده چه د اخلاقو پوهه ولري مګر هغه څه چه په خلکو کښې اخلاقي فضايل پيدا کوي نو بيا په کار دي چه پخپله يې هم ولري يعنې اول يې په ځان کښې پيدا کړي بيا يې په نورو کښې د پيدا کولو کوښښ وکړي.

د اخلاقي امراضو طبيب دبدني امراضو دطبيب په شان نه دى. کيدى شي چه دقلبي امراضو طبيب په خپله قلبي مرض ولري او په دغه مرض اخته وي، يو سود خور که دمنبر په سر سود هرڅومره وغندي او قرض حسن هرڅومره وستايي په چا باندې ښه اثر نه کوي. که بې حيا سړى نوروته دحيا درس ورکوي دا په خپله لويه بې حيايي ده.

پاک خداى اسلامي امت په امر معروف مامور کړيدى مګر هغه واعظان او ناصحان يې تهديد کړيدى چه نوروته دنيکۍ امرکوي او ځانونه يې هيروي: (أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنسَوْنَ أَنفُسَكُمْ البقره آيت ۴۴) که دغه ايت يو بې لارې سړى له دينه نه وي منع کړى چه نور سمې لارې ته راوبولې بللى بې شي مګر په سمه لارئې بيولى نشي. خلکوته دحق توصيه او دصبر توصيه بايد له قرآني ترتيب سره سم هغه مومن وکړي چه دصالحو اعمالو خاوند وى: ((وَالْعَصْرِإِنَّ الْإِنسَانَ لَفِي خُسْرٍ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ العصر) تش په ژبه امرمعروف ډېر ګران کارندى مګر د امرمعروف اهليت او صلاحيت په ځان کښې پيدا کول له ګران نه ګران کار دى.

حضرت محمد (ص) چه ډېر عالم يې په سمه لار وخوځاوه او ډېر عالي اخلاق يې په خپلو پيروانو کښې پيدا کړه يو مهم علت يې دا و چه په خپله دکامل انسانيت او خلق عظيم خاوند و او په همدغه حقيقي معجزه يې عالمونه مسخر کړه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کوم کسان چه معجزه د نبوت شرط ګڼي او معجزه د علت او معلول له سلسلې نه بهر خارق العاده امر بولي نو د شق القمر یاد معراج مسئله مطرح کوي حال دا چه د رسول الله (ص) عظیم خلق دا سې عظیمه معجزه ده چه په دنیا کښې نظیر نلري او انکار ترې نه نشي کیدی.
ځیني خارق العاده کارونه شته چه د سحر وافسون په وسیله دیوه او بل له خوا وخت په وخت څرګند شوي او د حیرت وړ ګڼل شویدی لکه چه مشهوره ده چه عبد الله بن مقنع (حکیم بن عطا) د نخشب په شا وخوا کښې له یوې څاه نه د سپوږمۍ په شان رڼا راویستله او څلور فرسنګو پورې یې ځمکه رڼا کوله او مزدک هم یوه دا سې وسیله راپیدا کړې وه چه له اور څخه به خبرې اوریدل کیدی.
دا وسنی علم مطابق د مسمریزم او هیپنو تیزم په بنا ځیني د تعحب او حیرت وړ کارونه کیدی شي د دې عصر الوتکې او فضائي بیړۍ هم د سلیمان علیه السلام له هوا پیما تخت سره بې شباهته ندي مګر هغه لوړ اخلاقي معیار چه حضرت محمد صلی الله علیه وسلم په خپل کردار قایم کړ او انسانیت یې معراج ته ورساوه هغه حقیقي او واقعي معجزه ده چه تقریباً په یو زر او څلور سوه کالو کښې یې خپل اعجاز ساتلی دی.
د معجزې په او و شرطونو کښې یو شرط دا دی چه له دعوې سره دې موافقت ولري یعني که څوک دا دعوه کوي چه زه خلک سمې لارې (صراط المستقیم) ته رابولم او مفاسد له منځه وړم او د رسالت یا نبوت دلیل (معجزه) مې دا ده چه خاورې زر کومه نو دا کار معجزه نشو ګڼلی ځکه چه له دعوې سره څه ارتباط نلري مګر دا چه حضرت محمد صلی الله علیه وسلم عملاً خپل ځان د ډیر لوړ کردار په لرلو د مثال اعلی په حیث د امامت وړ وښود او د خلکو په اخلاقي او نفسي حالت کښې یې معجزه آسا بدلون راووست، دده د رښتیانی ادعاډیر ښه ثبوت دی. انس بن مالک وایي: زه لس کاله د رسول الله (ص) په خدمت کښې وم او په دغه دومره موده کښې یې ما ته کله (اف) هم ونه ویل څه مې چه کړې نه یې دي ویلي چه ولې دې وکړه، کوم کارمې چه ندی کړی بیا یې هم داندی ویلی چه ولې دې ونکړ، له یوه خدمتګار سره په لسو کالو کښې د دغه شان سلوک کومه عادي او وړه خبره نده ښائي چه ډېر علم او تربیت خاوندان هم له خپلو ډېرو ګرانو زامنو سره دغه شان رویه ونکړی شي چه په لسو کالو کښې ورته (اف) قدرې هم ونه وایي. دا کیدی شی چه یوه زړه سواندي مهربانه سړی کله د عفوې او حلم ډېر عالی مثال قایم کړی حتیٰ چه د خپل ځوی قاتل یا خپل قاتل د مرګ د سلګیو په وخت کښې معاف کړي مګر ټول عمر په مختلفو احوالو کښې د غومره ضبط نفس او په نفسي حالاتو تسلط لرل خارق العاده امردی.
د احد په جنګ کښې چه د حضرت محمد (ص) غاښ مات او مبارک مخ یې زخمي او کړم شو نو اصحابو د ډېر قهر په وجه له دوی څخه وغوښتل چه د دښمنانو د تباهۍ دعا وکړي او لعنت پرې ووائي مګر رسول کریم صلی الله علیم وسلم وفرمایل زه د لعنت ویلو او ښیرو کولو د پاره نه یم راغلی بلکه د رحمت په حیث سمې لارې ته د بلنې د پاره استول شوي یم. (اَللّٰهُمّ اِهدِ قومِي فَاِنَّهُم لَايَعلَمُونَ). د هغه چا معافول چه په رسول الله صلی الله علیه وسلم باندې یې د قتل په اراده توره راوایستله، هغې یهودۍ ښځې ته سزا نه ورکول چه د پسه په غوښه کښې ئې ورته زهر ګډ کړي و او په خپل جرم ئې اعتراف هم وکړ د عفو او بخښنې برجسته مثالونه دي.

جود او سخا:

د رسول الله (ص) کرم او سخاوت د کیفیت او کمیت په لحاظ ساري نلري، او د خپلو خصوصیاتو په وجه ئې منحصر بفرد صفت ګڼلی شو بلکه ویلی شو چه سخاوت نه وایثار و چه مقام او منزلت یې له سخاوت نه ډېر لوړ دی.
له خپل ډېر مال نه لږ څه نورو ته ورکول یا له خپل حاجته زیات مال صدقه کول جود او سخا بللی شو مګر ځان محرومول، خپل نفس خوارول او نور مړول بلکه غني کول هماغه صفت دی چه په قرآن مجید کښې یې ستاینه شویده: (وَیُؤْثِرُونَ

(c) ketabton.com: The Digital Library

عَلَى أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ الحشر آیت ۹) هغه دریاضت او دمشقت ژوند چه رسول الله(ص) درلوده له حده زیات فقیرانه او غریبانهٔ مگر دا د بیوسی په وجه او دمجبوریت له مخې ځخه نه و بلکه اخلاقی غایه او پایه یې در لوده او همدغه قرآنی منظور پکښې مضمرو.

قرآني فلسفه ډېر شخوند او ډېر خوند ژوند مردودګڼي ځکه مترفین او د ناز او نعمت خاوندان په مکرر او موکد ډول غندي او بد ورته وايي قرآن کريم په ډېر وضاحت او صراحت بډايان او متمولين دهر ديني نهضت او ارتقائي حرکت په مخکښې سدګڼي او د زاړه ارتجاعي حال محا فظين يې بولي.

هغه اسلامي ژوند چه الهی کتاب او نبوي سنت يې د مسلمانانو د پاره خوښوی که مسلمان يې په ځان باندې تطبيق کړي طبقات له مينځه ځي او د غني او فقير مسئله په ښه شان حل کېږي.

د رسول الله(ص) دژوند عملي اړخ همدغه وجه د دنيا مال يې لکه غليم خپل کورته نه پرېښوده او نه ئې په کور کښې ځای ورکاوه هرڅومره مالونه به چه ورته راغله په فقيرانو او مستحقينو به يې ويشل او تش دقوت لايموت په اندازه يې ډېرلږ څه ځانته ساتل مګر څومره چه په ځان سختګير و هغومره په نورو زهير وا و بخششونه يې بې حسابهٔ. وايي چه دحنين په ورځ رسول الله صلی الله عليه وسلم صفوان بن اميه ته د پسونو دومره رمې وبښلې چه يوه لويه دښته پرې ډکه شوه.

په همدغه ورځ يې ابو سفيان ته ځلويښت اوقيې سپين زر او سل اوښان ورکړه د هغه زامنو معاويه او يزيد ته او حکيم بن حزام ته يې هم سل سل اوښان وبښل، مګر حکيم بن حزام سل اوښان نور هم وغوښتل او هغه يې هم ورکړه.

دغه شان نورډېرو کسانو ته لکه: نصر بن حارث، اسيد بن جاريه، حارث بن هشام، قيس بن عدي، سهيل بن عمر حويطب بن عبدالعزی اقرع بن حابس عينيه بن حصن، مالک بن عوف، عباس بن مرداس، مخرمه بن نوفل، علا بن حارثه سعيد بن يربوع، عثمان بن وهب او هشام بن عمرته په دغو بخششونو کښې چاته سل چاته پنځوس او چاته ځلويښت اوښان ورسيدل او عباس ته خوئې دومره سره زر ورکړه چه جګولی يې نشوه، پدې دومره ډېرو مالونو کښې رسول الله(ص) پخپله خپل کورته هيڅ يونه وړل او اهل بيتو دغه شپه په نهره تېره کړه.

ايا خپل ځان په مطلق حرمان کښې ساتل او په نورو باندې دکرم او احسان بارانونه ورول معجزه نده؟ څوک چه په يوه ورځ دغومره فياضي لري کله چه له دنيانه رحلت کوي هرچاته دا څرګندېږي چه په کور کښې يې داوربشو له ډوډۍ پرته نورڅه نشته او د جنګ زغره يې په يوه يهودي دکورد نفقې دپاره ګروکړيده، دغه راز غيرعادي ژوند چه انساني غرايز بې مهار کړي و او عادي عقل ورته حيران حيران کتل خارق العاده امر دی.

دشرک او بت پرستۍ په وطن کښې دعربو مختلف او يو له بله مخالف قبايل چه لونې به ئې ژوندي ښخولې او ابوجهل يې دجهالت سمبول و دا ټول دتوحيد په يوه کلمه راغونډول او يو داسې ملت او امت ترېنه جوړول چه اسلام په اسيا، افريقا او اروپا کښې خپور کړي او دجهان دين او آئين بدل کړي که معجزه نه وي نو څه به وي؟

دا منوچه فاتحين او جهانګيران په دنيا کښې ډېرپيدا شوي چه خپل پريوتې او بې نام ونشانه قوم يې تاريخ ته بريالی او توريالی ښودلی او خپله امپراطوري يې په نورو قهراً منلې ده مګر ديوه ملت معنوي او روحي سويه لوړول په اخلاقو کښې لوی بدلون راوستل او انسانيت معراج ته رسول دچنګيزاو هلاکو، دا سکندر او ناپليون کار نه دی.

حضرت محمد صلی الله عليه وسلم چه نه سړي ئې سړي کړه او سړي يې ملکوتي مقام ته ورسول دداسې معجزې خاوندی چه بشري تاريخ يې کامل مثال نشي ښودلی.

په زور او قوت ډېر خلک غلامول کوم خارق العاده کار نه دی غلامان ازادول او دضعيفانو مرسته که څه هم دخير و احسان عالی مثال دی مګر اعجاز ندی، خو غلامان او ضعيفان له سردارانو او سرکردګانو سره برابرول بلکه په هغوی باندې يې لوړول او يو حبشي دنيک عمل په وجه له قريشي نه ښه ګڼل محمدي معجزه ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

زيدبن حارثه:

درسول الله(ص) په مواليوکښې زيدبن حارثه زيات شهرت لري، دی دبی بی خديجې غلام و چه رسول الله(ص) ته يې بخښلی و. رسول الله(ص) هغه ازاد کړاو خپل ځوی يې وګاڼه ځکه به خلکو زيدبن محمد باله ترڅو چه داآيت: (أُدعُوا هُم لآ ٰبَائِهِم) نازل شواو پس له هغه زيدبن حارثه وبلل شو.

کله چه دزيد پلار حارثه او تره يې کعب دزيد په لټون مکې ته راغلل او دی يې له حضرت محمد (ص) سره وموند نوله رسول الله صلی الله عليه وسلم نه يې خواهش وکړچه زيد دوی ته وسپاري حضرت محمد (ص) وويل که زيد له تاسو سره ځي هېڅوک يې مخه نه نيسي مګر زيد تګ ته غاړه کښېنښوده او رسول الله(ص) يې ترهرچا بهتروګاڼه.

موالي که څه هم له غلامۍ څخه ازاد ومګر بيا هم عربو مخصوصا قريشو خپل سيالان نه ګڼل او دکفائت له نعمته محروم و.

دمواليو له جملې څخه هيچا ته داحق حاصل نه و چه دقريشو خور يا لور په نکاح کړي او دهغوی اشرافيت ته صدمه ورسوي.

رسم و رواج پدې کار ډېر سخت بنديزلګولی و مګر حضرت محمد (ص) په اسلامی تعليماتو ټول خلک اسلامی اخوت ته رابلل او هرراز امتيازات او تبعيضونه يې له مينځه وړل يوازې تقوی اونيک عمل يې دفضيلت معيار ګاڼه اوبس. ځکه يې دخپلې ترور لور (زينب دجحش لور) زيد ته په نکاح کړه او دعرف او عادت بت يې مات کړ. داکار په هغه وخت کښې له هغه اشرافی ذهنيت سره له معجزې نه کم نه و. هغه وخت لا څه چه اوس به هم په امريکا غوندې ازاد اومترقي هيوادکښې څوک حاضر نشي چه له يوه تور پوستکي سره دغه راز معامله وکړي.

حضرت محمد (ص) په خپله کورنۍ کښې دغه تبعيض او امتياز له مينځه ويوړ مګر هغه توافق چه دښځې او مېړه ترمينځ په کاردی اوپه نفسياتي کيفياتو پورې تعلق لري د زيد او زينبې ترمينځ موجودنه وه ځکه دغه ازدواج تراخره دوام ونکړ اوڅه موده وروسته زيد دزينبې دپرېښودو په باب خپله اراده حضرت محمد (ص) ته ځرګنده کړه دوی ورته دعقد د دوام توصيه وکړه مګر زيد دخپل معذرت په وړاندې کولو اصرار وکړ او داعقد فسخ شو.

رسول الله(ص) دخدای په امر بي بي زينب ځانته په نکاح کړه چه په دغه وسيله دهغې په زخمي زړه ډېره ښه پټۍ ولګيده.

ديوه ازاد شوي غلام مطلقه په نکاح کول يوبل اخلاقي درس وچه خپلو پيروانو ته يې ورکړاو ددغه کار عار يې له مينځه يووړ.

دزيد بن حارثه خبره په همدغه ځای نه تماميږي کله چه رسول الله(ص) دري زره مسلمانان د موته ښارته چه په شام پورې مربوط ؤ دغزا دپاره لېږل او دا دمسلمانانولومړی جنګ و چه دهجرت په اتم کال د روم دقيصر له امير اومسيحيانو سره کيده نو د دغه اسلامي لښکر امير د رسول الله(ص) لخوا زيدبن حارثه وټاکل شو.

په دې لښکر کښې جعفر بن ابيطالب دحضرت علی کرم الله وجه وورور او د پيغمبر دتره زوی، عبد الله بن رواحه، خالد بن وليد دعربو مشهور قهرمانان او نور قريش شامل و يعنې دقريشو سرداران چه جنګی مهارت اوقابليت يې درلود دزيد سپايان و.

اسامة بن زيد:

دزيد بن حارثه زوی اسامة هم رسول الله(ص) دمسلمانانو دهغه لښکر مشر وټاکه چه د روم غزا ته يې لېږه پدې لښکر کښې مهاجرين او انصار په ډېر زيات شمير شامل واو په دغه حمله کښې حضرت ابوبکر صديق (رض) حضرت عمر(رض)، سعد بن ابی وقاص غوندې لوی لوی شخصيتونه داسامة له فرمان لاندې و.

د اسامة عمر په دغه وخت کښې له (١٧) کالونه زيات نه و ددغسې نوي ځلمي لاس لاندې دغه راز مهم اشخاص په اطاعت او انقياد مامورول او دهغوی له خوا په خوښۍ ددغه امر منل دنفس د تزکيې ډېر ښه ثبوت دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه راز اخلاقي تربيه او دفداکارۍ روحيه په خپلو پيروانو کښې پيدا کول چه دډېرلوی اجتماعي مقام او منزلت خاوندان او داوليت او الويت حق لرونکي دېته حاضر شي چه د اسلام د خدمت دپاره د موالیو له جملې څخه له ځانه ډېر کشر سړی په مشرتوب ومني او د هېڅ راز کسرشان احساس ونکړي که خارق العاده کارنه وي نو څه به وي؟
درسول الله (ص) دغه امرپه داسې وخت کښې صادر شو چه دی دمريضۍ په بستر کښې و او دلښکر له خوځيدو نه دمخه يې ظاهري ژوند خاتمه وموندله او حضرت ابوبکر (رض) د اسلام لومړی خليفه شو.
په دغه حال کښې چه ابوبکر صديق(رض) په انتظامی چارو ډېر زيات مصروف و او ډېر مشکلات يې په مخکښې و بيا يې هم درسول الله (ص) په امرکښې تاخير جائز و نه ګڼه او سمد لاسه يې د اسامة دحرکت دپاره لازم ترتيبات ونيول. خليفه په خپله له دغه لښکر سره دمشايعت او وداع دپاره له مدينی نه دباندې پياده روان ؤ. او اسامة په آس سپور و، هغه که هرڅومره اصرار وکړ چه يا به خليفه هم په آس سپرېږي يا به دی له آس څخه کوزېږي خو حضرت ابوبکرصديق(رض) قسم ياد کړ چه نه به ته کوزېږې او نه به زه سپرېږم.
په دغه وخت کښې حضرت ابوبکر (رض) د حضرت عمر (رض) مرستی او مشورې ته ډېر احتياج درلود او هغه بې د اسامة له اجازې څخه نشو پاتې کيدی ځکه يې اسامة ته وويل: که ماسره دا مرسته وکړې چه عمر را ته پرېږدې ځو مره به ښه وي. هماغه وچه حضرت عمر (رض) د اسامة په اجازه له خليفه سره پاتې شو او نور لښکر غزا ته روان شو. دا و درسول الله (ص) هغه کامل روحي نفوذ چه دخپلو اصحابو د روح په اعماقو کښې يې درلود او په ډېرقوي ايمان يې دهغوی نفسي او شعوري حالت بيخی بدل کړی و.
درسول الله (ص) نه وروسته هم دغه عالي اخلاق تربيوه وخته په اصحابو کښې باقي ؤ او اسلام په همدغه قوي روحيه مخ په ترقي روان و مګر دحضرت عمر (رض) د خلافت له ختميدو وروسته اسلامي تربيه او اسلامی اخلاق مخ په ټيټيدو شوه او ښکاره تغيرپکښې راغی.

حضرت ابوبکر صديق (رض):

د اسلام لومړی خليفه چه درسول الله (ص) له وفاته وروسته دخلافت لوړمقام ته ورسيده، دغه لوړاو عالي مقام دده په وضع او حال کښې هېڅ تغير پيښ نه شو کړی او څنګه چه و هغسې و، خلافت او رياست په هرسړي کښې ارو مرو يو څه تغير راولي، هر څوک چه اولوالامرشي او خلک يې په اطاعت مکلف شي دجاه و جلال او شان وشوکت له اغيزې لاندې راځي او بايد چه راشي مګر درسول الله (ص) ځينې اصحاب له دغه تاثير لاندې رانغله او له ډېر اقتدارسره بيا هم متواضع متقيان او دخدای دمخلوق رښتوني خدمتګاران و نه باداران.
خلافت دا ونکړی شو چه حتی دابوبکر صديق(رض) داستوګنې په کور کښې څه جزئي تغير راولې په خپله دی خو لاپرېږده هماغه وړوکی کورچه له مدينې نه دباندې ده درلود له خلافت نه وروسته هم دده د استوګنې ځای و او څه فرق پکښې رانغی لکه چه پخوا به کله پياده او کله په خپل شخصي اس مدينې ته راته، پس له خلافته يې هم تګ او راتګ کله پخپل هماغه اس و او کله به پلی روان و يعنې د بيت المال په اس نه سپريده.
ده غوښتل چه په خلافت کښې هم له بيت المال نه څه وانخلي او دخپل لاس په ګټه ژوند وکړي يعنی دخلافت دچارو د اجراکولو سره خپل کار وکسب هم وکړي او بې معاشه دغه درنه وظيفه په غاړه واخلي مګر مسلمانانو اجازه ورنکړه او و بې ويل له دغه لوی اجتماعي خدمت سره بل شغل امکان نه لري ته بايد دځان او خپل عيال د قوت په اندازه له بيت المال څخه معاش واخلې او هغه معاش هم خلکو دکفايت په قدر وټاکه خو کله چه خليفه وفات کيده نو امر يې وکړ څه چه ده له بيت المال څخه اخيستې دي دده له مال څخه دې بيت المال ته مسترد شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

حضرت ابوبکر (رض) لکه چه له خلافت نه پخوا دضعیفانو دمرستې په لړ کښې دیوې ضعیفې کونډې مېږې ورته لوشلې له خلافته وروسته بې هم دغه کار دخدای دپاره کاوه.

حضرت عمر (رض):

داسلام دوهم خلیفه چه دکسری اوقیصر دوه لوبې امپراطورۍ بې له اغیزې لاندې شوې او د مسلمانانو بیت المال دده په وخت کښې لـه حده زیات غني و بیاهم ده خپل نفس ددنیا لـه خوندونو او نعمتونو محروم کړی و او ژوند بې ډېر فقیرانه و یوازې دانه چه مادي عیش اولذت بې پـه ځان حرام کړی و بلکـه معنوي او احساسي لذتونه بې هم پـه نفس درولي و.

وایې چه یوه ورځ دغه ستر خلیفه چه دعدالت له هیبته بې د زورورو زړونه رپیدل د اوبو مشک پـه شاکړی و چه خلکو ورته په حیرت او تعجب کتل، دده ځوی چه په مخه ورغی نو د انکار په ډول بې ورتـه وویـل: داڅه کوې؟ خلیفه ځواب ورکړ، نفس ته مې عجب او غرور پیدا شوی غواړم چه ذلیل او حقیر بې کړم.

همدغه خلیفه چه دحج دفریضې په اداکولو کښې بې له خپلو ملګرو سره شپاړس دیناره مصرف کړې و دتاسف پـه ډول بې وویل: بیت المال ته مو ډېر زیان ورساوه یو خلیفه چه دخپل مصرف دپاره د ورځې دوه درهمـه لـه بیت المال څخه اخلي اوپه قوت لایموت قناعت کوي باید شپاړس دیناره مصرفول له حده تیری وګڼي.

دحضرت عمر(رض) دغه سختګیري یوازې په ځان باندې وه او خپلو عمالوته بې کافي معاشونه ورکول مـثلا عمار بن یاسر دکوفې والي ته بې په میاشت کښې شپږ سوه درهمه ورکول اود ورځې نیم پسه له څه اوړو سره همدارنګه عبدالله ابن مسعود ته بې یوسل درهمـه او د ورځې دیوه پسـه څلورمه برخه ورکوله، عثمان ابن حنیف تـه یوسل اوپنځوس درهمه اوپه ورځ کښې د پسه ربع.

حضرت عمر (رض) د اسلامی روحیې په بنا داسیاست ډېرښه عملي کاوه چه صالح اشخاص او دتقوی خاوندان بې کـه موالی هم و له هغو قریشونه ډېرښه ګڼل چه اسلامی پایه به بې ټیټه وه او ضعیفان ورته له زورورو نه ډېر محترم و.

په همدغه اساس بې عماربن یاسر چه دموالیو له جملې څخه ود کوفې والي کړی و.

وائي چه یوه ورځ دده په دروازه کښې ابوسفیان بن حرب، سهیل ابن عمر، حارث ابن هشام او دقریشو نور سرداران ولاړ و اوله دوی سره صهیب اوبلال هم چه دموالیو له جملې څخه و دخلیفه دلیدو په انتظار کښې شریک و، خلیفـه اول خپل حضورته صهیب او بلال وغوښتل اونور هماغسې منتظرپاتی شو، دابوسفیان پزه لـه ډېر قهره وپړسیده اوپه ډېرتاثر بې وویل: داسې ورځ هم راورسیده چه مریان غوښتل کېږي او مونږ په دروازه کښې ولاړ پاتې کېږو.

دحضرت عمر (رض) دغه کار تصادفي یاغیر ارادي نه و هغه پدې ډېرښه پوهیده چه داکار دقریشو پـه سردارانو اوخصوصاً پـه ابوسفیان څومره درنـه روحي اونفسیاتي اغیزه لـري مګر اسلامي روحیه اودیني مقدسه غایه پـه ده حاکمه وه او ځان ئې اخلاقاً او دیانتاً مجبور ګاڼه چه همدغسې وکړي.

دقرآن کریم په سورت قصص کښې دفرعون او هامان په مقابل کښې دضعیفانو اوناتوانو خلکو دقوي کولو او دهغوی دخوارولـو اوذلیلولـو بیـان: (وَنُرِيدُ أَن نَّمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا فِي الْأَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ وَنُمَكِّنَ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَنُرِيَ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا مِنْهُم مَّا كَانُوا يَحْذَرُونَ القصص آیت ٦) همدغه اسلامي روحیه څرګندوي چه ترجمه ئې داده: غوښتل موچه دځمکې له ضعیفانو سره احسان وکړو او پیشوایان بې وګرزوو، دځمکې وارثان او صاحبان بې کړو، فرعون وهامان او ددوی لښکر وته دضعیفانو له لاسه هغه عذابونه وښیو چه دوی ترېنه حذر کاوه.

دادی دخدای هغه قانون چه قرآن بې بیانوي او د الهي سنت په حیث تاریخی سابقه لري.

حضرت عمر(رض) داسلام دغه اساسي هدف ډېرښه تشخیص کړی و او دخپلې خط مشې اصلي مرام بې باله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

یو وخت عمر ابن الخطاب په مکه کښې ولیدل چه د قریشو سرداران په ډوډۍ ناست او خدمتګاران ورته ولاړ دي ځکه بې په قهر وویل: (مَالِقَومٍ یَستَاْ ثِرُونَ عَلیٰ خُدّامِهِم) یعنی نه ښایی چه یو قوم ځان له خادمانو نه غوره وګڼي، بیا یې خدمتګاران په یوه دستر خوان له خپلو صاحبانو سره په ډوډۍ کښېنول او دغه امتیاز یې مردود وګانه.
دغه خلیفه چه په عسفان نومی ځای کښې یې د مکې عامل او په اوسنۍ اصطلاح والي (نافع ابن حارث) ولید پوښتنه یې ترې وکړه چه د خپل قایمقام دې څوک پرېښود هغه وویل: ابن ابزي مې پرېښود. خلیفه بیا پوښتنه وکړه: ابن ابزي څوک دی؟ نافع وویل: زمونږ له موالیو څخه یو تن.
عمر (رض) وویل: مولی دې خپل خلیفه پرې ایښی دی؟ نافع ځواب ورکړ هغه د قرآن قاری او په فرایضو ښه پوه سړی دی.
حضرت عمر (رض) وویل: ایا زمونږ پیغمبر دا ندي ویلي: (اِنّ اللهَ یَرفَعُ بِهذَا الکِتَابِ اَقوَاماً وَیَضَعُ بِهِ اٰخَرِینَ) یعنی پاک خدای د دې کتاب (قرآن) په وسیله قومونه لوړوي او نور راټیټوي. پس له هغه نافع پوه شو چه د حضرت عمر دغه پوښتنه د انکار د پاره نه وه د استفهام د پاره وه. او غوښتل یې چه د ابن ابزي په مزیت پوه شي. که دا سې نه وای نو ده به ولې عماربن یاسر د کوفې والي کاوه او ولې به یې صهیب او بلال له ابو سفیان نه د مخه خپل حضور ته غوښتل. بلـه دا چه د حضرت عمر نه چا پوښتنه وکړه چه وروسته له تا نه به څوک د خلافت د پاره مناسب وي او د شوری په غړو کښې در ته کوم یو ډېر ورمعلومېږي.
ده وویل: (لَوکَانَ سَالِمٌ مَولیٰ اَبِی حُذَیفَةَ حَیّاً لَوَلّیتُهُ) که سالم د ابی حذیفة مولی ژوندی وای ما به ورګڼلی و. د شوری غړي دغه کسان و: عثمان، علی، طلحه، زبیر، عبدالرحمن بن عوف، سعد بن ابی وقاص او عبدالله بن عمر یعنی د ده خپل زوی چه د رایې حق یې ورکړي نه و مګر په شوری کښې یې شامل کړی و.
حضرت عمر په خپل خلافت کښې معاشونه او عطایا په دې اساس ورکول چه په اسلام کښې د چا سابقه زیاته ده او په څومره غزاګانو کښې له رسول الله (ص) سره ملګری و مګر دا قاعده یې د اسامة بن زید په حق کښې ماته کړه ځکه چه هغه ته یې څلور زره درهمه وټاکل او خپل ځوی عبدالله ابن عمر ته یې درې زره درهمه ټاکلي و. عبدالله دا اعتراض په ډول وویل: زه په ډېرو غزاګانو کښې شامل شوی یم چه اسامة پکښې ګډون نه درلود او سابقه مې له هغه نه زیاته ده مګر د هغه معاش ډېر او زما لږ دی. حضرت عمر وویل: هغه له تا نه په رسول الله (ص) ډېر ګران و او پلار یې هم ستا له پلار نه رسول الله (ص) ته محبوب و.

حضرت علی کرم الله وجهه:

د اسلام څلورم خلیفه په دا سې وخت کښې د خلافت قبلولو ته مجبور شو چه اسلامي تربیه او اسلامي اخلاق مخ په ځوړ و او مسلمانان د ډېرو عظیمو فتوحاتو له برکته د ډېرو شتو خاوندان شوي و.
ثروت او بډائي له ځان سره عیاشي او تن آسایي راوړي، په زړونو کښې د جاه وجلال مینه پیدا کوي او غفلت زیاتوي. څوک چه په دنیا پورې زړه وتړي او د نفسي خواهشاتو پنډې شي په اخلاقو کښې یې بدلون راځي او روحاني تعلقات یې کمېږي.
د حضرت عمر(رض) له خلافته وروسته د حضرت عثمان(رض) په خلافت کښې مسلمانان که څه هم د هیوادونو په فتح کولو او د اسلام په خپرولو کښې کامیاب و مګر له دغو کامیابیو سره معنوي او اخلاقي انحطاط هم ملګری ؤ.
په مسلمانانو کښې د اقتدار او شخصي ګټو مینه را ژوندۍ شوې وه حرص وهوس غځونې شروع کړې وې، امویانو د موروثي سلطنت خوبونه لیدل او ځانونه یې د سبا ورځې د پاره قوي کول.
د خلافت په باغ وبڼ کښې د حکم او مروان په شان بدبوټي پیدا شوي و، سیاسي رشوتونه رایج شوه او د ضمیرخرڅولو تجارت په مزه کښې و. حضرت علی د دغه بازار سړی نه و او د وخت ناوړه غوښتنې یې ردولې. ده په موقت ډول هم دیوې

(c) ketabton.com: The Digital Library

وسیلي په حیث مسلک له سیاست څخه نه قرباناوه او د اخلاقي انحراف په بیه بې سیاسي کامیابي لویه ناکامي ګڼله.
دی په دې پوهیده چه دیني جذبه په خلکو کښې ضعیفه شویده او اکثر اشخاص دهغه چا ملګري کېږي چه ددوی ضمیرونه په پیسو رانیسي یا بې اقلاً په وعدو خوشحالوي مګر ده داکار نه کاوه او سمه لاره بې نه پرېښوده هیڅاته بې بې شرعي استحقاقه څه نه ورکول او نه بې څوک په طمع کښې ساتل.
کله چه ده ته دده ورور عقیل په ډېر لوی امید راغی چه له بیت المال نه دومره څه ورکړي چه نیستي بې غوڅه شي نو ده امام حسن ته وویل: زما برخه چه له بیت المال څخه راووته له خپل تره سره بازار ته لاړشه یو جوړ نوي جامې او نوي پڼې ورته واخله، همدغه عقیل چه له ده نه خوابدی حضرت معاویه ته ورغی هغه له بیت المال څخه سل زره درهمه ورکړه.
د سیاست تقاضا همدغه وه چه ورور له ورور نه په دغه ډول بیل کړي مګر دیانت او مسلکي تقوی حضرت علي ته اجازه ورنکړه چه د بیت المال پیسې د سیاسي مصلحت د پاره ولګوي.
حضرت علی به ویل: زه پوهېږم چه څه شی تاسو اصلاح کوي مګر نه غواړم چه د ځان په فاسدولو تاسو اصلاح کړم.
دده په عقیده هغه څوک بریالی نه و چه ګناه پرې بریالی شي.
ده هغه غالب مغلوب ګاڼه چه په ناجایزه طریقه او وسیله بې غلبه حاصلوله.
یو مصلح اخلاقي لارښود دا نه خوښوي چه دوخت په تقاضا خپله لاره بدله کړي او د سیاسی مصلحت د پاره مسلکي اصول قربان کړي.
علی کرم الله وجهه غوښتل چه درسول الله (ص) او دوو لومړیو خلیفه ګانو په لاره مستقیم لاړشي او هېڅ راز انحراف ونکړي مګر مسلمانانو په عمومي صورت هغه اخلاق او دیني احساسات بایللي وچه دهغوی په زمانه کښې بې لرل.
همدغه اخلاقی انحطاط او معنوي سقوط ددې باعث شوچه په اسلام کښې رخنې او تفرقې پیدا شي او فتنة الکبری ته لاره خلاصه شي دهمدغه فاحش تغیر په وجه اسلامي زعامت خپل عظمت بایلود او نتیجه بې دا شوه چه بالاخره یزید او یزیدیان دقدرت خاوندان شوه او اداري دستګاه بیخي فاسده شوه.
درسول الله (ص) له رحلت څخه پنځوس کاله وروسته دمسلمانانو داحال وچه دکوفې والي زیاد ابن ابیه به مسلمانان مجبورول چه په مجامعو کښې دمنبر په سر علی او اهل بیتو ته کنځلې وکړي او فحش وو ایي که چا به لدې خبرې انکار کاوه نو په ډېرې بې رحمۍ به وژل کیده حال دا چه قرآن په ډېر صراحت خپل پیروان له کنځلو نه ډېر سخت منع کړیدی که څه هم مقابل لوری کافران او مشرکان وي: (وَلاَ تَسُبُّواْ الَّذِینَ یَدْعُونَ مِن دُونِ اللّهِ ......الانعام آیت ۱۰۸).
زیاد ابن ابیه دکوفې والي هغه سړی وچه مورېې (سمیة) له ابوسفیان سره بې نکاح شپې تیرولې او رسمي مېړه بې بل څوک و، همدغه وجه وه چه ده ته ابن ابیه ویل کیده او معلوم پلار بې نه درلوده.
ده د دې د پاره چه نسب بې له معاویه سره ګډ شي او دهغه ورور وبلل شي په رسمي محفل کښې بې دا خبره اعلان کړه چه دی د ابوسفیان ځوی دی او دخپلې مورله رسمي او قانوني مېړه څخه ندی پیدا شوی او دا د اخلاقي انحطاط ډېر برجسته مثال دی.
درسول الله (ص) ډېر ګران لمسی امام حسین(رض) دزیاد ابن ابیه په امر له اویا تنو ډېرو نژدو خپلوانو، ښځو او ماشومانو سره په کربلا کښې دعمربن سعد بن ابی وقاص په لاس ووژل شوه دا حقیقت ډېر ښه څرګندوي چه په مسلمانانو کښې څومره لوی بدلون راغلی و.
دهمدغه عمر پلار سعدبن ابی وقاص هغه سړی وچه دا حد په غزا کښې بې دخپل سر په سودا په ډېرې ایمانداری او فداکاری له رسول الله (ص) څخه په ډېر سخت خطرناک حالت کښې تراخره په ډېر وزیاتو غشو ویشتلو بې مثاله مدافعه وکړه او په همدغه وجه په ډېرو خاصو اصحابو (عشره مبشره) کښې حساب شو.
د اسلام په تاریخ کښې که څه هم دیزیدیانو توره منحوسه دوره د اخلاقی مفاسدو او ناوړه اعمالو یو طغیاني حالت و چه قهقرائي رجعت ورته ویلی شو مګر دغو تولو شوموحوادثو ونکړی شوه چه د اسلام عمیق معنوي تاثیرات بیخي له مینځه یوسي او د اسلامي اخلاقو جرړې وباسي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه معنوي اوظاهري خزان د اسلام باغ وبڼ سپيره ډاګ کړ او ښاروي بې پکښې وښرول مګرله خاورولاندې نيلې ريښې بې محوه نشوې کړی او په دغه ګلشن کښې کله ناکله ډېرښه بوټي وټوکيدل چه په دغه جمله کښې عمربن عبد العزيز دحضرت عمربن خطاب ډېرښه پيروګڼلی شو.

عمر ابن عبد العزيز:

دخلافت دعهد وروستی ځلانده ستوری همدغه مبارک شخص دی چه اسلامی روحيه ئې په ډېر ښه شان تمثيل کړه.
کله چه ده دخلافت په نامه دسلطنت واکې په لاس کښې ونيولې منبرته وخوت اوداسې ئې وويل:
((...... زه په يوه داسې کارکښې له ازميښت سره مخامخ شوم چه مانه غوښته او تاسوهم دانتخاب له لارې دا کارماته نه دی راسپارلی دغه دی ماخپل ځان خلع کړ او تاسو اختيار لرئ چه هرڅوک انتخابوئ....)) وروسته له دغې خطابې له هرې خوا دا اوازونه اوچت شوه چه مونږ ته انتخاب کړې تاغواړو او په تاوياړو اې اميرالمومنينه !
وروسته تردې خليفه بياخلک مخاطب کړه او وئې ويل: په دې پوه شئ چه مخلوق ته داسې اطاعت نه ښايي چه هغه دخالق په معصيت کښې وي. که څوک دخدای اطاعت کوي اطاعت ئې واجب دی او که له خدايه غاړه غړوي په چاباندې داطاعت حق نه لري. تاسوتر هغه حده زما اطاعت وکړئ ترڅو چه زه دخدای فرمان وړم که هروخت مې دخدای له امر سر وغړاوه نوبيازما امرته غاړه مه ږدئ.
پس لدې نه عمرابن عبد العزيز سمدلاسه دتېرو مظالمو په ردولو کښې اول له ځانه شروع وکړه کوم مالونه چه ده ته داسلافو اقتدار په ميراث پرېښی وه هغه ئې دمسلمانانو بيت المال ته مسترد کړه حتی چه هغه قيمتي ګوته ئې چه په ګوته وه او وليد ورکړې وه هغه ئې هم له لاسه ور وايستله، کومې ځمکې چه يو ځای او بل ځای ده ته ورکړه شوې وې ټولې ئې پرېښودې يوازې يوکاريزئې چه په سويدا کښې په خپلو پيسو ويستلی وځانته وساته چه په کال کښې ئې يوسل اوپنځوس ديناره کله لږ کم کله لږ زيات حاصل ورکاوه، اوده خپله ګذاره پرې کوله يعنې له بيت المال څخه ئې هيڅ نه اخيستل اوټول عايدات ئې همدغه و.
يوه ورځ چاورته وويل چه عمرابن الخطاب خوله بيت المال څخه دورځې دوه درهمه اخيستل ته ئې هم بايد واخلې عمرابن عبد العزيز وويل هغه په خپله څه نلرل ځکه ئې اخيستل زه خودومره څه لرم چه ګذاره مې پرې وشي.
دده ښځه دعبد الملک بن مروان لوروه اوپلارئې څه قيمتي جواهر دتحفې په ډول ورکړی و عمر فاطمې ته وويل: ته اختيارلرې چه په دې دووخبروکښې هره يوه منې اوهغه داچه يا دغه جواهرات بيت المال ته وسپاره ياماته اجازه راکړه چه له تانه بيل واوسېږم ځکه چه زه اودغه جواهرپه يوه کوټه کښې نشوياتې کيدی.
فاطمې وويل: يا اميرالمومنينه ! ماته له دغو جواهرو اوددې څوچنده جواهرونه ته ښه ئې هماغه وچه جواهر هم بيت المال ته وسپارل شوه، په دغه ډول هغه ټول مالونه چه په غير عادلانه توګه له يوه اوبل سره جمع شوي و اودبيت المال حق و بيرته بيت المال ته مسترد شوه او اسلامي عدالت بيا قايم شو.
کله چه عمرابن عبد العزيز وفات شو او يزيد ابن عبد الملک اميرالمومنين شو نو خپلې خورفاطمې ته ئې وويل: ته کولی شې چه خپل جواهر له بيت المال نه بيرته واخلې، هغې وويل: ما دعمر په ژوند په خپله خوښه بيت المال ته سپارلي دي دهغه له مرګه ئې وروسته هم بيرته نه اخلم. هماغه وچه يزيد هغه جواهرپه خپل اهل وعيال وويشل اوله بيت المال نه بيا شخصي ملکيت او عين المال ته لاړل.
داؤ دهغه لوړو اسلامي اخلاقو ځينې ممثلين چه حضرت محمد صلی الله عليه وسلم دخپل سيرت اوعمل په وسيله په خپلو پيروانو کښې پيدا کړي ؤ.
هغه محمد (ص) چه مسلمانانو ته له ځانه او له مورو پلاره ډېر ګران و او ايمان بې پرې راوړی وپه ورځنې ژوند کښې ځانته په کوم شخصی امتيازنه وقايل اوله نورونه ئې څه فرق نه درلوده. همدغه عملي تعليم اوتربيت وچه اغيزه ئې دده

(c) ketabton.com: The Digital Library

په اصحابو او دهغوی په وسیله په تابعینو او تبع تابعینو کښې ثم فثم دسکې دضرب په شان باقي پاتې شوه او انفوسو کښې ئې داسې لوی معنوي بدلون راووست چه ددايمي معجزې حیثیت او ماهیت لري.
دا اغیزه کله لږ او کله ډېره د اسلام په نخبه اشخاصو کښې دکامل انسانیت مظهر بللی شو چه ځینې نور مثالونه ئې دادي:

ابو عبیده بن جراح:

درسول الله(ص) په اصحابو کښې ابو عبیده ډېر لوړ مقام او منزلت درلود، دی هغه وخت د اسلام منونکی او د پیغمبر (ص) ملګری شو چه د مسلمانانو شمیر لاځلو ينبتو تنو ته نه و رسیدلی او د اسلامي سابقې په لحاظ له حضرت عمر نه دمخه دی.
رسول الله(ص) دی په ډېرو خاصو اصحابو (عشره مبشره) کښې شمیرلی و او د امین الامة لقب ئې ورکړي ؤ.
دغه جلیل القدره صحابی د حضرت ابوبکر صدیق په خلافت کښې په شام کښې د اسلامي لښکر وعمومي قوماندان وچه حضرت ابوبکر(رض) دده په ځای خالدبن ولید مقرر کړ او ده ته ئې ولیکل زه په دې ښه پوه یم چه ته په دیني لحاظ له خالد څخه بهتر او افضل يې مګر په جنګ کښې هغه خاص مهارت او زیرکي لري ځکه مې هغه په تا باندې امیر کړ ته دهغه اطاعت کوه او له امرنه ئې سرمه غړوه.
ابو عبیده چه دنبوي اخلاقو په پیروی خپل نفسي خواهشات محوه کړي ؤ او بې د اسلام له اعتلا نه يې بل مقصد نه درلوده په ډېرې خوښۍ ئې دغه امر ومانه او د خالد لاس لاندې دخدای دپاره جنګیده، حسد اورقابت په ده باندې څه بری ونه موند یعنې دی غالب او نفس و شیطان مغلوب و، همدغه حقیقي مجاهد چه د حضرت عمر په خلافت کښې د لشکر د قاید په حیث په عمواس کښې ؤ او هلته ډېره سخته وبا ولګیده او د مرګ خطر په هر ان کښې موجود و نو حضرت عمر په امین الامة (ابو عبیده) وویریده ځکه يې یو خط ورو لیږه چه مضمون ئې داؤ:
((زه تاته ضرورت لرم او غواړم څه خبرې درسره وکړم ته د خط له رسیدو سره سم راروان شه او ماته ځان راورسوه)).
ابو عبیده چه خط ولوست پوه شو چه خلیفه دی څه دپاره ورغوښتی دی ځکه ئې په جواب کښې خلیفه ته ولیکل: ((زه ستاسو په ضرورت پوه شوم زه د اسلامی لښکر یو تن یم او ځان رابانديې له هغوی نه ګران نه دی زه ډېر خوښ یم چه دوی سره دخدای امر او قضاته منتظر اوسم، امید دی چه امیرالمومنین مامعاف کړی او لښکر سره د پاتې کیدو اجازه راکړي)) ښائي چه ډېر عسکري قوماندانان د محاربې په میدان کښې ثابت قدم پاتې شوي وي مګر د ابو عبیده دغه ثبات او په دغسې حال کښې دخلیفه د امرله تعمیل نه معذرت غوښتل ډېر قوي ایمان او قضاوقدر ته کامل تسلیم غواړي. کیدی شي چه ډېر توریالي اشخاص هم چه له ویستلو تورو څخه نه ویرېږي. له وبا څخه وویرېږي او د دولت دمشر دغه راز له لوړينې ډک امر په ډېره ببړه ومني او شکرونه ئې اداکړي.

خالد بن ولید:

د اسلام دغه مشهور فاتح چه هیڅکله ئې شکست نه وخوړلی او د جنګ په چارو کښې دعزم وتدبیر او ډېر مهارت خاوندو په شام کښې د اسلامي لښکر وقوماندان و چه دوهم خلیفه حضرت عمر(رض) دی عزل کړ او په عوض ئې ابو عبیده بن جراح دلښکرو مشروټاکه نوبیا خالد دیوه سپاهي په حیث د ابو عبیده له قیادت لاندې ددین د اعتلادپاره هماغسې جنګیده او د مقام ومنزلت دغه ظاهري تنزیل په ده باندې کوم څرګند اثر ونکړی شو.
د خالد هغه حیرانوونکي فتوحات چه د جنګ په میدانونو کښې ئې په برخه شوي و اوده ته ئې دیوه لوی قهرمان حیثیت ورکړی ښائي چه د تاریخ په اوږدو کښې دنورو هم نصیب شوی وي مګر دنفسي اغیزو او د انساني غرایزو په مقابل کښې دغه اخلاقي بریالیتوب ډېر نادر او نایابه دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

امام ابو حنيفه:

داسلامی اخلاقو په لړکښې دصداقت اوراستکارۍ، دتقوی اوپرهیزګارۍ یوښه مثال ددغه مجتهد امام دتجارت قصه ده. ده دخپل معیشت دتامین دپاره دتجارت پیشه غوره کړې وه اوحفص بن عبد الرحمن ورسره په تجارت کښې شریک و ، یو ځل امام ابو حنیفه یو څه کالي دپلورلو دپاره خپل دغه شریک ته ولیږل او تاکیدئې وکړچه په دغو کالیوکښې دغه عیب موجوددی په هرچائې چه خرڅوې باید اول ورته دعیب یادونه وکړې اوبیائې پرې وپلورې.
حفص هغه کالي خرڅ کړه مګر دعیب بیانول ئې هیر کړه، د کالیو قیمت په یوه روایت دیرش زره او په بل روایت پنځه دیرش زره درهمه په لاس ورغله چه هغه ئې امام ابو حنیفه ته وروړل نو امام پوښتنه وکړه چه خریداردې له عیبه خبرکړ حفص وویل نه هېرمی شوه، امام صاحب روپۍ وانخستې اوحفص ته ئې وویل چه خریدار پیدا کړه هغه هرڅه کوښښ وکړ خریدارپیدانشو په همدغه وجه امام له خپل شریک سره معامله قطع کړه او هغه پیسې ئې له خپل نور مال سره ګډې نکړې دخدای په لار کښې ئې صدقه کړې.

یونس ابن عبید:

داسړی هم تاجر و او دکان ئې درلودله ده سره دوه ډوله چپنې وې چه یو ډول ئې څلورسوه درهمه ارزښت درلود اوبل ډول دوه سوه درهمه.
کله چه یونس دلمانځه دپاره مسجد ته ولاړ او وراره ئې په دکان کښې ناست و ، یو اعرابي راغی د دوه سوو روپو چپنه ئې په څلورسوه واخیسته اولاړه مګرپه لاره کښې یونس په مخه ورغی اوپوښتنه ئې ترې وکړه چه چپنه دې په څو واخیسته اعرابي وویل په څلورسوه، یونس ورته وویل ددې چپنې قیمت دوه سوه دی راشه چه په دکان کښې دوه سوه روپۍ بیرته درکړم. اعرابي وویل داچینه زمونږ په ښارکښې په پنځه سوه خرڅېږي زه پرې راضي یم یونس وویل که ته راضي یې زه راضي نه یم له ټاکلي قیمت نه زیات څه واخلم هماغه و چه اعرابي ئې بیرته راووست دوه سوه روپۍ ئې بیرته ورکړې اوخپل وراره ئې ډېر وراټه چه دغه راز معامله بیاتکرارنشي.

ابو بلال:

داسلامي اخلاقو په ممثلینو کښې ابوبلال هم دیادونې وړدی. دی په بصره کښې دخوارجو د طرفدارۍ په تورله څوتنو خوارجوسره بندي شو ، بندیوان ددغه زاهد اوعابد بندي معتقد شو او دقرآن تلاوت ئې ډېرخوند ورکاوه ځکه ئې اجازه ورکړه چه دشپې خپل کورته ځي او د ورځې راځي اوکله کله به ئې د ورځې هم رخصت ورکاوه، یوه ورځ چه ابوبلال له بندیخانې نه بهر وچاورته وویل چه عبیدالله بن زیاد ستاسو څو تنو بندیانو د وژلو امر صادر کړی چه سبا ته به عملي کېږي. ابوبلال چه دا واوریدل نوپه ډېره بیړه ئې ځان بندیخانې ته ورساوه چه دده د نشوالي په وجه بندیوان دحاکم له قهر وغضب لاندې رانشي، ابوبلال چه دبندیوان داحسان په خاطر ځان د مرګ په خوله کښې ورکړ سباته دده ځینې ملګري ووژل شوه او دی تقدیراً معاف کړی شو اوله بندیخانې نه ژوندی راووت مګر کوم مظالم چه ده لیدل تحمل ئې ده ته ډېرګران و او په همدغه وجه له څلویښتو ملګروسره له بصرې نه بیدیاته لاړ او دا تعهد ئې په خپلومینځو کښې وکړچه دظلم اوتیري مخه به نیسی، عدل او صلاح ته به خلک رابولي، نه به په چاتعرض کوي نه به دچامال لوټي له فساد نه به ځانونه ژغوري. دقتل اقدام به نه کوي مګر که چادوی وژل نومدافعه به کوي. ابن زیاد چه خبر شونو اسلم بن

(c) ketabton.com: The Digital Library

زرعة ئي له دوه زره تنو سره واستاوه چه ابو بلال له خپلو ملګرو سره راولي. اسلم په اسک کښې له ابو بلال سره مخامخ شو او ورته ئي وويل راځئ له مونږ سره لاړ شئ او د ابن زياد اطاعت ته غاړه کېږدئ. ابو بلال وويل مونږ ديوه فاسق او ظالم اطاعت نه منو او له تاسو سره نه ځو. هماغه وچه جنګ د اسلم دلښکر له خوا شروع شو او ابو بلال دفاع کوله. دخداى قدرت وچه څلويښتو تنو دوه زره تنو ته ماتي ورکړه او ابن زياد په داسې حال کښې چه اسلم ابن زرعة ئي ډېر زيات و راټه عباد بن احضرئي له څلور زره لښکر سره په ابو بلال پسې و استاوه له دې لښکر سره هم د ابو بلال جنګ په همدغه ډول شروع شو يعني لومړى تعرض دعباد لښکر له خوا و او ابو بلال دفاعي جنګ شروع کړ. دغه سخت جنګ ډېر دوام وکړ او ابو بلال متوجه شو چه دماز ديګر لمونځ قضا کېږي ځکه ئي پيشنهاد وکړ چه دلمانځه اداکولو دپاره جنګ متوقف کړو او پس له لمانځه بيا پيل کوو. عباد هم داخبره ومنله او دواړه جانبه په لمانځه مشغول شوه مګر عباد په لمانځه کښې يا ډېره چالاکي وکړه ياد اچه لمونځ ئي قطع کړ او جنګ ئي په داسې حال کښې شروع کړ چه ابو بلال او ملګري ئي په لمانځه ولاړو خو دجنګ دپاره ئي لمونځ پرېنښود او ادامه ئي ورکړه ځکه څوک په قيام، څوک په رکوع او څوک په سجده شهيدان شوه او په دغه ډول څلورزه لښکر په څلويښتو تنو بريالى شو.

دا و داسلامي اخلاقو مظاهر چه دنمونې او مثال په ډول په مختلفو ساحو کښې وښودل شوه او داڅرګنده شوه چه اسلام دسياست او اداري په ډګر کښې لکه ابو بکر او عمر او دجنګ په ډګر کښې لکه ابو عبيده او خالد ممتاز شخصيتونه جوړکړه، په تجارت او مالي مسايلو کښې ئي خپلو پيروانو ته دصداقت او ايماندارۍ درس ورکړ او دحق په مجادله او مبارزه کښې ئي علي او حسين ابراهيمي قربانۍ ته تيار کړه او دابو بلال دکارنامو په شان ډېرې حيرانوونکې کارنامې ئي تاريخ ته وسپارلې.

دصدراسلام نيکان او صالحان به پرېږدو ګنهګاران به ئي وګورو چه څنګه خلک و او اسلامي تربيې پرې څه اثرکړى و؟ په اصحابو اولومړنيو مسلمانانو کښې هم ځينې کسان دنفسي خواهشاتو په تقاضا دګناه مرتکب شويدي مګر خپله پټه ګناه ئي دخپل ضمير او وجدان په حکم ښکاره کړيده او هغه جزائي دځان دپاره غوښتې ده چه اسلام ورته ټاکلې وه.

په دغه جمله کښې دماعز ابن مالک قصه ډېره مشهوره ده. بريده روايت کوي چه ماعز ابن مالک رسول الله(ص)ته راغى او وئي ويل: دخداى رسوله ماله ګناه څخه پاک کړه هغه ورته وفرمايل: لاړ شه! له خدايه بخښنه وغواړه او تايب شه! ماعز ولاړ او لږه شيبه وروسته بيا راغى او هماغه څه ئي بيا وويل: رسول الله(ص) هم خپله خبره تکرار کړه او دغه سوال وجواب ادامه پيدا کړه ترڅو چه څلورم ځل ماعز بيا راغى او د(تطهير) مطالبه ئي وکړه. رسول الله صلى الله عليه وسلم ورته داخل وفرمايل: له کومې ګناه نه دې پاک کړم ماعز وويل له زنا څخه پيغمبر پوښتنه وکړه چه مجنون خو به نه وي، ورته وويل شوه نه مجنون نه دى بيائي تپوس وکړ آيا شراب ئي څښلي دي؟ يوتن ورنږدې شو او ويې ويل دشرابو بوى ورڅخه نه ځي. پس له هغه چه ماعز بيا په زنا اقرار وکړ نو رسول الله صلى الله عليه وسلم د رجم حد پرې جاري کړ او دماعز ژوند ختم شو.

دوه يادرې ورځې وروسته رسول الله(ص) وفرمايل: ماعزته دمغفرت دعا وکړئ هغه داسې تايب شو چه که توبه ئي په ټول امت تقسيم شي ګنجايش لري، تردې وروسته يوه ښځه راغله هغې هم له رسول الله(ص) څخه دځان دطهارت غوښتنه وکړه پيغمبر ورته داستغفار او توبې توصيه وکړه، هغې وويل ماهم دماعز په شان ردوې زه له زنا څخه حامله شوې يم.

رسول الله(ص) ورته وويل: ترهغه وخته انتظار وکاره چه د حمل وضع وشي او دغه ښځه ئي دانصارويوه تن ته وسپارله چه د ولادت تروخته ئي وساتي، کله چه دښځې اولاد وشو هغه سړى راغى او دحمل د وضع اطلاع ئي ورکړه، رسول الله (ص) وفرمايل اوس ئي نه رجم کوو چه اولادئي صغير پاتې کېږي او څوک نشته چه شودې ورکړي. دانصارو له جملې څخه يوتن پاځيده او دطفل درضاعت مصرف ئي په غاړه واخيست پس له هغه رسول الله(ص) د رجم حکم صادر کړ او دغې ښځې هم خپله ګناه پخپلو وينو ووينځله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ماعز ابن مالک او دغې ښځې ته دخپلې ګناه دغه سزا معلومه وه چه رجم دی مګر سره له دې دواړو اصرار کاوه او پخپله ئې دغه جزا دځان دپاره غوښتله.
هغه باطني شعور چه اسلام او ایمان په دوی کښې پیدا کړی و په دوی حاکم او شرعي حدئې پرې جاري کاوه.
د اسلامي اخلاقو له بحثه وروسته د اسلامي تصوف بحث ضروري معلومېږي. اسلام، اخلاق او تصوف یوله بله معنوي تړون لري او یو بحث بل ته منتهی کېږي.
هغه کسان چه دین ته په مادي نظرګوري او د اقتصادي ایجاباتو اوضرورتونو مولودئې ګڼي وایي: دین په دوهمه مرحله کښې یعني کله چه له خپل مادي اصل اوزماني ضرورت څخه لرې کېږي او تخذیري حالت پیدا کوي نو تصوف ترې جوړېږي او عرفاني شکل اختیاروي. ددوی په خیال تصوف د اسلام د دین منحرف او مخدر شوی شکل دی.
ځینې وائي تصوف د سامي دین یعني اسلام په مقابل کښې د آریایانو دفاعي عکس العمل دی ځکه چه سامي نژاد په زور او فشار په دوی باندې اسلام تحمیل کړی او تصوف د همدغه فشار نتیجه ده.
یوه فرضیه داده چه دتصوف منشا نوې افلاطوني فلسفه ده چه د افلاطون د خیر محض، ښکلا او مثل له نظریې سره تعلق لري. ځینې کسان دتصوف ارتباط بودائیت او هندي روحانیت سره ښیي او ځینې ئې له زردشتیت سره تعلق ته ګوته نیسي او څوک ئې له مسیحیت څخه ماخوذ ګڼي مګر اصلي اوصحیح خبره داده چه په اسلام کښې زهد او تقوی دتصوف لومړی مرحله ده چه د رسول الله صلی الله علیه و سلم په سیرت کښې ئې د اعتدال په حالت کښې وینو د حضرت محمد (ص) زهد او ریاضت، روژې نیول، تهجد اوعبادت کول او له خوندورو خوراکونو څخه ځان ژغورل او نفس خوارول یو داسې حقیقت دی چه څوک ترېنه انکارنشي کولی مګر دغه زهد او ریاضت په ده کښې داسې ضعف نه دی پیدا کړی چه دی ئې له جهادونو څخه عاجز کړی وي یائې دده مبارک وجود مقاومت کم کړی وي.
د رسول الله (ص) ځینو اصحابو هم زاهدانه ژوند درلود او ریاضت ئې کاوه چه اهل صفه پکښې ښکاره مقام لري.
همدغه زهد او ریاضت د اسلامي تصوف آغاز و چه وروسته ئې ځینې مراحل طی کړه او بالاخره پکښې نور څه هم راګډ شوه او دنورو فلسفو او مذاهبو رنګ ئې واخیست او مسیحی رهبانیت ته نژدې شو مګر بیا هم د اسلامي اصیل تصوف تشخیص او تمیز کیدی شي او دغه تصوف د عرفاني شخصیتونو او د ډېرو صالحو او مصلحو افرادو په جوړولو کښې موثر نقش لري او داسې رجال ئې وروزل چه دعلم ومعنی او د روحانیت سطحه ئې ډېره اوچته کړه او د اسلامي نړۍ له مفاخرو څخه وګڼل شوه.

اسلامي تصوف

صوفیان په دین کښې درې درجې او مرتبې مني: اسلام، ایمان، احسان.
د لااله الا الله محمد رسول الله شهادت اداکول، لمونځ کول، روژه نیول، زکات ورکول او حج کول اسلام دی.
د مسلمانۍ دغه پنځه بنا د دین ظاهري شکل او صورت دی چه د اسلام ارکان بلل کېږي.
ایمان چه د دین روح ئې بولي په خدای، په ملایکو، په ټولو پیغمبرانو د قیامت په ورځ او د خدای له لوري د خیر او شر په قدر باور لرل دي.
احسان چه د دین حقیقت ئې ګڼي دا دی چه سړی په اقوالو او اعمالو او په خاطراتو کښې له خدای سره تعلق ولري او په هر څه او هر حال کښې ئې حاضر او ناظر وګڼي چه مراقبة الله هم ورته وایي.
په دغه باب کښې ددوی سند هغه حدیث شریف دی چه مسلم ئې له سیدنا عمر ابن لخطاب څخه روایت کوي او هغه دا دی:

(c) ketabton.com: The Digital Library

(بَینَمَانَحنُ جُلُوسٌ عِندَرَسُولِ اللهِ (ص) ذَاتَ یَومٍ اِذ طَلَعَ عَلَینَا رَجُلٌ شَدِیدُبَیَاضِ الثِّیَابِ شَدِیدُ سُوَادِ الشّعرِ لَایُرَیٰ عَلَیهِ اَثَرُ السَّفَرِوَلَایَعرِفُهُ مِنَّا اَحَدٌحَتّیٰ جَلَسَ اِلَی النَّبِی (ص) فَاَسنَدَ رُکبَتَیهِ اِلیٰ رُکبَتَیهِ وَوَضَعَ کَفَّیهِ عَلیٰ فَخذَیهِ وَقَالَ: یَامُحَمدُ ! اَخبِرنِی عَنِ الاِسلام فَقَالَ رَسُولُ اللهِ الاِسلامُ اَن تَشهَدَ اَن لا اِلهَ اِلا اللهُ وَاَنّ مُحَمَدً رّسُولُ اللهِ وَتُقِیمَ الصّلوٰةَ وَ تُؤتِی الزّکَاةَ وَتَصُومَ رَمَضَانَ وَتُحِجّ البَیتَ اِنِ اَستَطَعتَ اِلیهِ سَبِیلاً.

قَالَ: صَدَقتَ ! فَعَجَبنَالَهُ یَسأَلُهُ وَیُصَدِّقُهُ.
قَالَ: فَاَخبِرنِی عَنِ الاِیمَانِ؟
قَالَ: اَن تُؤمِنَ بِاللهِ وَمَلَائِکَتِهِ وَکُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَالیَومِ الاخِرِ وَتُ،مِنَ بِالقَدرِ خَیرِهِ وَشَرِهِ.
قَالَ: صَدَقتَ !
قَالَ: فَاَخبِرنِی عَنِ الاِحسَانِ؟
قَالَ: اَن تَعبُدَ اللهَ کَاَنکَ تَرَاهُ فَاِن لَم تَکُن تَرَاهُ فَاِنَهُ یَرَاکَ.
قَالَ: فَاَخبِرنِی عَنِ السَاعَةِ؟
قَالَ: مَاالمَسئُولُ عَنهَابِاَعلَمَ مِنَ السَائِلِ.
قَالَ: اَخبِرنِی عَن اَمَارَاتِهَا؟
قَالَ: اَن تَلِدَ الاَمَةُ رَبّتَهَا وَاَن تَرَیٰ الحُفَاةَ العُرَاةَ العَالَةَ رُعَاةَ الشَّاءِ یَتَطَاوَلُونَ فِی البُنیَانِ. ثُمَ انطَلَق... ! فَلَبِثتُ مَلِیّاَثُم
قَالَ یَاعُمَرَ ! اَتَدرِی مَنِ السَایِلُ؟
قُلتُ: اللهُ وَرَسُولُهُ اَعلَمُ.
قَالَ: اِنَهُ جِبرِیلَ اَتَاکُم یُعَلِّمُکُم دِینَکُم !)
یعني مونږ یوه ورځ د رسول الله (ص) په حضور کښې ناست وچه یو سړی راغی جامې ئې ډېرې سپینې وې ویښتان ئې ډېر تور و د سفر ګرد او اثرېې نه لیدل کیده. زمونږ هیڅ یوه هغه نه پیژانده، پیغمبر ته مخامخ کیناست زنګنونه ئې د هغه په زنګنو ولګول خپل دواړه ورغوي ئې د هغه په ورنو کښیښودل او ویې ویل:
ای محمده ! له اسلامه مې خبره کړه، رسول الله (ص) ورته وویل اسلام دا دی چه داسې شاهدي اداکړې: اَشهَدُاَن لا اِلهَ اِلا اللهَ وَاَنَ مُحَمَدً رَسُولُ اللهِ او مونځ اداکړې، زکات ورکړې د رمضان روژې ونیسې او د بیت الله حج وکړې که دلارې توان ئې ولرې.
هغه وویل: صدقت رښتیا دي وویل.
مونږ تعجب وکړ چه هم سوال کوي او هم تصدیق. بیائې وویل له ایمانه مې خبر کړه، رسول الله (ص) ورته وویل: ایمان دا دی چه الله او د هغه په ملایکو، پیغمبرانو او د آخرت په ورځ ایمان راوړې او د قدر په خیر و شر مومن اوسې.
هغه صدقت وویل.
بیائې وویل: له احسانه می خبر کړه.
رسول الله (ص) وفرمایل احسان دادی چه د خدای بندګي داسې وکړې لکه چه ته ئې وینې او که ئې نه وینې نو هغه خو دې وینې. هغه وویل: له قیامته می خبر کړه.
پیغمبر وویل: پوښتل شوی له پوښتونکي څخه زیات عالم نه دی.
هغه وویل: د قیامت له ښنو ښنانو مې خبر کړه، رسول الله (ص) وویل: چه وینځه خپله باداره وزیږوي او چه ووینی پښې ابل، بربنډ، اړ، میږې او اوزې څروونکي کسان چه په کورونو جوړولو او لوړولو کښې زیاتی کوي. وروسته تردې هغه لاړ اوله یو څه درنګ نه وروسته رسول الله (ص) وویل: اې عمره ! وپوهیدې چه سایل څوک و؟
ماوویل: الله او رسول ئې ښه عالم دی. رسول الله (ص) وویل هغه جبریل و، تاسو ته راغی چه دین مو درزده کړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دي حديث څخه صوفيانو دا مفهوم واخيست چه جبريل عليه السلام د دين تعليم د اسلام ايمان او احسان په بيانولو مونږ ته راکړاو دغه درې درجې يا مرحلې ئي راپه ګوته کړې ځوک چه د احسان مقام ته رسيدلى وي هغه به ارومرو مومن او مسلمان هم وي. هغه چه مومن وي مسلم به هم وي مګر هرمسلم به مومن نه وي او نه هرمومن ته د احسان په درجه قايليدلى شو.

د اسلام او ايمان فرق په قرآن کريم کښې هم په واضح ډول وينو په سورت حجرات کښې دا آيت: (قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُل لَّمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِن قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ الحجرات آيت ۱۴). وويل دعربو باديه نشينانو مونږ ايمان راوړى وو ايه ! (ورته) تاسو ايمان نه دى راوړى مګر اسلام ته موغاړه ايښې ده مسلمان شوى ئې خو ايمان موزړونو ته نه دى ننوتى.

د دين له دغو درو درجو نه صافيانو درې شيه استخراج کړه: شريعت، طريقت، حقيقت.

شريعت د ظواهرو د اصلاح دپاره، طريقت د ضمايرو د اصلاح دپاره او حقيقت د سرايرو د اصلاح دپاره.

لومړنى اصلاح په توبه، په تقوى او په استقامت لاس ته راځي، دوهمه اصلاح اخلاص، صدق او طمانيت غواړي، د سرايرو او ارواحو د اصلاح دپاره مراقبه، مشاهده او معرفت په کار دى.

علم هم د صوفيانو په نظر کښې په دوو ډولو دى: يو د وراثت علم بل د دراست علم.

تدريسي علم هغه دى چه په زده کړه او تعليم له استاذ څخه يعني د ځان غوندې انسان نه زده کېږي.

علم وراثت هغه دى چه بې ظاهرې وسيلې او واسطې د خداى له لورې د عبادت او ذکر و فکر له لارې د چا په نصيب شي.

د وراثت علم صوفيانو له دې نبوي حديث څخه رايستلى دى:

(مَن عَمِلَ بِمَا عَلِمَ اَورَثَهُ اللهُ عِلمَ مَالم يَعلم) په دې حديث کښې ويل شويدى ځوک چه په علم باندې عمل وکړي نو خداى ورته په ميراث د هغه څه علم ورکوي چه دى پرې علم نه لري. همدغه علم ته لدني علم هم وايي چه ذکريې په دې آيت کښې شويدى: (وَعَلَّمْنَاهُ مِن لَّدُنَّا عِلْمًا الکهف آيت ۲۵) دا علم د خضر عليه السلام په برخه وچه موسى عليه السلام ته نه و ورکړشوى يعني موسى عليه السلام ته د شريعت ظاهري علم حاصل و او خضر د باطني علم لرونکى وچه قصه ئې په قرآن مجيد کښې راغلې ده.

صوفيان وايي: جبريل اول ځل شريعت راووړچه د ټولو دپاره دى کله چه شريعت تقرر و موند نو بيائې حقيقت د خواصو دپاره نازل کړ چه د دين اعلى مرتبه ده. وايي چه د حقيقت تعليم اول ځل حضرت على کرم الله وجهه ته وشو چه پيغمبرته ډېر نژدې و اوله کوچنيتوب څخه ئې د رسول الله (ص) تربيت حاصل کړى و.

د رسول الله (ص) په اصحابو کښې يو شمير داسې کسان وچه اهل سِر ګڼل کيده لکه حذيفه يماني، سلمان فارسي او نور چه له حضرت على (رض) سره ئې خاص ارتباط درلود. د تصوف مختلفې طريقې چه نن رايجې دي سلسله ئې بالاخره حضرت على کرم الله وجهه ته رسيږي او سرحلقه دى ګڼل کېږي. اصحاب صفه يعنى هغه اصحاب چه له دنيا سره ئې علايق قطع او ځانونه ئې زهد و عبادت ته وقف کړيي و ، د تصوف د لومړى مدرسې بنياد دوى کيښود چه رسول الله (ص) ئې پالنه کوله او ددوى د حال مراقب و ، په دغه جمله کښې ځينې اهل سِر هم شامل و.

د اهل سِر له جملې څخه حذيفة يماني زيات معروف و او پخپله له ده څخه روايت شويدى چه حضرت عمر ابن الخطاب ده ته وويل:

اي حذيفة ! ماته ووايه چه په ماکښې څه نفاق شته او که نه ؟ دى وايي ما ورته وويل: اي اميرالمومنينه ! په تاکښې څه نفاق نشته.

بله داچه کوم وخت دا آيت د عبيدالله بن ابى له مرګه وروسته نازل شو: (وَلاَ تُصَلِّ عَلَى أَحَدٍ مِّنْهُم مَّاتَ أَبَدًا وَلاَ تَقُمْ عَلَىَ قَبْرِهِ إِنَّهُمْ كَفَرُواْ بِاللّهِ وَرَسُولِهِ وَمَاتُواْ وَهُمْ فَاسِقُونَ التوبة آيت ۸۴) او په منافقانو باندې د جنازې د لمانځه اداکول منع شوه، نو حضرت عمر به د ډېر احتياط له مخې د مجهول الحاله کسانو د جنازې له لمانځه څخه ځان ژغوره او

(c) ketabton.com: The Digital Library

ترڅو به حذيفة په دغسې جنازه کښې حضورنه درلود ، دجنازې لمونځ به ئې نه کاوه، دا ځکه چه رسول الله(ص) اکثر منافقين هغه ته ښودلي و او په همدغه وجه په صاحب السِر ملقب و.
وايي چه حضرت علي به حذيفه له ځينو داسې خبرو څخه منع کاوه چه ځوک به پرې نشو پوهيدلی او خلک به ئې په اشتباه کښې اچول.
حسن بصري چه په تصوف کښې دلومړی شخص په حيث پېژندل شويدی دغه زده کړه ئې په يوه روايت له حضرت علي څخه او په بل روايت له حذيفة يماني څخه حاصله کړيده وايي چه له حذيفة يماني څخه چاپوښتنه وکړه ته ځينې داسې خبرې کوې چه مونږ له نورو اصحابو څخه نه دي اوريدلي هغه وويل: زه رسول الله(ص) په دغسې خبرو خاص کړی يم نور وبه له رسول الله(ص) څخه دخير پوښتنه کوله او ما به دشر تپوس کاوه چه شر څه شی دی، زه پوهيدم چه ترڅو شر ونه پېژندل شي خيرنه پېژندل کېږي. تصوف او دحقيقت پوهه همدغه دسِر له خاوندانو سره په خاص ډول موجوده وه.

شريعت او حقيقت يا تشريع او تحقيق:

دصوفيانو فهم او نظر په قرآنی آيتونو او نبوي احاديثو کښې دوه جنبېويني يوه شرعي جنبه بله دحقيقت جنبه چه يو ته تشريع او بلې ته تحقيق وايي. دوی وايي کله قرآن او سنت يو ځای شريعت بيانوی او بل ځای حقيقت يا بالعکس.
کله قرآن تشريعی جنبه ښيي او سنت ئې تحقيقی جنبه توضيح کوي يا سنت تشريعی جنبه او قرآن تحقيقی جنبه بيانوي هغه څه چه دخدای له لوري نازل شويدي رسول الله(ص) ئې په توضيح او بيان مامور دی:
(وَأَنزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ سورت نحل آيت۴۴) دقرآن دا آيت: (اُدْخُلُواْ الْجَنَّةَ بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ نحل آيت ۳۲) يعنې پخپل ښه عمل جنت ته ننوزئ تشريعی جنبه لري او په مقابل کښې ئې د رسول الله(ص) دا قول: (لن يَدخُلَ احَدَکُمُ الجنّةَ بِعَمَلِه).
يعنې ستاسو هيڅ يو به پخپل عمل جنت ته داخل نشي تحقيقی جنبه ځرګندوي چه دشريعت لاربنودنه هغه او دحقيقت داده.

همدارنګه دا آيت: (وَمَا تَشَاؤُونَ إِلَّا أَن يَشَاء اللَّهُ الدهر آيت ۳۰) تحقيقی خوا لري او دا حديث: (اِذاهَمّ احَدُکُم بِحَسَنَةٍ کُتِبَت لَهُ حَسَنَةٌ) تشريع ده چه دغه ډول کله سنت قرآن مقيد کاندي او کله قرآن سنت مقيد کوي. انسان بايد دوه سترګې ولري يوه دشريعت دپاره بله دحقيقت دپاره. دآيت او حديث ترمينځ معارضه هم په دغه صورت له مينځه ځي او څه اشکال نه پاتې کېږي ځکه چه جهتونه مختلف دي.
دقرآن تحقيقی برخه چه مطالعه کړو نو دتصوف او طريقت اساسي ټکي لکه: مراقبه، محاسبه، توبه، انابت، ذکر، فکر، محبت، توکل، رضا، تسليم، زهد، صبر، ايثار، صدق، مجاهده، دنفس او هوا مخالفت، نفس لوامه، نفس اماره، نفس مطمئنه همدارنګه اولياء صالحين، صديقين او داسې نور ټول په قرآن کښې موندلی شو، دا آيت: (وَاذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ وَتَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَبْتِيلًا مزمل آيت ۸). دخدای د ذکر او له ماسوی‌ٰ الله سره مقاطعه په ډېر وضاحت اعلاموي او ويلی شو چه تصوف له قرآن څخه اخيستل شوی او ددين له يوه رکن (احسان) سره اصلي او اساسي رابطه لري مګر فهم ئې لکه چه محی الدين ابن عربي وائي د رجال الله کار دی. په رښتيا چه ددوی فهم او دنورو فهم ډېر تفاوت لري او شعور و ادراک ئې نورو غوندې نه وي.
عبدالقادر جيلانی دقادريه طريقې خاوند وايي ترڅو سړی داعقيده پيدا نکړي چه په ژوند کښې ټول شيان بتان (اصنام) دي ترهغه په روحانيونو کښې نه حسابيږي.
سړی بايد له خپلو اعضاؤ او له خپلو حواسونه ګوښې شي او غير له خدايه بل وجود ته قايل نشي. ځنګه چه داصنامو او موجوداتو مفهوم ددوی په نزد له نورونه فرق لري نو رمفاهيم هم دصوفيانو په ذهن کښې بل شان دي.
دتوحيد دکلمې مفهوم د اسلامي تصوف ددرې مرحلو په اعتبار په دې ډول تغير موندلی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

١- بې خدايه بل معبود نشته. (په لومړۍ مرحله کښې)
٢- بې خدايه بل فاعل نشته. (په دوهمه مرحله کښې)
٣- بې خدايه بل موجود نشته. (په دريمه مرحله کښې)

کوم تفسير چه صوفيانو په کتاب الله اونبوي احاديثو کښې کړيدي دظاهري علم خاوندانو نه دي کړي او نه ئې ورته پام شويدی.

ابن عربي وائي کتاب الله اونبوي احاديث دخلکو دفهم مطابق يوظاهري مفهوم لري چه لساني عرف پرې دلالت کوي اوله دينه علاوه نور مفاهيم دهغو فهمونو د پاره وي چه باطني پوهه ئې په برخه ده.

په يوه حديث کښې راغلي دي چه آيتونه ظاهر اوباطن، حد او مطلع لري تراوو بطنو يا اويا بطنو پورې. دايت ظاهر عبارت دی له هغه نافع علم څخه چه صالح اعمال پرې بناديي او معقوله جنبه لري.

باطن ئې الهي عرفان اومطلع ئې هغه معنی ده چه ظاهر اوباطن پکښې يو کېږي.

امام غزالي هم پخپل تفسير جواهر القران کښې دمشابهو آيتونو تفسير کښې باطني مفاهيم بيانوي اوبيا وايي: که ته په دغو معناګانو نه ئې پوهيدلی نو په قرآن کښې بې ظواهرو او پوستکو نوره برخه نلرې لکه څاروی چه په درمنده کښې له بوسو پرته څه برخه نلري:

(فَاِن لَّم تَفهَمِ المَعَانِی كَذَالِکَ فَلَيسَ لَکَ نَصِيبٌ مِنَ القُرآنِ اِلَّا فِی قُشُورِهِ كَمَالَيسَ لِلبَهِيمَةِ نَصِيبُ مِنَ البُرِّ اِلَّا فِی قِشرِهِ)

څنګه چه غزالي په قرآن کريم کښې ظاهر اوباطن بوس اودانه بيلوي مولانا جلال الدين رومي د اسلام لوی صوفي هم پخپل کتاب مثنوي کښې دغه مطلب داسې افاده کوي:

ما ز قرآن مغز را برداشتیم   پوست را با دیگران بگذاشتیم

په شريعت باندې ډېرټينګ صوفيان په اسلامي فقه کښې په احسن او افضل عمل کوي او له رخصت نه عزيمت دځان دپاره دپيروی وړګڼي يوازې دفرايضو اداکول اوله محارمو څخه اجتناب کافي نه ګڼي لايعني هم ترک کوي، په ډېر لږ څه قناعت لري دنفس و هوی متابعت پرېږدي له غفلته ځان ژغوري او زړه له ماسویٰ الله نه پاک ساتي.

وايي چه امام احمد بن حنبل له امام شافعي سره ناست وچه يو صوفي (شيبان الراعی) راغی. احمد وويل غواړم له ده څخه څه پوښتني وکړم. امام شافعی ورته وويل داکارمه کوه، هغه وويل کوم ئې. امام احمد شيبان ته وويل که څوک څلور سجدې په څلورو رکعتونو کښې هيرې کړي څه پکښې وايې؟

شيبان وويل هغه زړه غافل دی او تاديب ئې واجب دی په دې خبره امام احمد بيخوده شو او لږ غوندې وروسته بيرته په حال شو، دا ځل ئې وويل: که څوک څلويښت پسونه لري زکات ئې څومره دی؟ شيبان وويل: زمونږ په مذهب که ستاسو په مذهب؟ ستا په مذهب خو په څلويښتو پسونو يو پسه دی او زمونږ په مذهب بنده دخپل مالک په مقابل کښې دهيڅ شي مالک نه دی: (إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُم بِأَنَّ لَهُمُ الْجَنَّةَ التوبة آيت١١١).

دصوفيانو اجتهاد د فقهاوله اجتهاد نه فرق لري دوی وايي د اسلام مجتهدين (ابوحنيفه، شافعی، مالک، او حنبل) دي. د ايمان مجتهدين اشعريه يعنی دعلم کلام علما دي. داحسان مجتهدين صوفيان او مشايخ دي. که يو روژه دار (صايم) د ورځې څه شی وخوري د شريعت په حکم ئې روژه ماتېږي. که غيبت وکړي نو دطريقت په لحاظ ئې روژه باطله شوه، که ئې په زړه کښې ماسوی الله وګرزيده نو دحقيقت له مخې ئې روژه فاسده شوه.

يو فقيه په اسلامي احکامو کښې ظاهر ته ګوري او په ظاهر عمل کوي ځکه وايي چه شرع ظاهر ته ګوري، صوفي له ظاهر نه هغه خوا حقيقت په نظر کښې نيسي او حال ته ګوري ځکه ئې صاحب حال بولي. وايی چه مشهور فقيه (ابويوسف) به دکال په آخر کښې خپل مال، خپلې ښځې ته وبانښه چه يو کال ئې پوره نشي او په دغه شرعي حيله له زکات نه خلاص شي دا حکايت چا امام ابوحنيفه ته وکړ هغه وويل: دی دفقهې له علم څخه دغه استفاده کوي او له شرعي حکم نه پخپله پوهه ځان خلاصوی مګر دآخرت ضرر ئې ددنيا له ګټې څخه زيات دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په فقه کښې ځينې شيان شرعاً جايز دي مګر دياتناً جايز نه دي، دفقيه او صوفي فرق په دغسې مسايلو کښې ډير زيات دی. کله يوفقيه له شرعي فرض شوي زکات نه هم ځان خلاصوي او خپل ټول مال په شرعي حيلوله ځان سره ساتي مګر يوصوفي يوازې د زکات ورکړه کافی نه ګڼي خپل ټول مال دخدای ګڼي او دخدای په لاره کښې ئې صرفوي يوازې قوت لايموت دضرورت په حکم ځانته ساتي او بس. د رسول الله (ص) په اصحابو کښې هم ځينې ؤ چه دلکونو روپو نقد، جنس جايداد ونه ئې لرل او يوازې دزکات ورکړه ئې په ځان لازمه ګڼله مګر داسې کسان هم وچه په کورکښې به ئې ډېر لږ څه يا هيڅ نه ساتل او ټول مال به ئې رسول الله (ص) ته راووړ چه په جهاد کښې ئې ولګوي يائې دخدای دپاره صدقه کړي چه حضرت ابوبکرصديق به هم همدغسې کول. ابوذرغفاري پدې خبره ډېره مجادله وکړه چه يوازې د زکات په ورکړه سړی نه خلاصيږي بايد ټول مال صدقه کړي او ځانته ديوه کال له عادي او معمولي خرڅ نه زيات څه ونه ساتي. د کنزيعني د سرو او سپينو ذخيره کول او زياته بډائي ناروا ګڼله او په دی آيت باندې ئې استناد کاوه.

(وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلاَ يُنفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللّهِ فَبَشِّرْهُم بِعَذَابٍ أَلِيمٍ التوبة آيت ۳۴) حضرت علی به هم ويل چه له څلورزرودرهمونه لږ مال نفقه ده او تردې زيات په کنزکښې حسابيږي. سلمان فارسي هم چه څه له بيت المال څخه اخيستل هغه ئې ټول دخدای په لارکښې صدقه کول او خپله نفقه ئې په کار او کسب ځانته پيدا کوله. ده هم په کورکښې دکال له خرڅ نه زيات څه نه ساتل. صوفيان دزمان او مکان داختلاف په وجه په مختلفو فرقو ويشل شويدي او هر راز خلک، هر راز خبرې او راز راز عقيدې پکښې پيدا شويدي.

ځينې په فرعي مسايلو کښې غلط شوي او ځينې په اصولو او اساساتو کښې بې لارې شويدی چه علما او فقهائې په اسلام شکمن شوي او يونيم ئې لادکفر او الحاد په تورپه مرګ هم محکوم کړيدي. اشعري، ابن حزم، امام قلعی او ابن الجوزي بغدادي دصوفيانو ډېرشديد مخالفين دي.

امام فخر رازي دصوفيانو ځينو فرقوته بدوائی. مګر اصحاب حقيقت دلوړې درجې او مرتبې خاوندان ګڼي او فرق پکښې کوي.

ځينې نورلکه لوی مورخ ابن خلدون او ابو المظفر اسفرايني صوفيان عموماًبنه ګڼي او په ډېر شه نظرورته ګوري ځينو خبروته ئې ښه تاويلونه پيدا کوي او معذورئې بولي. امام غزالي داسلام لوی صوفي هم وائې ډېر صوفيان غوليدلي اولاره ئې ورکه کړيده ابو الحسن شاذلي هم ويلي دي زمونږ په طريقه کښې نجات موندونکي لږدي او هلاک شوي ډېر دي.

ابونصر سراج پخپل کتاب (اللمع) کښې اول هغه غلطی په ګوته کوي چه په فروعاتو کښې مينځ ته راغلي دي او ضلالت ورته نه ويل کېږي بيا هغه غلطی ښيی چه په اصولو کښې پيښې شويدي او د ضلالت موجب ګرزيدلي دي لکه:

۱- د عبوديت او حريت په معنیٰ کښې غلطيدل. ځينې لار ورکې صوفيان داسې پوه شويدي چه ترڅو دخدای او دبنده ترمينځ دعبوديت او بندګی رابطه قايمه وي عبداوبنده ورته ويل کېږي کله چه خدای ته وصل شي نو بيا حر او آزاد بلل کېږي او عبوديت له مينځه ځی.

۲- بله لار ورکې فرقه هغه ده چه ولايت له نبوت نه افضل ګڼي او هغه وليان چه دوی ئې مريدان او پيروان دي له انبياو نه خدای ته نژدې او ورانﺪی بولي.

۳- حلوليه فرقه پدې عقيده ده چه الله تعالی ځينې اجسام غوره کوي او حلول پکښې کوي په چاکښې چه خدای حلول وکړي دهغه بشری جنبه له مينځه ځي او د ربوبيت شان او مقام ومنزلت پيدا کوي. دوی په دغه عقيده کښې دومره غلو کړيده چه چا پخپله ځان خدای ګڼل او انالحق ئې ويلی دی.

۴- ځينې دجبر په مسئله کښې هغه حد ته رسيدلي دي چه پخپل حرکت او عمل کښې ځانته په هيڅ اختيارنه قايليږي او له شرعي حدود نه خپل تجاوزغيرا ختياري ګڼي هيڅ راز ملامتي په ځان نه مني او هر څه کوي ځان ورته ګنهګار نه ښکاري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵- اباحیه فرقه هم په دغه جمله کښې ده چه د شرع تغرئې ټول کړی او حرام ئې هم حلال گرزولی دی. دوی وائې خدای زمونږ عمل ته هیڅ احتیاج نلري نو ولې پخپل نفس مشقت راولو. دغه راز خطاگانې او غلطی په فروعاتو کښې دي که په اصولو کښې دا سلامي تصوف خپل شی نه دي او اسلامي تصوف ورته نشو ویلی.
مذهبونه په اصل کښې یو راز وي او په تطبیق کښې بل راز شي که ښه غور وکړو دفارسي مزدکی مذهب څخه اباحیت دنصرانیت څخه حلولیت، دهندي مذهب څخه د بشریت فنا، دا سلامي تصوف په وروستیو مرحلو کښې اسلامي تصوف ته راننوتل او شیعي او سني تصوف هم خپلي نیلي او ریښې یوله بله سره وتړلې.
وائي بایزید بسطامي (ابویزید طیفوربن عیسی بسطامي چه پلار ئې زردشتي او نیکه ئې مجوسي و) د اتحاد او حلول طرفدار دهندوانو دتصوف دعقیدې له تاثیر لاندې راغلی و. او حسین بن منصور حلاج دمسیحیت دحلول څخه متاثر شوی ؤ چه ده (انا الحق) ویل او دهغه وینا وه (لآ آلهَ الا آنَا فَاعبُدُونِی سُبحَانِی مَا اَعظَم شانِی) ځینې صوفیان دشریعت ظواهروته په اصلي ارزښت قایل ندي او داسې فکر کوي چه شرع حق ته درسیدو وسیله ده کله چه عارف حق او حقیقت ته ورسیږي نو بیا وسیلې ته څه حاجت نه پاتې کیږي.
مولانا جلال الدین بلخي هم دمثنوي په دریم دفتر کښې دغه مطلب ته په شاعرانه ډول اشاره کوي او دیوه عاشق داستان رانقلوی چه خپلې معشوقې ته رسیږي او په وصل کښې ورته دخپل عشق هغه سندرې وائي چه په هجران او فراق کښې ئې دهغې په مدح کښې ویلې او دخپل عجز او نیاز او اشتیاق اظهار ئې پکښې کړیدی. معشوقه مقابلتاً ورته داسې وایي:

گفت معشوق این اگر بهر من است — گاه وصل این عمر ضایع کردن است
من به پیشت حاضر و تو نامه خوان — نیست باری این نشان عاشقان

بل ځای همدغه مفهوم داسې افاده کوي:

چونکه با معشوق گشتی همنشین — دفع کن دلالگان را بعد ازین
هرکه از طفلی گذشت و مرد شد — نامه و دلاله بروی سرد شد

شیخ محمود شبستري هم د شرع ظواهر لکه لمونځ، روژه، حج، دمبتدیانو دکمال وسیله گڼي او داسې وایي:

ولی تا ناقصی زنهار زنهار — قوانین شریعت را نگهدار

د صوفیانو لغزشونه او انحرافات په اصولو کښې دي که په فروعو کښې ډېر سببونه لري چه یو مهم سبب ئې سیاست او سیاسی اغراض دي. دفقهاو، متکلمینو او صوفیانو اختلاف چه اوږد تاریخ لري دسیاسی، اجتماعي او اقتصادي اوضاعو او حالاتو په تقاضا کله شدید شویدی او کله ضعیف شویدی.
تصوف په ابتدا یعنې دحسن بصري په زمانه کښې ساده او بسیط و چه په لږو خلکو پورې محدود گڼل کیده. وروسته ئې دآدابو او تعلیماتو دایره پراخه شوه او عمومیت ئې وموند.
داحرکت په دوهم او دریم هجري قرن کښې دزهد په نامه پېژندل کیده. په څلورم او پنځم قرن کښې ئې دکشف و معرفت نوم وموند، په شپږم او اووم قرن کښې ئې دوحدة الوجود او د ادیانو داتحاد بنه پیدا کړه.

دصوفیانو مقامونه او احوال:

په تصوف کښې اوه مقامه دي او په دې ډول دي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

توبه، ورع، زهد ، فقر، صبر، توکل، رضا ، په هرمقام کښې صوفي ته یونفسي حالت اوباطني تاثیرپیداکېږي چه (حال) ورته وايي اومجموعاً(احوال) بلل کېږي.
احوال لس دي اوهغه دادي: دمراقبي حال، دقرب حال، دمحبت حال، دخوف حال، د رجاحال، دشوق حال، دانس حال، داطمینان حال، دمشاهدې حال، دیقین حال.
دتصوف مقامونه اکتسابي دي او دسالک له اختیار او ارادې لاندې دي. مګر احوال د احساساتو او روحاني انفعالاتو اود نفسي مخصوصو کیفیاتو له مقولې څخه دي چه دانسان په اختیار کښې ندي بلکه الهي مواهب دي چه دخدای له لوري دسالک زړه ته نازلېږي.
دتصوف طریقې مختلفې او متعددې دي چه ضیا الدین ئې په (جامع الاصول) کښې ۷۳ ښیي. جهاد یا مجاهده، شیخ نیول ، او دنفس معرفت ددغو ټولو طریقو مابه الاشتراک یعنی مشترک څیزونه دي.
مجاهده په لغت کښې دمحاربې په معنی ده او په شرع کښې دخدای له دښمنانو سره محاربه ده، مګر دصوفیانو په اصطلاح له نفس اماره سره محاربه، جهاد اومجاهده بلل کېږي. دخدای په لار کښې مجاهده خدای ته درسیدو ډېره مهمه لاره او وسیله ده.
الله تعالی وایي: (وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا العنکبوت آیت ۶۹) سبل دسبیل جمع ده دلارې اوطریقې په معنی چه دطریقت قرآني اساس ئې بللی شو. له نفس سره مجاهده ډېرې لارې لري چه باید شیخ اوپیر ئې دمرید دپاره انتخاب کړي لکه چه یو ډاکټر دهر مریض دپاره دهغه له حال سره مناسب بیله بیله دوا تعیینوي.
دتصوف له (۷۳) طریقو څخه څینې طریقې چه زیات عمومیت لري دادي.

۱- قادریه:

داطریقه چه دجنید دمکتب له اغېزې لاندې ده موسس ئې شیخ عبد القادر جیلاني دی چه په ۴۷۰ هجري کښې زیږېدلی او په ۵۶۱ هجري کښې وفات شویدی.
په شرعي علوموکښې دتبحرخاوندو او په ۱۳ علوموکښې ئې لاس درلود.
فقهي فتوی به ئې د امام شافعی او امام احمد بن حنبل په مذهب ورکوله. ډېر کرامات ده ته منسوب دي څینې ئې دادي:
دده له مورڅخه حکایت شوی چه دروژې په میاشت کښې به دده د ورځې دمورتی نه روده، یوه ورځ چه دخلکو دپاره مشتبه وه چه روژه به وي که بوزه نو دعبد القادر دمورنه تپوس وشوهغې وویل تی نه روي، وروسته بیاخلکو ته معلومه شوه چه هغه ورځ د روژې ورځ وه.
په خپله له ده څخه حکایت شوی چه په افق کښې ئې ډېر عظیم نور ولید چه یوصورت پکښې ښکاره شو او ویل ئې:
اې عبد القادره ! زه ستا رب یم او ټول محرمات مې تاته حلال کړه ده ورته وویل: ورک شه ! لعینه ! لدې ویناسره هغه نورپه تورتم بدل شو او هغه صورت لوګی وګرځید چه بیائې ورته وویل:
ماپه دغه ډول اویا تنه دطریقو خاوندان ګمراه کړیدی مګر تانجات ووموند. چاله ده نه پوښتنه وکړه ته څنګه پوه شوې چه دا شیطان دی؟
شیخ عبد القادر وویل دحرامو په حلالولو.
وایي یوه ورځ په نظامیه مدرسه کښې ډېر فقها او علما راغونډ ؤ او شیخ عبد القادر دقضاوقدرپه باب خبرې کولې یو مارله چت څخه راولوېد او ټول وتښتیدل یوازې دی په کوټه کښې پاتې شو او خپلې خبرې ئې کولې مار راغی دده له کمیس لاندې ننووت او په جسد باندې ئې تېر شو له ګریوانه ئې راووت بیائې له غاړې نه تاوشو او دده په حال کښې هیڅ تغیر رانغی ماربیرته ځمکې ته ښکته شواو مخامخ ورته په لکۍ ودرېده څه غږتربنه پورته شو مګر څوک چه له کوټې نه دباندې و ، یوهم پوه نشو چه څه ئې وویل ، ماربیرته لاړ او خلک کوټې ته رانوتل. له ده څخه ئې دغږ په باب پوښتنه وکړه چه څه ئې ویل؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

شيخ په جواب کښې وويل مار راته وويل ماډېر اوليا په دغه شان ازمويلي دي مګر ستا ثبات مې په بل چا کښې نه دى ليدلى. ما ورته وويل ته يو چينجى يې چه قضا او قدردې په حرکت راولي او بس.
د شيخ عبدالقادر تصوف سني او طريقه ئي په اعتدال، د سنتو په متابعت، حب الخير، شفقت او تواضع بنا ده.
نهه څلويښت اولاده ئي درلوده چه يو ولسو تنوئي دده لارښودنه او طريقه د آسيا په غرب او مصر کښې خپره کړه.
ده له فقيرانو، صغيرانو، وينځو او غلامانو سره مينه او ناسته ولاړه درلوده مګر د دولت اعيانو او اکابروته هيڅکله نه پاڅيده او نه د وزير او د سلطان دروازې ته ورته.

۲- رفاعيه:

دا طريقه سيد احمد رفاعى ته منسوبه ده چه په ۵۸۰ هجرى کښې وفات شويدى. بني رفاعه د عربو يوه قبيله ده چه رفاعى ورته منسوب دى. په ده کښې رحم او شفقت ډېر زيات و او په حيواناتو هم ډېر زهېر و حتى چه کله به ئي د جامو په پيڅکه پيشو ويده وه او دلمانځه وخت به شو هغه پيڅکه به ئي له خپلو جامو نه غوڅه کړه او چه له لمانځه نه به بيرته راغى او پيشو به پاڅيدلى وه نو بيرته به ئي په جامو پورې وګنډله.

۳- احمديه:

احمد بدوي د مصر له لويو اولياؤ څخه دى چه په ۵۹۲ هجرى کښې زيږيدلى دا حمديه طريقې مرشد دى.
دى هم لکه احمد رفاعي شافعي مذهب ؤ. دده طريقه هم په قرآن او سنت اتکا لري او د تعليماتو اساسي ټکي ئي دادي:
د نورو په مصيبتونو به نه خوشحاليږئ، ګونډيو ته به ضررنه رسوئ، د بديو مقابله په احسان سره کوئ. وږي به مړوئ، بربنډ به پټوئ. په يتيمانو او ضعيفانو به مهرباني کوئ.

۴- دسوقيه:

د ابراهيم دسوقى طريقه ده چه په ۶۷۶ هجرى کښې د ۴۳ کالو په عمر وفات شويدى طريقه ئي په خالص سني تصوف بنا وه او په کتاب او سنت ئي تمسک درلود، شريعت ئي اصل او طريقت ئي فرع ګاڼه، د ټولو خلکو مينه ئي د کمال ضروري شرط او د مريد راس المال شميره.

۵- اکبريه:

دا طريقه څکه اکبريه بولي چه شيخ الاکبر (محى الدين ابن عربي) ته منسوبه ده، دا شيخ د وحدة الوجود د مدرسى زعيم (۶۳۸ هجرى) دى چه له وحدة الوجود څخه وحدة الاديان ته رسيدلى دى. ده ټول دينونه يو دين ګاڼه چه هغه د محبت دين دى. د ده طريقه په څلورو صفتونو او خصلتونو بنا وه. چپوالى، ګوښه توب، لوږه، بيخوبى. په دې طريقه کښې پير خپل مريد ته امر کوي چه له ټول صغيره او کبيره ګناهونو څخه توبه وباسي پس له هغه ئي ببيا لاس په لاس ږدي او ورته وايي چه خپلې سترګې پټې کړه. اول درې ځله پيرلا اله الا الله وايي او مريدئى اوري بيائې مريد وايي او پير ورته غوږ نيسي.
وروسته بيا تبرکاً دا آيت شريف وايي: (انّ الذينَ يُبَايِعُونَکَ) تر (اَجراً عَظِيماً) پوري. پس له هغه مريد هره ورځ سل ځله استغفار، سل ځله لا اله الا الله دزړه په حضور او د معنى په پوهه وايي، بيا سل ځله (الله) ورپسې سل ځله دا درود وايي:
(اَللّهُمَ صَلِي وَسَلِم وَبَارِک عَلىٰ سَيدِنَا مُحَمَدِ النَبِى الأمِي اِمَامُ الهُدىٰ وَعَلىٰ الِهِ وَصَحبِهِ وَسَلِم عَدَدَ کُلِّ ذَرَةٍ الف الف کَرَةٍ)

٦- شاذليه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

ددې طريقې مؤسس او باني ابومديان و او ابولحسن على شاذلي تونسي په خلکو کښې رايجه کړه ځکه ئې شاذليه بولي. على شاذلى په ۵۹۳ هجري کښې زيږيدلى او په ۶۵۲ هجري کښې وفات شويدى.
دا طريقه د علم په طلب او ډېر ذکر بنا ده او مشقت او مجاهده پکښې ډېرښت نلري.

۷- مولويه:

د مولانا جلال الدين رومي طريقه ده چه په ۶۷۲ هجري کښې په قونيه کښې مدفون شو. ده رقص او موسيقي د ذکر په طريقه کښې شامل کړه او عالمى شهرت ئې وموند.

۸- نقشبنديه:

شيخ بهاؤالدين محمد بن محمد بخاري چه په شاه نقشبند مشهور و ددې طريقې پيشوا دى. دى بخارا ته نژدې په يوه قريه کښې په ۷۱۸ هجري کښې زيږيدلى او په ۷۹۱ هجري کښې وفات شويدى. نقشبنديه طريقه هم لکه شاذليه سهله او اسانه طريقه ده چه په مريد باندې ډېرې سختى نه راولي.

۹- چشتيه:

موسس ئې معين الدين چشتي دى.

دتصوف درې مدرسې

۱- د زهد مدرسه ۲- دکشف او معرفت مدرسه ۳- دوحدة الوجود مدرسه.

لومړى مدرسه:

يعنى د زهد مدرسه چه اساس ئې په زهد ايښودل شويدى.
ددې مدرسې مميزات دادي:
دخداى عبادت، د دنيا له خوندونو او آسوده ژوند سره متارکه، دصالحو اسلافو متابعت او محبت.
په دې مدرسه کښې سړى له خلکو څخه ګوښه په خلوت کښې د خداى عبادت کوي. حسن بصرى (۱۱۰ هجرى) دځينو په قول ددې مدرسې لومړى فرد دى چه زهد ئې دخداى له خوف سره دخپل حيات په هنداره کښې منعکس کړيدى.

رابعة العدوية:

چه په (۱۳۵ يا ۱۸۰ يا ۱۸۵ هجري) کښې وفات شويده زهد ئې دخداى په محبت بنا دى ځکه ئې ويل: (وَعِزّتِکَ مَاعَبَدْتُکَ خُوفاًمِن نَارِکَ وَلَارَغبَةً فِي جَنّتِکَ بَل کَرَامَةً لِوَجهِکَ الکَرِيمِ وَمُحَبّةً فِيکَ).
ترجمه: ستا په عزت مې دې قسم وي چه ستا د اور له ډاره مې عبادت درته ندى کړى او نه مې دجنت لپاره. بلکه زه ستا دمکرم مخ (رضا) دپاره او ستا دمحبت په خاطر چه راسره دى عبادت کوم.
ددې له ويناؤ څخه يوه دا هم ده چه ويل به ئې: (زمونږ استغفار هم استغفار ته محتاج دى).
ابن خلدون د زهد مدرسه دتصوف دبنا اساس بولي او ددغه مذهب په تشريح او تحليل کښې وايي:
انسان له نورو حيواناتونه په ادارک بيليږي او اداراک ئې په دوه ډوله دى:
يو د علومو او معارف ادارک د يقين، ګمان، شک، اووهم په صورت. بل د احوالو ادراک لکه خوشحالى، غم، قبض اوبسط، رضا، غضب، صبر، شکراو داسې نور، دا دوه ادراکه اوس دعقلي حيات او شعوري حيات په نامه يادېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ابن خلدون له بحث څخه دا نتيجه په لاس راځي چه دصوفيانو طريقه په وجداني حيات او دنفس په محاسبه بنا ده چه په دوی کښې ذوقونه او نفسي مواجد پيدا کوي او له عقلي حيات نه ئې لرې باسي. د دوی مواجيد هغه اذواق او احوال وي چه معروف الفاظ ئې سم تعبيرنشي کولی.
صوفيان وايي انسان دوه ولادته لري يو ولادت ئې هغه دی چه دمورله ګېډې څخه دنيا ته راځي او (ثاني ولادت) ديوه نوي معنوي خلق په پيدا کولو صورت مومي يعنې دژوند دطريقې او سلوک بدلون دتصوف په اصطلاح(ولادت) ثاني دی.

د دې مدرسې ځينې غړي:

ابراهيم بن ادهم:

په (۱۶۱ هجري کښې متوفی) دی دبلخ شهزاده و او دوهم زيږنده (ولادت ثانی) يې په دې ډول وه: يوه ورځ ښکارته وتلی و او خپل آس يې په ښکارپسې ځغلاوه چه ناڅاپه ئې دا غيبي غږ ترغوږه شو: ابراهيمه ايا ته دهمدې دپاره پيدا ئې؟ لږه شيبه وروسته ئې دغه غږ بيا واوريده او د هاتف دغوآوازونو دده حال منقلب کړ، خپل آس او شاهانه لباس ئې يوه شپانه ته وسپاره دهغه کوڅوئي واغوست د بيت الله شريف لورته ئې مخه کړه دنيا ته يې شا کړه مګر دومره کسب او کار به ئې کاوه چه ځانته حلاله روزي پيدا کړي او نور وخت په طاعت او عبادت تېر کړي.

سفيان ثوري:

په (۱۶۱ هجري کښې متوفی) دی په ټوله معنی دعلمي شخصيت خاوند و او په زهد کښې ئې نظريه په دې ډول ؤ: زهد دانه دی چه سړی زيږ او شړېل لباس واغوندی او دښو خوراکونو له خوړلو ځان وساتي بلکه اميدلنډول او له طول امل نه ځان ژغورل زهد دی. يو سړی به مال لري او زاهد به وي بل به فقير وي او دنيا ته به ئې رغبت زيات وي يعنی زاهد به نه وي.
دی پدې عقيده وچه دډېر ونښځولرل زهد ته څه زيان نه رسوي ځکه چه علی رضی الله تعالی عنه په اصحابو کښې ډېر زاهد و مګر څلور ښځې او نولس مينځې ئې درلودې. ده حکام بدګڼل او له وينا وڅخه ئې يوه داده: ((که يو شرطي يعنې امنيت ساتونکی (دنن په اصطلاح پوليس) موولید چه ويده دی اولمونځ ترې قضاء کېږي لمانځه ته ئې هم مه پاڅوئ ځکه چه بيا خلکو ته زيان رسوي او خوب ئې بهتردی.)) له ده څخه چا پوښتنه وکړه که څوک خپل عيال ته دنفقې پيدا کولو دپاره په کار لګياوي او جماعت ته په حاضريدلو سره په هغه کار کښې نقصان پيښېږي نو څه به کوي؟ سفيان ثوري ورته وويل: مونځ دې بې جماعته وکړي.

ذو النون المصري:

(په ۲۹۷ هجرى کښې متوفی) دی که څه هم د زهد د مدرسې غړی دی مګر لومړی سړی دی چه په تصوف کښې ئې دمعرفت دمذهب تمهيد کيښود. دی دسنتو په متابعت کښې ډېر ټينګ و او دشريعت له احکامو ئې هيڅکله غاړه نه غړوله مګر معاصرين ئې پرې بدګمانه و او دکفر و زنديقتوب تور پرې ولګول شو ځکه دی دمحاکمه کيدو دپاره له مصر نه بغداد ته راوستل شو او خليفه متوکل ته ئې وړاندې کړ.
هغه ترېنه پوښتنه وکړه هغه څه چه ستا د کفر و زنديقتوب په باب ويل شويدي ته پکښې څه وايې: ذوالنون غلی واو هيڅ ئې نه ويل دوهم ځل بيا ترېنه دغه پوښتنه شوه، ده وويل: که انکاروکړم نومسلمانان به مې دروغجن کړی وي او که تصديق ئې وکړم نو ځان به مې دروغجن کړی وي څه چه ستا زړه وي هغه وکړه زه د ځان دپاره څه مرسته نه غواړم هماغه وچه متوکل پرېښود او دغه تورئې بې حقيقته وګاڼه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ابو القاسم جنید:

(په ۲۹۷ هجری کښې متوفی) دی اصلاً د نهاوند دی او په عراق کښې زیږېدلی دی.
دی له ډېرو لویو صوفیانو څخه و او د کتاب الله او سنت ډېر ټینګ پیرو و چه په تصوف ئې هیڅ راز طعن نه دی ویل شوی.
هغه حریت چه ځینې نور صوفیان ئې په معنیٰ کښې غلط شویدي دی پرې ډېر ښه پوهیدلی دی او ډېره ښه معنیٰ ئې ورته پیدا کړیده. دی وایی له ماسویٰ الله نه د زړه آزادي حریت دی.

اتحاد او حلول:

کله چه عربي امت د غزاګانو او فتوحاتو په وسیله له نورو ملتونو او مدنیتونو سره ګډون وموند او له نورو ثقافتونو سره اشنا شو نو مسیحی، زردشتی، مزدکي او مانوي مذهبونو شیعي حرکت او د هند بودائي تعلیم فنا (نیروانا) په اسلامي تصوف کښې خپله اغیزه څرګنده کړه او ځینې نوي خبرې را پیدا شوې.
په دریم هجري قرن کښې د اتحاد او حلول فکر مینځ ته راغی چه د کشف و معرفت مدرسې او بیا د وحدة الوجود د مدرسې باعث او موجب ئې ګڼلی شو.
ابن خلدون وایي: د صوفیانو اسلاف د حجاب د کشف طرفدار نه و، دوی حتی الامکان د اتباع او اقتداء رعایت لازم ګاڼه او له شرعي حدود څخه ئې تجاوز نه کاوه مګر څه چه را تلونکي دي هغه راځي او څوک ئې مخه نشي نیولی.
دین او مذهب هم د تطور لاره په مخکښې لري او له یوه حاله بل حال ته انتقال کوي.
په ۲۴۳ هجري کښې حارس محاسبي خپله رساله (رعایة حقوق الله) د طریقت د معاملو په توضیع کښې ولیکه چه د خدای په مینه کښې استغراق د خدای د معرفت وسیله ګڼي د دې رسالې خطي نسخه په اکسفورد کښې موجوده ده چه مارګریت سمیت په ۱۹۴۰ م کښې نشر کړه.
امام غزالي د کشف او معرفت د مدرسې زعیم د خپلې طریقې په وضع کولو کښې په همدغه رساله تیکه کوي. هغه فلسفي اساس چه د کشف او وحدت نظریات پرې بنادي خلاصه ئې دا ده:
الله تعالی(ج) انسان په خپل صورت پیدا کړ (خَلَقَ آدَمَ عَلیٰ صُورَتِه) او انساني نفس دومره وسعت لري چه عالم پکښې ځای شي، په عالم احاطه وکړي او د کل صورت پکښې متجلی شي. الله تعالی په ټولو شیانو احاطه لري او په ده باندې هیڅ شی محیط ندی.
عالم انسان کبیر دی او انسان عالم صغیر دی.
علی ابن ابیطالب چه ځینې نور مورخین ئې لومړی شخص ګڼي چه رسول الله (ص) په تصوفي علم خاص کړیدی د غه مفهوم ته په دې ډول اشاره کوي:

وتحسب انک جرم صغیر   وفیک انطوی العالم الاکبر

وایي چه عارف په هر ځای او هر څه کښې خدای لټوي او په دغه ریاضت کښې هغه استعداد او هغو حقایقو ته هم متوجه کېږي چه د ده په نفس کښې دي. دلته ده ته یو دهشت او غرور پیدا کېږي او له خولې ئې (انا الحق) او (مَافِی الجِهَةِ غَیرَ الله) را اوزي چه حلولیون همدغه کسان دي.
غزالي وایي: نصرانیانو مسیح ته وکتل او د خدای نور ئې پکښې په ځلیدو ولید لکه څوک چه ستوری په هنداره یا اوبو کښې ووینې او ګمان وکړي چه ستوری په هنداره یا په اوبو کښې دی.
دوی هم په همدغسې غلطۍ کښې واقع شوه او وغولیدل. حلولیون د هندوانو د تصوف د فنا او اتحاد له تاثیر لاندې هم راغلي دي. او فکر کوي چه په نفس کښې د حیواني قواؤ وژل او له بشري طبیعت نه ځان خلاصول فنا ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په اسلامي تصوف کښې د کشف او وحدت د تعليماتو په ضمن کښې د اتحاد او فنا مذهب او د اجنبي تصوف اغيزه ليدلی شو مګر بيا هم اسلامي صفت پکښې غالب دی چه اساس ئې د غه قدسي حديث دی: (مَاتَقرَّبَ الَي عَبدی بِشَئٍ احَبّص الیَ مِن اَدآ مَا فرَضتُ عَلَيهِ ولَايَزَالُ عَبدِی يَتَقرّبُ الیَ بِاالنَوَافِلِ حَتی اُحِبُهُ وَمَن احبَبتُهُ کُنتُ لَهُ سَمعاًوبَصَراًوَيَداً وَمُؤيَداً) د اتحاد او حلول صحيح تفسير د اسلامی تصوف په نظر هغه دی چه (جمع او فرق) ورته وايي.
هر کله چه پاک خدای انسان په خپل صورت خلق کړ او انساني نفس په عالم باندې د احاطې قابليت و موندنو فنا له هغو صفاتو نه ځان خلاصول دي چه د کشف و معرفت مخه نيسي او د هغو صفاتو ساتل دي چه انسان د هغه علم اهل ګرزوي چه خدای يې ورپه برخه کوي. د اتحاد او حلول په خاوندانو کښې بايزيد بسطامي د هندوانو د تصوف په فنا متاثر شوی ؤ او حسين بن منصور حلاج د مسيحت د حلول د عقيدې له اغيزې لاندې راغلی و.
بايزيد بسطامی (ابو يزيد طيفور بن عيسیٰ بسطامي) په يوه قول په (۲۶۱ هجري) کښې او په بل قول په (۲۳۴ هجری) کښې مړشوی دی چه پلارئې زردشتي او نيکه ئې مجوسي ؤ ده ته ډير اقوال منسوب دي چه د صوفيانو په اصطلاح (شطحات) بلل کيږي. (لااله الا انَا فاعبُدُونِی سُبحَانِی مَااَعظَمَ شَانِی).
ابو مغيث حسين بن منصور حلاج په ۲۴۴ هه په فارس کښې زيږيدلی او په عراق کښې لوی شويدی. مشايخ د ده په باب اختلاف لري، ډيرئې ردوي او لږئې قبلوي. دی د حلول او اتحاد ډير مشهور سړی دی. د ده آرا غامض او تياره دي، د اناالحق ويناده ته منسوبه ده، ځينې کسان ئې له دغې وينا سره بيا هم د اولياؤ او شهداؤ په ډله کښې شميري.
غزالي د ده يوشمير اقوال راغونډ کړيدي او دی ئې د سلفو او د اهل سنتو له عقيدې نه مخالف ګڼلی دی.
د خليفه مقتدر په عصر کښې چه د ده د محاکمه کولو د پاره د فقهاو يو هيئت تشکيل شو د هيئت ځينو غړو د ده د تکفير په فتوی کښې خپل تردد څرګند کړ ځکه چه آرا ئې غامض و او يقيني فتوی صادرول ئې مشکل کار وګاڼه.
وايي چه د ده محاکمې موجب څلور اتهامه و:
۱- د ده تعلق له قرمطيانو سره.
۲- انا الحق ويل.
۳- د ده په الوهيت باندې د ده د پيروانو عقيده.
۴- د حج په باب د ده مخالف نظر.
وايي حلاج د بيت الله الحرام حج فرض نه ګاڼه او په دې ئې قرمطي مذهب ته خلک رابلل.
د ده له وژل کيدو نه نهه کاله وروسته قرمطيانو په مکه حمله ويوړه او حجر الاسود ئې تربنه په اختطاف ويووړ. حلاج په کيميا او تصوف کښې د تاليفاتو خاوند دی او معتزلهؤ ته ئې تمايل درلود.
ده ځان په غموض او خفا کښې په کراماتو او خارق العاده اعمالو کښې پټ کړی و چه د ده نفوذ ئې په بغداد کښې د ده په اتباعو باندې قوي کړي و. حتی چه د خدايي حد ته ئې رسولی و او د ده په باب دا عقيده موجوده وه چه مړه ژوندی کولی شي، غيب کشفولی شي او په يوه وخت کښې ځان څو ځايه څرګندولی شي.
ده د فارسيت سياسي غايه درلوده او په سِر و اخفا کښې ئې د شيعه ګانو جمعيت سره قوي ارتباط درلود. ده له محی الدين ابن عربي او د هغه له شاګرد ابن فارض څخه درې قرنه د مخه د اديانو د وحدت آواز اوچت کړ او په دغه برخه کښې د قدامت حق لري.

دوهمه مدرسه (کشف و معرفت):

ددې مدرسې زعيم ابو حامد محمد بن محمد غزالی په (۴۵۰ هه) کښې زيږيدلی په طوس او نيشاپور کښې ئې خپل تعليم سرته رسولی دی. په شرعي علومو په منطق فلسفه او حکمت کښې استاذ شو او د بغداد په نظاميه مدرسه کښې د مدرس په حيث ومنل شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دهغه وخت خلک ئې فضلیت، فصاحت، دقت او حسن کلام ته حیران پاتې وا و ډېر شهرت او محبوبیت ئې په برخه شو.
ځلور کاله ئې په دغه ډول تېر کړه. او د ۴۸۸ هجري د رجب په میاشت کښې یو شاذ او نادر نفسي حالت ور ته پیښ شو چه ژبه ئې کلي شوه او له تدریس نه محروم شو. قوائې ضعیفه شوه او طبیبانو ئې څه علاج ونشو کړی.
دی له بغداد نه شام ته لاړ. دوه کاله ئې هلته په عزلت، خلوت، ریاضت او مجاهده کښې دنفس په تزکیه تېر کړه او دخدای په ذکر ئې زړه روښانه شو. بیا له دمشق نه بیت المقدس ته لاړ او پس له هغه دحج په نیت حجاز ته لاړ او یو ولس کاله ئې خلوت ته دوام ورکړ چه په دغه موده کښې ورته ډېر څه کشف شوه. دی وایي دتصوف لومړی شرط له ماسوی الله نه د زړه کامله تصفیه او بیا دخدای په ذکر کښې کامل استغراق او بالاخره په کلي ډول فنافی الله کیدل دي.
دی دانساني ادراک په باب وایي: انسان ته خدای د ادراک قوه ورکړه چه دموجوداتو له عالمه اطلاع حاصله کړي.
ادراک دغه اطلاع دحواسو په وسیله حاصلوي او انسان له محسوساتو سره اشنا کوي. له ادراک نه پورته ذوق دی چه انسان ته د تمیز قوه بخښي او په دغه وسیله له محسوساتو نه علاوه ذوقي پوهه پیدا کوي چه هغه دحس په وسیله لاس ته نه راځي له ذوق نه پورته عقل دی چه د امورو ادراک پرې کېږي او د واجباتو، مستحیلاتو، جایز او ناجایز پیژندګلوي ورپورې تړلې ده.
په دغه سلسله کښې هغه څه چه په عقل پېژندل کېږي په ذوق ئې پېژندنه نشي کیدی او هغه څه چه ذوق یې درک کوي حواس ئې درک نشي کولی، په حواسو کښې هم څه چه په غوږونو محسوسېږي سترګې ئې احساس نه کوي او هغه چه په سترګوئې احساس کوو په لمس ئې نشو کولی. له عقل نه پورته یو بل حالت دی چه هلته نورې سترګې دغیب لیدو ته پیدا کېږي او دغه ادراک دعقل د پاره میسر ندی.
همدغه ادراک دی چه دکشف او معرفت په نامه یادېږي او له عقله ماورا دی.
دغزالي په نظر ښتینې خوبونه (رویای صادقه) هم د غیب کشف دی. دجذب هغه خاص حالت چه انسان پکښې لکه مړی بیهوشه وي او احساس ترېنه زایلېږي دغیب کشف پکښې صورت مومي. هغه قوه چه دغه دمعرفت ادراک پرې ولاړ دی غزالی ترېنه په قلب او روح یا نفس تعبیر کوي.
دعلم په باب وایي: علم یا تعلیمي وي یا الهامي.
تعلیمی علم هغه دی چه په اکتسابي ډول د زده کړې په وسیله حاصلېږي او الهامي علم دقلب په تصفیه او دنفس په تزکیه د الهی کشف په وسیله پیدا کېږي. تعلیمي علم له خارج څخه د حواسو له لارې راځي او الهامي علم په قلب هغه وخت تجلی کوي چه قلب له ماسوی الله نه بالکل پاک شي او دخدای په ذکر او فکر کښې دومره مستغرق شي چه دفنافی الله مرتبې ته ورسېږي.
دغزالي په نظر د رسول الله (ص) لومړنی حال همدغه و چه د حرا غار ته ئې مخه وکړه او په خلوت کښې ئې دزړه معامله یوازې له خدای سره وه. غزالي په دې عقیده دی چه په حس باندې کامل اعتماد په کار نه دی او محسوسات له غلطۍ نه په امان کښې نه دي.
سترګې او نظر چه یوه قوي حاسه ده دیوه دیواله سیوری ځای په ځای ولاړویني او غیر متحرک ئې ګڼي مګر یو ساعت وروسته دتجربې او مشاهدې له مخی معلومېږي چه له پخوانه اوږد شوی او حرکت ئې کړیدی. دا حرکت دفعتاً او بغتتاً ندی پیښ شوی بلکه په تدریج سره ذره ذره امتداد مومي او په ځای نه درېږي مګر نظرئې په هر آن کښې احساس نشي کولی او ظاهراً ورته ځای په ځای ولاړ ښکاري. یو ستوری زمونږ په نظر کښې دیوه دینار په اندازه کوچنی معلومېږي مګر هندسي دلایل دا ثابتوي چه له ځمکې نه لوی دی.
دغه ډول حکمونه چه دحس حاکم ئې کوي دعقل حاکم ئې ردوي او غلط ئې ګڼي. چه دحس دغه حال دی دعقل به ولې نه وي، کیدی شي چه له عقلي ادراک نه هغه خوا یو بل حاکم وي چه دعقل احکام رد کړي او غلطي ئې څرګنده کړي.
تاسو په خوب کښې څه وینئ او هغه درته واقعیتونه ښکاري چه هغه وخت پکښې هیڅ شک نلرئ کله چه راویښ شئ پوهېږئ چه هغه محض خوب او خیال وا و حقیقت نه و نو هغه څه چه په ویښه دعقل او حس په وسیله واقعیت ګڼئ ښائې

(c) ketabton.com: The Digital Library

په تاسي يوبل حالت راشي چه دغه وينبتوب مو نسبت هغه حالت ته لکه خوب داسې وي او هغه وخت پدې پوه شئ چه دغه عقلي توهمات مو هم يوخوب او خيال و.

صوفيان فکر کوي بلکه يقين لري چه که څوک له خپلو دغو حواسو څخه غايب شي داسې حالات پرې راځي چه دغه معقولات ورته واهي معلومېږي.

ښايي چه مرګ هم دغسې حالت وي او نسبت دغه ژوند ته هغه وينبتوب وي لکه چه رسول الله (ص) فرمايي: (الناسُ نيام فاذا ماتُوا انتبهوا) خلک ويده دي کله چه مړه شي نو راوينبېږي.

امام غزالي فلاسفه په درې ډلو ويشي: دهريون، طبيعيون، الهيون. دهريون هغه بولي چه دخالق له جود نه منکر دي او په ماده ايمان لري. ددوی په زعم عالم هميشه بی صانعه بنفسه موجود دی چه تل ترتله حيوان له نطفې نه او نطفه له حيوانه پيدا کېږي.

طبيعيون هغه دي چه دخدای (مدبر قوت) په وجود قايل دي مګر له بعث او حسابه منکردي، جنت، دوزخ او قيامت نه مني.

نه طاعت ته په ثواب قايل دي او نه معصيت ته په عذاب.

الهيون ديونان فلاسفه دي چه ارسطوئي وروستی امام دی او ابن سينا او فارابی ددوی فلسفه عربي ته رانقل کړيده.

غزالي په تفصيل سره دالهيونو په فلسفه کښې بحث او مناقشه کوي.

په طبيعی فلسفه کښې هغه څه قبلوي چه له دين سره منافات نلري او په ځينو معينو مسايلو کښې ورسره مخالفت لري چه هغه ئي په خپل کتاب (تهافت الفلاسفه) کښې بيان کړي دي. په همدغه کتاب کښې غزالی د الهيونو (۱۷) مسئلې ردکړيدي. کله چه حجت الاسلام امام غزالی له فلاسفه وسره خپله مناقشه پای ته رسوي، دباطنيه فرقې له تعليماتو سره منافشه شروع کوي.

باطنيه فرقه دفاطمي شيعه ګانو يوه شعبه ده چه د دعوت شاته ئي سياسي غايه موجوده وه، ده د باطنيه فرقې په ردکښې پنځه کتابه (المستظهري، حجة الحق، مفصل الخلاف، الدرج المرقوم بالجداول، القسطاس المستقيم) وليکل چه له ډېر دقت نه ئي پکښې کاراخيستی دی او ډېر موفق دی.

يو امريکائی عالم (پروفيسرماکدونالد) په خپل کتاب (تطورالفقه الاسلامی) کښې وايي: غزالي تراوسه څنګه چه ښائي هغسې چاندی پيژندلی.

دقاهرې په جامعه کښې دتصوف استاذ (دوکتورمحمد مصطفی حلمي) دغزالی په باب وايي: دغزالي په شخصيت کښې جلال او قوت په مذهب کښې عمق او دقت په هغه اندازه وچه پخپل عصر او په خپلو معاصروئي استيلا وکړه او هغه اهل سنت ئي هم له تاثيرلاندې راوستل چه وروسته ترده راغلل.

هغه لوی خطرچه تصوف ته پيښ وا و د زنديقتوب په نظر ورته کتل کيده يعنی له کتاب الله او نبوي سنتو څخه مخالف بلل کيده او دشيعه ګانو، اسماعيليانو او باطنيه ؤعقايد پکښې راګډ شوي و غزالی ئي مخه ونيوله او تصوف ته ئي نوی ژوند وبانبه، دخلکو ښه نظرئي ورته جلب کړ او دصحيح دين په ښودنه ئي ددين لوی خدمت سرته ورساوه.

ده وکړی شوه چه خپل رسالت دايمان په حرارت دبيان په بلاغت د اسلوب په براعت او قوي حجت پای ته ورسوي او اوسني تصوف ته نجات ورکړي.

دريمه مدرسه (وحدة الوجود):

دتصوف وروستۍ مرحله د وجدة الوجود مرحله ده. په دې مرحله کښې مجازي وجود په مطلق حقيقي وجود کښې محوه کېږي او ماسوی الله له مينځه ځي ځکه دتوحيد دکلمې معنی هم تغييرکوي يعنی لا موجود الا الله د لااله الا الله معنی ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د وحدة الوجود معتقدين وايي ماده بالذات وجود نلري اوله الهی قوت څخه وجود کسبوي.
دمادي وجود ، د ادراک په قوي پوريږ تړلی دی که ادراک نه وي دموجوداتو تفصیل او تحدید به هم نه وي دوی وايي همدغه الهی قوه ده چه له ذريې نه نیولی ترلوړو موجوداتو پوريږ هرشي کښېږ وجود لري نو الله تعالی په هرشي کښېږ دی او هرشی له ده څخه دي.
ابن دهقان ددغه مذهب په تائید کښېږ وايي ددي مذهب دخاوندانو وينا دحکماؤ له هغه قول سره شباهت لري چه درنګونو په باب وايي د رنګونو وجود په رڼا پوريږ تړلی دی که رڼا ورکه شی درنګونو موجوديت له مینځه ځي.
همدارنګه دمحسوساتو وجود دحسي ادراک د وجوداغیزه ده لکه چه دمعقولو او موهومو موجوداتو وجود دعقلي ادراک وجود سره تعلق لري اهل وحدت له علم الیقین نه پورته دعلم دپاره په دوو لوړو مرتبو قايل دي چه علم عین الیقین اوعلم حق الیقین ئې بولي.
علم یقین داسې مثال لري لکه مسلمان چه د تواترپه وسیله دا علم لري چه په مکه کښې بیت الحرام وجودلري چه کعبه ئې بولي.
هغه څوک چه بیت الله ته لاړشي او په سترګوئې ووينی نوعلم الیقین ئې په علم عین الیقین بدل شي اوعقلي علم شهودي علم شي او ذوق هم پیداشي.
همدغه سړی چه دکعبې له لیدو وروسته الله تعالی (ج) ته ددې بیت په نسبت او کیفیت اونورو خصوصیاتو کښې عمیقه او دقیقه پوهه حاصله کړي نودغه علم ته دحق الیقین علم ویل کېږي.
په بل عبارت علم الیقین هغه دی چه له صحیح دلیل څخه لاس ته راشي او څه شک اوشبه پکښې نه وي. دعین الیقین علم هغه دی چه په کشف اومشاهده پیداشي، دحق الیقین علم هغه وخت په زړه کښې ځای نیسي چه سړی دمشهود امر په باطن اوحقیقت پوه شي. په دغه اساس په یوه شي باندې علم لرل درې مرتبې لري چه په هره مرتبه کښې یقین موجودی مګر لومړی یقین نسبي دی، دوهم افتراضي اودریم حقیقي دی چه اهل وحدت ئې مطلوب ګڼي.
دوی په نورو مواردوکښې هم دغو درو مرتبو ته قايل دي. دتقوی په باب وايي: دعوامو تقوی په ژبه ده، دخواصو تقوی په ارکانو ده او خاص الخاصه تقوی د زړه ده.
همدارنګه: دعوامو صدق په اقوالو کښې، دخواصو صدق په افعالوکښې او خاص الخاص صدق په احوالوکښې دی.
ایمان هم درې ډوله دی: دقول تقلیدي ایمان، دفهم استدلالي ایمان، دمعرفت شهودي ایمان چه مقلدين ئې په خوله اظهار کوي د استدلال خاوندان يې په ذهن کښې تصورکوي او عارفان ئې د اسرارو له مخې مشاهده کوي.
دمقلدمؤمن، دمستدل مؤمن او دعارف مؤمن ایمان دمومن به په لحاظ یو دي او اختلاف ئې یوازې په ظهورکښې دي.

محی الدین ابن عربی: (په ۶۳۸ هجري کښې متوفی)

د وحدة الوجود د مدرسې زعيم همدغه شخص دی چه مستشرقين ئې داسلام ددیني فلسفې لوی عبقری مفکر ګڼي اوصوفیانو ده ته دشیخ الاکبر لقب ورکړی اوپه خاتم الاولیا هم شهرت لري.
دبحث اوتحقیق خاوندان وايي: ددې مدرسې له برکته داسلامي تصوف تعلیمات تکمیل شوه اوتصوف قایم بالذات علم وګرځیده چه په اروپا، آسیا او افریقا کښې ئې دصوفیانو طریقې خپرې کړې.
ددې مدرسې پیروان عالم دالله تعالی دوجود مظهربولي چه ددې مظاهروشاته یوحقیقت موجود دی لکه چه دعقایدو او مذاهبو ترشاهم یوحقیقت وجودلري چه له نفس سره جهاد اوخدای ته د رسیدو هڅه ده. کوم حقیقت چه دشریعت له ظواهرونه هغه خوا ځای لري هغه دشریعت باطن اودشریعت روح دی.
دوی دالله تعالی په کتاب اونبوي احادیثو کښې ظاهر اوباطن ته قایل دي. په همدغه اساس ابن عربي قرآن کریم تفسیر کړی چه له ظاهري تفسیرڅخه پکښې انکارنه دی شوی مګرنوي مفاهیم ئې کشف کړي دي. علم حقیقت ئې له علم شریعت څخه بیل ګڼلی چه شریعت لکه ونه او حقیقت ئې میوه بولي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شعراني په دغه مورد کښې وايي: تصوف په شرعي احکامو باندې د عمل کولو لب لباب دی.
چاچه تصوف مستقل عمل ګڼلی او چاچه د شرعي احکامو له علم سره يو ګڼلی دواړه حق په جانب دي او مثال ئې داسې دي لکه چه علم معاني او بيان څوک مستقل علم بولي او څوک ئې د نحوې د علم جز بولي.
ابن عربي وايي: د کتاب الله او سنتو تفسير چه متصوفين ئې کوي له ظاهر څخه ئې عدول مه ګڼئ آيت او حديث د خلکو د فهم مطابق يو ظاهري مفهوم لري چه انساني عرف پرې دلالت کوي مګر د نورو فهمونو د پاره نور مفاهيم هم پکښې شته چه د هرچا نه نصيب کيږي.
په يوه نبوي حديث شريف کښې هم راغلي دي چه هر آيت ظاهر او باطن، حد او مطلع لري تر اووا و يا بطنو پورې. په دغه اساس يو ولي او صوفي هيڅکله نوی شريعت نه راوړي بلکه په کتاب او سنت کښې نوی فهم راوړي.
ابن عربي ټول موجودات په حقيقت کښې يو شی ګاڼه چه هغه د الله تعالی حق وجود دی يعنې الهي حقيقت ئې حقيقي وجود او عالم ئې د هغه ظاهري وجود ګاڼه.
د ابن عربي د وحدة الوجود نظريه د اهل کلام له ډېرو مناقشو سره مخامخ شوه چه دی ئې د خپل اصلي وطن اندلس په پرېښودو مجبور کړ چه لومړی مصر ته لاړه او بيا له يوه ښار نه بل ته او له بل نه بل ته ورته چه بالاخره په دمشق کښې په ۶۳۸ هجري کښې وفات شو.
ابن عربي خپل مذهب د کامل انسان په حقيقت بنا کړ چه د ده د تعليماتو محور وه. دی په هر موجود کښې د خدای يو صفت متجلي ګڼي او يوازې انسان ته په دې حيث قايل دی چه ټول الهی صفات پکښې هغه وخت تجلی کوي چه د خدای پاک په وحدانيت مستغرق شي، د انسان کامل اصطلاح له همدې څخه نشات کړېدی او اساسی ځای ئې نيولی دی.
ابن عربي په خپل کتاب (فصوص الحکم) کښې وايي: چه حضرت محمد (ص) په انساني نوع کښې اکمل موجود دی ځکه اول او آخر ګڼل شويدی. دی هغه وخت نبي و چه آدم بين الما والطين ؤ او وروستی نبي (خاتم النبيين) هم دی دی.
پدې کتاب باندې ډېرو متصوفو فيلسوفانو شرحې او تعليقات ليکلي دي، په دغه موضوع کښې لومړنی مرجع همدغه کتاب دی.
دا مشهوره ده چه ابن عربي په سلهاؤ کتابونه او رسالې ليکلي دي چه ډېرې ئې ضايع شويدي. دا دوه کتابونه (فصوص الحکم - فتوحات مکيه) د وحدة الوجود او انسان کامل په موضوع کښې لومړنی اهميت لري.
ځينې مسيحي ايمه ؤ د ابن عربي پيروي کړې او دانتې د ايطاليا مشهور شاعر په خپلو ځينو اثارو کښې د ده مديون او مرهون دی.
دغه اسلامي صوفي فيلسوف په خپلو ځينو نظرياتو اروپائي فيلسوفان مسحور کړي چه په راس کښې ئې (سپينوز- او هګل) واقع دي.
سيد جمال الدين افغان هم د ابن عربي د وحدة الوجود د مدرسې له اتباعو څخه دی او د هغه شاګرد شيخ محمد عبده هم د دغې مدرسې پيرووچه (رسالة الواردات) لومړی تصنيف ئې په وحدة الوجود باندې بحث کوي.
شيخ محی الدين ابن عربي د وحدة الوجود د مدرسې باني د يوه واحد حقيقت په لټه کښې هغه حد ته ورسيده چه د ټولو اديانو حقيقت ئې يو ګاڼه او د دوستۍ او محبت د واحد دين اساس ئې کيښود چه ډېر پيروان ئې پيدا کړه.
د ده دا بيتونه د دغه مفهوم ډېر ښه اداکوي چه وائي:

لقد كنت قبل اليوم انكر صاحبی	اذا لم يكن دينی الی دينه دان
فاصبح قلبی قابل كل صورة	فمرعی الغزلان ودير الرهبان
ومعبد اوثان وكعبة وطايف	والواح توراة ومصحف قرآن
ادين بدين الحب كيف توجهت	ركائبه فللحب دينی وايمانی

(c) ketabton.com: The Digital Library

مطلب ئې دادی چه پخوا به که دچادین زما دین ته نژدې نه و نو زه به ئې منکر وم. اوس مې زړه هرصورت قبلوي دغزالانوورشو، درهبانانودپاره دیر، دبتانو دپاره معبد، دطواف کوونکو دپاره کعبه، دتورات الواح اودقرآن مصحف زما زړه دی. هرې خواته چه مخه کوم دین می دمحبت دین دی او ایمان مې هم محبت دی.

مولانا جلال الدین:

دمولویه طریقې خاوند هم دمذاهبو او ادیانو اساس یوګنې او په دې عقیده دی چه دمختلفو او راز راز دینونو داختلافاتو منشا دا ده چه دمختلفو هیوادونو اوښارونو خلک یود بل په ژبه نه پوهېږي او په لفظي نزاع اخته دي.
دامفهوم مولانا په مثنوی کښې په سمبولیک او کنائي شکل دمختلفو هیوادونو د څوتنو په هغه داستان کښې بیانوي چه یو دینار ئې درلود او ټولو غوښتل چه انګور پرې واخلي مګر په ژبه سره نه پوهیدل اوهرچا په خپله ژبه دانګورو مفهوم په بل لفظ اداکاوه او په الفاظو ئې مشاجره وه ترڅوچه یو داسې سړی پیدا شو چه د ټولو په ژبو پوهیده او دغه منازعه ئې دانګورو په اخیستلو له مینځه یوړه.
تصوف د مختلفو مدارجو اومراحلو په طې کولو دمعرفت او حقیقت ډېر پلټونکی ځانته جلب او جذب کړه او ډېرنوي معاني او مفاهیم ئې په اسلامی عرفان کښې خوندي کړه. دوکتور(مارتن لنبخر) چه دقاهرې په جامعه کښې دانګلیسی استاذ و او داسلام له منلو وروسته (ابوبکر سراج الدین) وبلل شو وایي: زه تصوف اسلام ته جذب کړم کوم مثالي انسانیت او ذوقي اداب چه په تصوف کښې شته په بل ثقافت کښې نشته.
ابن سینا د بلخ مشهور فیلسوف هم په اخرعمر کښې تصوف ته مخه کړه او په خپل کتاب (اشارات) کښې ئې مهمه برخه تصوف ته تخصیص کړه.
ابن خلدون مشهورمورخ اولوی محقق په تصوف کښې د ډېر عمیق اودقیق نظرخاوند چه عرفاني اونفسیاتي تحلیلات ئې ډېرلوړمعنوی ارزښت لري تصوف ته په ډېر درانه نظرګوري.
دغه راز ډېر محققین اومفکرین په هرځای اوهروخت کښې شته چه تصوف دانساني کمال د روحي رشد او عرفاني بلوغ اساس بولي اوډېره نمانځنه ئې کوي.

دتصوف په باب ځینې آیتونه او حدیثونه:

په تیرو بحثونو کښې داڅرګنده شوه چه تصوف له قرآن کریم اوسنتو څخه ماخوذ دی حتی چه تصوفي اصطلاحات هم په قرآن کریم کښې ذکر شویدي داهم وویل شوه چه د تصوف شروع له زهد او ریاضت څخه شویده او درسول الله(ص) اصحاب لکه حضرت علي او اصحاب صفه په زهد ډېر ټینګ و او پخپله حضرت محمد (ص) په روژونیولو، په لوږو تیرولو اوپه قیام اللیل دزهد او ریاضت عملي تعلیم خپلو اصحابو تهورکړیعني دتصوف لومړی مدرسه دصدر الاسلام یادګاردی او د پیغمبر زاهدانه اوفقیرانه ژوند ئې ډېرښه سرمشق دی.
ځینې آیتونه اونبوي احادیث چه دتصوف ددوهمې مدرسې (کشف ومعرفت) بنیاد ټینګوي او دباطني علم اساس بلل کېږي هغه هم په خپل ځای کښې توضیح شوه لکه دعلم وراثت او دعلم لدني بحث اومذاکره یانور. د دغو ټولو اسنادو اومدارکو په نظر کښې نیولو سره ځینې نور آیتونه اونبوي احادیث هم شته چه ظاهراً له تصوف سره معارض ښکاري یاتصوف مقید کوي.
د تصوف په لومړۍ مدرسه یا په زهد او نوافلو باندې څه اساسي اعتراض نشته تش دومره ویل پکاردي چه زهد اونفلي عبادت باید د اهل وعیال دنفقې پیداکولو اونوروحقوقومانع نشي اونه دځان د دومره ضعیفه کولو موجب شي چه د ژوند فعالیت غیرممکن وګرځوي، په دغه مورد کښې داحدیثونه د ذکر وړدي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱- عبدالله بن عمر وایي: زه له رسول الله (ص) سره مخامخ شوم هغه راته وفرمایل: هغه ته ئي چه وایي شپه په قیام او ورځ به په صیام تیروي، ما وویل هو ! ما داویلی دي. رسول الله صلی الله علیه وسلم وویل: (فقُم وَنَم وَصُم وَ افطِر وَصُم مِن کُلِ شهرٍ ثلاثهَ ایامٍ وَلَکَ مِثلُ صِیَامِ الدهرِ) یعنی د شپې یا ځیږه او ویده کیږه روژه کیږه او بوزه کیږه. په هره میاشت کښې درې ورځې روژه نیسه او دا به ستاد پاره داسې وي لکه د ټول عمر روژه. ابن عمر په ځواب کښي وویل: زما طاقت تردې زیات دی. رسول الله (ص) وویل نو یوه ورځ روژه اوسه او دوه ورځې بوزه ابن عمر بیا وویل:
تردې مې هم طاقت ډېر دی. رسول الله (ص) وویل یوه ورځ روژه او یوه ورځ بوزه اوسه، دا د داؤد علیه السلام روژه او اعدله روژه ده.
هغه بیا خپل طاقت زیات وښود او رسول الله (ص) وفرمایل تردې افضله او بهتره بله روژه نشته.
۲- ابي برده روایت کوي چه د عثمان بن مظعون ښځه د رسول الله صلی الله علیه وسلم بیبیانو ته ورغله چه هیئت او سر و صورت ئې ښه نه و بیبیانو ورته وویل: په تا څه شوي دي؟ په قریشو کښې خو ستا ترمیړه بډای سړی بل نشته، د عثمان ښځې وویل هغه شپه په قیام تیروي او ورځ په صیام مونږ له هغه نه څه بهره نه لرو. بیبیانو چه د غه حال رسول الله (ص) ته وواېه او هغه عثمان بن مظعون ولیده ورته ئې وویل: آیا تا په ماپسې اقتدا نده کړې؟ هغه وویل څنګه نه؟ رسول الله (ص) وفرمایل: ته د ورځې روژه او د شپې ولاړ اوسې؟
عثمان وویل هو ! زه همد غسې کوم. رسول الله (ص) وفرمایل:
(لا تصفعَل اِنّ لِنَفسِکَ عَلیکَ حَقّاً وَاِنّ لِجَسَدِکَ عَلیکَ حَقّاً وَاِنّ لِاَهلِکَ عَلَیکَ حَقّاً فصَلِّ وَنَم وَصُم وَ اَفطِر) یعنی داسې مکوه، نفس دې هم په تا حق لري جسد دې هم درباندې حق لري او اهل دې هم. مونځ هم کوه، ویده کیږه هم روژه هم نیسه، او خوره ئې هم. د کشف و معرفت په باب دا سوال پیدا کیږي چه د صوفیانو دا ادعا چه دوی د تصوفي مقاماتو او احوالو په طی کولو د غیب په کشفولو بریالي کیږي له ځینو آیتونو سره ظاهراً موافقت نلري ځکه چه د غیب علم په خدای پاک پورې خاص دی او پیغمبرانو ئې هم دعوه نده کړې په دغه مورد کښې دا آیتونه د ملاحظې وړ دي:
۱-(قُل لاَّ أَقُولُ لَكُمْ عِندِي خَزَآئِنُ اللّهِ وَلا أَعْلَمُ الْغَيْبَ وَلا أَقُولُ لَكُمْ إِنِّي مَلَكٌ إِنْ أَتَّبِعُ إِلاَّ مَا يُوحَى إِلَيَّ -سورت انعام آیت ۵۰) ترجمه: و وایه نه وایم تاسو ته ما سره د خدای خزائې دي او نه وایم په غیب پوه یم او نه وایم تاسو ته زه ملک یم پیروي نه کوم مګر د هغه څه چه وحی راته شوي وي.
پدې آیت شریف کښې دا څرګنده شویده چه پیغمبر علم غیب نلري مګر چه وحی ورته وشي، په وحی کښې د غیب کشف شامل دی او کیدی شي چه د وحی په وسیله غیبي پوهه ورته حاصله شي.
۲-(وَعِندَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لاَ يَعْلَمُهَا إِلاَّ هُوَ - سورت انعام آیت ۵۹) د غیب کلی ګانې له خدای سره دي بې له هغه څوک پرې نه پوهیږي.
۳-(قُل لَّا يَعْلَمُ مَن فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ الْغَيْبَ إِلَّا اللَّهُ -سورت نمل آیت ۶۵) وو ایه ! په غیب باندې نه پوهیږي هغه چه په اسمانو نو او په ځمکه کښې دي مګر الله پاک (ج).
ټول علم غیب یوازې د خدای پاک سره دی او بالذات په ده پورې اختصاص لري چه بې له الهي څخه چاته نه نصیب کیږي. که الله پاک وغواړي نو ځینې بندګان په ځینو غیبي چارو خبروي مګر هغه ته عالم الغیب نه ویل کیږي.
له علم الغیب څخه مراد محض ظن او تخمین نه دی او نه هغه علم چه له قراینو او دلایلو څخه حاصلیږي بلکه هغه علم دی چه په قرینه او دلیل بنا نه وي. نو دغه راز آیتونه چه په ظاهري نظر د صوفیانو د کشف د شهود له اصل سره منافي معلومیږي څه حقیقي مخالفت ورسره نلري. څوک باید دا فکر ونکړي چه تصوف له قرآني نصوصو سره مخالفت لري او ضد واقع کیږي.
دغه راز آیتونه چه د غیب علم په الله تعالی پورې مختص کښي او هغه آیتونه چه د وحی او الهام په صورت غیبي پوهه د خدای له لوري انسان ته د ورکړې قابله ګڼي یو له بله مخالفت نلري او څه تضاد پکښې نشته. الهامي پوهه چه خدای

(c) ketabton.com: The Digital Library

پاک ئې دچاپه برخه کوي او په دغه وسيله انسان ته کشف الغيب حاصلېږي معنی ئې دا نه ده چه انسان ته بالذات علم الغيب حاصل شويدی بلکه دالهي علم يو جزئې پرتو دی چه انساني قلب ته د القا په صورت را نقل شويدی او عالم الغيب يوازې خدای پاک دی او بس. الله تعالی ته هم عالم الغيب په دې لحاظو وايو چه غيبی شيان زمونږ له نظر دې که داسې نه وي نو خدای پاک ته خو هيڅ شی غايب نه دي. لکه چه تصوف دزماني په تېرېدو مختلف مراحل طی کړي او په هئيت او ماهيت کښې ئې تغيير راغلي دي په صوفيانو کښې دغه بدلون لا ډېر محسوس او مشهوردی. دنن ورځې صوفي دپرون صوفي ندی بلکه ضدئې دی. دپرون صوفي ابراهيم ادهم دجاه وجلال په بها صوفي توب حاصل کړ او دنن صوفي په صوفيتوب ددنيا جاه وجلال حاصلوي.

هغه صوفي ځان دخدای باله او داصوفي خدای دځان بولي. صوفي اوس هم وړينې جامې اغوندي او پخوا ئې هم اغوستې مګر دا وړۍ او هغه وړۍ ډېر تفاوت لري.

چيرته هغه شړله زيږه صوفيانه شړۍ چيرته دا د پت نفيس وړين ټوکر چه بې بډايانوئې بل څوک نشي اغوستی. تصوف او متصوف هم لکه دنن او پرون صوف وګڼئ. صوفي اوس هم پرهيزګار دی او پخوا هم وخو دا پرهيزاو هغه پرهيز يو نشو ګڼلی. هغه له خوندنو او مزو پرهيز کاوه او دی له بېخونده او بې مزې شيانو پرهيز کوي.

هغه ځان خوار اوه او دی خلک خواروي. دپرون صوفي دباطن صفائي درلوده او د نن صوفی په ږيره او جامو کښې ظاهري صفائي لري. هغه صوفي هم بی نيازه و او دی هم. خو هغه د استغنا په وجه او دی د ډېرې غنا په وجه. هغه دنيا ته شاکړه او ده په شاکړه.

پخوا به هم صوفيانو زياته شپه په ويښه تيروله او اوس ئې هم تيروي. فرق تش همدومره دی چه هغوی په طاعت او عبادت مشغول و او دوی په عيش وعشرت.

دپرون صوفي لکه ديوجانس دسکندر سيوری په خپل سر نه قبلاوه. مګر دنن صوفي ئې ظل الله ګڼي او سرپرې ماتوي.

لکه چه او سنی صوفي پخوانی صوفي نه دی دغه شان ددې وخت مسلمان هم دصدر اسلام له مسلمان څخه ډېره فاصله لري. يو زراوڅو سوه کاله بعد څه کمه فاصله نه ده. اسلام اوس ديوه رسم په حيث رسيمت لري او په عمل کښې ئې يوازې د عبادت جنبه عادت ګرځيدلی ده. د اسلام شرعي احکام په اسلامي ممالکو کښې د تطبيق وړ نه ګڼل کېږي او اصلي منظور يې له نظره لويدلی دی او اوسنی دماغ داسې فکر کوي چه اسلام بايد په اجتماعي نظام کښې څه دخل ونلري او د ذهني موجود په حيث ديوې غيرعملي مفکورې په شان وساتل شي.

اوس په اکثرو اسلامي هيوادو کښې اسلام سياسي شوی او د سياسي مصلحت پاسباني کوي.

ډېرو اجتماعي نظامونو د تاريخ په اوږدو کښې د سياسي اسلام حمايت او رعايت ترهغه حده کړی چه د سياست او سياسي اقتدار په ګټه و او هغه اسلامي روحيه ئې وخت په وخت وژلې ده چه شخصي اقتدار او مطلق العنانۍ سره ئې مبارزه او مجادله کوله.

هو ! دا روحيه ئې وژله مګر د دغه مرحوم جنازه ئې په ډېرو شاندارو مراسمو خاورو ته سپارله او معابد او زيارتونه ئې ډېر مجلل جوړول له اجيرو او مجبورو ملايانو ئې دخپلو غوښتنو مطابق فتواګانې اخيستې او تحريفونه، بدعتونه ئې په اسلام کښې راګډول.

همدغه وجه ده چه په اسلامي احکامو کښې متضاد حکمونه او متناقض مسائل راپيدا شوه او دصحيح او غلط تشخيص له هرمشکل نه مشکل کار شو. سربيره په دې ځينو نامسلمانه استعماري قدرتونو اسلام کښې له جعل کارۍ نه کار واخيست او جعلي اسلام ئې په مختلفو شکلونو استعمال کړ، او د عمل په ژبه ئې دا وښودله چه له اسلام نه هرڅه جوړيدی شی حتی چه دکفر خدمتګار هم.

قاديانيت دجعلي اسلام يوه څرګنده نمونه ده.

په اسلام کښې دمختلفو فرقو او مختلفو عقايدو ظهور د خلفای راشدينونه وروسته شروع شو او علاوه د شيعه او سني په دښمنۍ نورې فرقې او تفرقې هم راژوندۍ شوې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د امويانو او عباسيانو په وخت کښې د متکلمينو معارضې او مجادلې تودې شوې او په دوو فرقو وويشل شوه چه يوه معتزله او بله اشعريه يا اشاعره بلل کېږي. د همدغو دوو فرقو له اختلافونو او استدلالونو څخه علم کلام را پيدا شو او عقلي دلايل په ديني مسايلو کښې دخيل شوه چه شک او ترديد ورسره ملګري و.

متکلمين او علم کلام

د لومړي هجري قرن په آخر کښې مسلمانان په اسلامي عقايدو کښې لکه: توحيد، تجسم، جبر او اختيار، معاد، ايمان، او داسې نور له اختلافاتو سره مخامخ شوه او د هرې عقيدې خاوندانو د خپلې عقيدې د اثبات د پاره عقلي دلايل پيدا کول د دغو دلايلو راغونډول، تصنيف او تاليف د علم کلام اساس وګرځيد او د عقل مذهب په دين کښې حلول او نفوذ وکړ چه معتزله پکښې ډېره درنه برخه لري.
حسن بصري چه د تصوف د لومړۍ مرحلې په سر کښې واقع دی او د دغې مدرسې مدرس ئې بللی شو يو شاګرد ئې (واصل بن عطا) ؤ چه په يوه مسئله کښې له خپل استاذ څخه مخالف شو او په مسجد کښې ئې له هغوی نه بيل ځای ونيوه او اعتزال ئې اختيار کړ چه استاذ ئې هم دده په باب وويل: (اعتزل واصل عنا) يعنې له مونږ څخه ليرې او بيل شو.
واصل بن عطا لږ څه وروسته د خپل استاذ د يوه بل شاګرد عمرو بن عبيد په ملګرتيا يوه نوې ډله جوړه کړه چه (معتزله) وبلل شوه يعنې د صوفي شاګرد معتزلی شو او معتزله فرقه ئې تاسيس کړه. معتزله د متکلمينو هغه فرقه ده چه (قدر) نفی کوي او له اهل سنتو سره په ځينو عقايدو کښې اختلاف لري او له کراماتو او معجزاتو څخه منکر دي او په آيتونو تاويل او تفسير نه مني.
لومړۍ مسئله چه واصل بن عطا له خپل استاذ حسن بصري سره پکښې اختلاف درلود هغه د ګناهګارانو مسئله وه. مسلمانان هغه وخت په دغه مسئله کښې دوه ډلې ؤ. ځينو د کبيره ګناهونو مرتکبين کافر ګڼل ځينو نورو فاسقان بلل. حسن بصري ورته منافقان ويل چه له کافرانو نه ډېر بتر دي.
واصل بن عطا پدې خبره کښې له استاذ سره مخالف شو او ويې ويل دوی نه کافران دي او نه مؤمنان بلکه بين المنزلتين منزلت لري او د کفر او ايمان په برزخ کښې واقع دي.
دغه د منزلت بين المنزلتين عقيده معتزله ؤ په نورو مواردو کښې هم تطبيقوله لکه د حضرت عثمان (رض) قتل، د جمل او صفين واقعه او داسې نور او دا د امويانو په ګټه وه ځکه دوی هم د اعتزال مذهب ته راواوښتل.
د معتزله فرقې په مقابل کښې د متکلمينو بله فرقه اشعريه يا اشاعره وه.
د معتزله فرقې يو تن (ابوالحسن بن اسماعيل اشعري) چه له عبدالوهاب جبائی معتزلی څخه ئې زده کړه کوله ديوه خوب دليده په وجه له معتزلي مسلک څخه وګرځيده او له فلسفي روش څخه ئې د رسول الله صلی الله عليه وسلم سنتو او اسلامي سني فقهې ته مخه کړه او حنبلي مذهب ئې اختيار کړ. ده وويل زه د خدای په کلام او د پيغمبر په سنتو يعنې په هغو احاديثو تمسک کوم چه اصحابو او د حديثو امامانو ئې روايت کړی دی.
اشعريه يا اشاعره فرقه همدغه ابوالحسن اشعري ته منسوبه ده چه د معتزلی شاګرد و. اشعريه په حقيقت کښې د کوم نوي مذهب پيروان ندي بلکه په اصولو کښې د هماغه څه تابع دي چه اصحاب حديث پرې عقيده لري.
علم کلام چه ديني مسايل په عقلي دلايلو ثابتوي او معتزله فرقې د اشاعره ؤ په خلاف د غه علم ته ډېره توسعه ورکړه منبع ئې يوناني فلسفه ده.
متصوفين دغه علم ته ښه نظر نلري او ځينې ئې که ډېر مخالف ندي ډېر موافق هم ندي. امام غزالی وايي: (قرآنی دلايل لکه غذا هر انسان ته ګټه لري او د متکلمينو دلايل لکه دوا رنځورانو ته په کار ده.)
ابن عياد هم علم کلام لکه طب ګڼي او وايي چه د صحت خاوندان ورته څه ضرورت نلري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

جنید مشهور صوفی یوه ورځ په لاره تېریده چه هلته متکلمین ناست و. ده پوښتنه وکړه چه دغه کسان څوک دي؟ چا ورته وویل دا هغه خلک دي چه د خدای تنزیه او له عیبونو څخه پاکوالی په عقلی دلایلو ثابتوي. جنید وویل: (نَفيُ العَیبِ حَیثُ یَستَحِیلُ العَیبَ عَیبُ) یعنې هلته چه عیب محال دی د عیب نفی کول هم عیب دي. امام شافعي او امام احمد حنبل د سني فقهي امامان سفیان ثوري او اکثرو محدثینو دغه علم تحریم کړی دی. لکه چه د مخه وویل شوه په اسلام کښې معارضې مباحثې او مناظرې څه په خپله د مسلمانانو ترمینځ او څه د نورو مذاهبو د پیروانو له خوا د امویانو او عباسیانو په وخت کښې زیاتې شوې او کله چه خلیفه منصور عباسی فرمان صادر کړ چه د جهان علمي او مذهبي کتابونه په عربي ترجمه شي نو د دغو ترجمه شوو کتابونو په لوستلو د مسلمانانو په عقاید و کښې نوره ګډوډي هم راغله او د عقلی دلایلو بازار تود شو.

د هارون الرشید پلار خلیفه مهدي چه د نوي پوهې ټینګ طرفدار و امر ئې وکړ چه اسلامي پوهان د اسلام د مخالفانو په ځواب کښې کتابونه ولیکی او اعتراضونه ئې رد کړي. ابو الهذیل (۱۳۱-۱۳۵ هجري) لومړی سړی و چه په علم کلام کښې ئې ډېر کتابونه ولیکل.

له خلیفه مهدي نه وروسته د ده ځوی هارون الرشید په ابتداء کښې علم کلام ته په بد نظر کتل او له متکلمینو سره ئې رویه سخته وه مګر ډېر ژر ئې په یوه خبره علم کلام ته نظر ښه شو او علاقه ئې ورسره پیدا شوه. خبره دا وه چه د هند مهاراجا یو خط هارون الرشید ته ولیکه چه مسلمانانو خپل دین د توري په زور په خلکو ومانه که چېرې د اسلام اثبات په دلیل او برهان کولی شئ یو عالم راولېږئ که زه ئې قانع کړم اسلام به ومنم.

هارون الرشید یو فقیه ورولېږه او د مهاراجا له خوا د مباحثې د پاره یو نماینده وټاکل شو چه فقیه ته ئې وویل: ستاسو خدای قادر دی که نه؟ فقیه وویل: هو! د خدای یو صفت قدیر دی او کامل قدرت لري.

د مهاراجا نماینده وویل: آیا د ځان په شان خدای پیدا کولی شي او د خپل مثل په پیدا کولو هم قادر دی.

فقیه جواب ورکړ: چه دا راز بحثونه په علم کلام پورې ارتباط لري او مونږ د دغه علم او دغه راز بحثونه بد ګڼو.

هارون الرشید وروسته تر هغه متکلمین راوغوښتل او له هغوی څخه ئې معمر بن عباد د مباحثې د پاره انتخاب کړ. د مامون په وخت کښې علم کلام د رشد مرحلې ته ورسیده او معتزله ؤ د هغه مهارت له مخې چه په فلسفه کښې ئې درلود د علم کلام علمي تدوین ته ئې اقدام وکړ.

وائې چه د علم کلام نوم په دغه علم ځکه کېښودل شو چه یو مهم بحث پکښې په الهی کلام باندي ؤ او ډېرې خبرې په دې باندې کېدې چه قرآن مخلوق دی او که نه دی؟ ځینې وائي د فلسفې یو شاخ منطق دی او کلام د منطق په معنی دی ځکه د دغه علم نوم علم کلام کېښودل شو.

دا نوم د عباسیانو په وخت کښې وضع شو او پخوا تر هغه کلامي بحثونه (فقه الدین) بلل کېده د (فقه العلم) په مقابل کښې. په همدغه وجه د امام ابو حفیفه هغه کتاب چه په عقاید و کښې ئې ولیکه (فقه الاکبر) و بلل شو.

په علم کلام کښې د معتزله او اشعریه ځینې مهم اختلافونه دا دي:

وعد او وعید:

الله تعالی په خپل کتاب کښې ډېر ځایونه نیکانو ته د اجر او ثواب وعدې ورکړیدي او ګنهګاران ئې په زجر او عذاب ویرولي دي د عدالت تقاضا هم دغه ده چه انسان د خپلو ښو کارونو په مقابل کښې ښه ومومي او د بدیو سزا ورکړه شي.

دلته دا سوال پیدا کېږي چه آیا په خدای باندې د وعدو او وعیدونو په ځای کول حتمی او لازمي امر دی که نه دی. یعنې الله تعالی په عدل مکلف دی او که نه؟

اشاعره وایي: په خدای پاک باندې څه واجب ندي هغه فعال مایشا دی او کولی شي چه مطیع او فرمانبردار ته سزا ورکړي او ګناهګار ته د رحم او کرم له مخې اجر ونه ورکړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

امام غزالي وايي: الله تعالی ټول کافران بخښلی شي او ټول مومنان معذب کولی شي ځکه چه خدای د ټولو او د هر څه مالک دی نو په خپل ملک کښې هر راز تصرف کولی شي.
معتزله وايي: دمطيع دپاره اجر او دګنهګار دپاره (چه بې توبې مړشي) زجر په خدای واجب دي. که داسې نه وي نو پاک خدای به په هغه څه کښې چه مونږ ته ئې خبر راکړی دروغجن شي (العياذ بالله) او دا کار له عدل او انصاف نه هم لرې دی او پاک خدای په خپله وايي: (وَمَا أَنَا بِظَلَّامٍ لِّلْعَبِيدِ سورت ق آيت ۲۹) يعنی زه په بندګانو ظالم نه يم.

احباط:

په طاعت او عبادت او په ښو عملونو د ګناهونو محوه کيدل او په بدو عملونو او ګناهونو د نيکی له مينځه تلل هم اختلافي مسئله ده.
په قرآن کريم کښې دا هم راغلي دي: (إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ سورت هود آيت ۱۱۴) يعنی حسنات سيئات له مينځه وړي.
له بلې خوا دا هم په قرآن کريم کښې ځوځايه راغلي دي چه شرک او کفر نيک عملونه ضايع کوي او له مينځه ئې وړي مګر په صورت حجرات کښې د پيغمبر په حضور کښې په جګ اواز غږيدل او داسې په جهر غږيدل لکه چه مسلمانان په خپلو مينځو کښې يو له بل سره غږيږي دا کار هم چه شرک او کفر ندی بياهم د اعمالو احباط (حبط کول) او ضايع کيدل ګڼل شويدي.
(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ وَلَا تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ أَن تَحْبَطَ أَعْمَالُكُمْ وَأَنتُمْ لَا تَشْعُرُونَ الحجرات آيت ۲) معتزله د احباط په باره کښې وايي: که يو مومن د ګناه مرتکب شی نيک عمل ئې له مينځه ځي او په ښه عمل باندې بد عملونه مينځل کيږي نو په دغه اساس د انسان وروستی عمل اعتبار لری او محوه شوی عملونه په حساب کښې نه راځی.
اشاعره وايي: ښه او بد عملونه ځانته حساب لري او محاسبه کيږي. د اشاعره وپه نزد د تيرو اعمالو محوه کيدل يعني (احباط) په انکارپوري ارتباط لري او د کفر په صورت کښې پخوانی نيک عملونه له مينځه ځی او بس. لکه چه الله تعالی فرمايي: (لَئِنْ أَشْرَكْتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ وَلَتَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ سورت زمر آيت ۶۵) يعني که څوک مشرک شي نو عمل ئې حبط کيږي. اشاعره وايی: د مومن او مسلمان حسنات او سيئات تلل کيږي که بدي ئې زياته وه داسې به وي لکه چه هيڅ نيکي ئې نه وي کړي که د نيکی پله ئې درنه وي بې ګناه به وګڼل شي دا ځکه چه اکثر په لږ غالب وي او اقل له مينځه وړي.
صاحب المواقف وايي: د چانيکي او بدي که مساوي وي امکان لري چه ثواب په عقاب رجحان ولري.

شفاعت:

د شفاعت مسئله هم له اختلافي مسائلو څخه ده چه دواړه فرقي پکښې اختلاف لري.
اشاعره وائي: پيغمبر د کبيره ګناه د مرتکبينو شفاعت کوي چه له عذابه يې خلاص کړي او نجات ورومومي.
معتزله وايي: د شفاعت معنی دانه ده چه د عذاب مستحق له عذابه خلاص شي بلکه د اجر او ثواب خاوند ته د اجراو ثواب زياتول د شفاعت معنی ده او پيغمبر د هغه چا شفاعت کوي چه د ثواب مستحق وي چه خدای ئې په اجر کښې زياتول وکړي او درجه ئې لوړه کړي.
په قرآن کريم کښې دا واضحه ده چه د کافرانو شفاعت نشي کيدی او نه شفاعت څه فايده ور رسوي: (فَمَا تَنفَعُهُمْ شَفَاعَةُ الشَّافِعِينَ المدثر آيت ۴۸) همدغه معنی افاده کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په ځينو آيتونو کښې شفاعت د خداى په اذن پورې موقوف ګڼل شوى لکه پدې آيت شريف کښې: (مَن ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلاَّ بِإِذْنِهِ البقره آيت ۲۵۵) يعني څوک دى هغه چه د خداى په نزد شفاعت وکړي مګر د هغه په اذن. په بل آيت کښې راغلي دي: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ أَنفِقُواْ مِمَّا رَزَقْنَاكُم مِّن قَبْلِ أَن يَأْتِيَ يَوْمٌ لاَّ بَيْعٌ فِيهِ وَلاَ خُلَّةٌ وَلاَ شَفَاعَةٌ -البقره آيت ۲۵۴) په دې ايت کښې مومنانو ته ويل شويدي چه خپل مالونه د خداى په لاره کښې نفقه کړئ پخوا تردې چه هغه ورځ راشي چه نه پکښې خريد او فروش شته نه دوستى او نه شفاعت.

د پيغمبرانو عصمت:

د انبياؤ په معصوميت کښې هم د نظر اختلاف موجود دى.
معتزله وايي: کيدى شي چه انبيا د نبوت نه دمخه دلويو او ورو ګناهونو مرتکب شوي وي او وروسته له نبوته هم د وړو ګناهونو مرتکب شى، يعنى دوى پس له نبوته انبيا له کبيره ګناهونو نه معصوم ګڼي.
اشاعره وايي: پخوا له نبوته دا امکان موجود دى چه انبيا دلويو او وړو ګناهونو مرتکب شي او وروسته له نبوته هم کيدى چه سهواً دلويې ګناه مرتکب شي مګر په قصدي او عمدي ډول غټه ګناه نه کوي يعنى له کبيره ګناه نه په قصدي صورت له نبوت نه وروسته معصوم دى.

معجزه او نبوت:

معتزله لکه چه د اولياؤ له کراماتو څخه منکردي دغه شان د انبياؤ له معجزو ښکاره کولو نه هم انکار کوي او نه ئې مني.
اشاعره وايي: نبوت يو مقام دى چه د خداى له لوري د خلکو د هدايت د پاره چاته ورکول کيږي او پيژندنه ئې پدې کښې کيږي چه خداى په خپل قدرت د معجزي ښکاره کولو توان پيغمبرته ورکوي.
دوى معجزه د نبوت شرط ګڼي او د معجزي د پيژندلو د پاره دا شرطونه تعيينوي:
د خداى فعل دې وي، خارق العاده دې وي، .بل څوک دې هغه کار ونکړى شي. د نبوت د مدعي لخوا دې عملي شي. له دعوې سره دې موافق وي، د پيغمبرانو او د ده د دعوې په ضد دې نه وي.
د معجزې په خارق العادة توب کښې ځينې پوهانو ويلي دي چه که د خارق العاده کار معنىٰ دا وي چه د طبيعت د نظام او د فطرت د اصولو په خلاف د علت او معلول له سلسلې نه بهر وي دا راز کار هيڅ ممکن ندى او که دغسې نه وي نو خارق العاده ويل ورته څه معنىٰ لري او نه ښائي چه د معجزې اساسي شرط وګڼل شي.
د اشعريانو مشرانو لکه امام رازي او امام غزالي چه د متکلمينو دغسې ايرادونو ته متوجه شوه نو د خرق عادت قيد ئې لغوه کړ لکه چه په شرح مواقف کښې ليکل شويدي: (وَالمُعجِزَةُ عِندَنَا مَايَقصُدُبِهِ تَصدِيقُ مُدعِيِ الرِسَالَةِ وَاِن لَم يَكُن خَارِقاً لِلعَادَةِ) يعنى زمونږ په نزد معجزه هغه ده چه د نبوت د مدعي تصديق پکښې مقصود وي که څه هم خارق العاده نه وي.
امام فخر رازي وايي: په نبوت باندې باورلرونکي دوه ډوله دي:
يو هغه چه معجزه د پيغمبرى شرط ګڼي بل هغه چه وايي مونږ بايد اول په دې پوه شو چه ښه او بد عقايد او کارونه کوم دي او بيا وګورو څوک چه خلک يوه دين ته رابولي په خبرو او تعليماتو کښې ئې د نيکى او حقيقت څومره اثرشته او دا بلنه خلک تر څه اندازې له باطلو نه حق ته راګرځوي که چيرې دا يقين حاصل شي چه هغه پيغمبردى نو بيائې اطاعت لازم او واجب دى.
امام رازي وايي: (د معجزې نفى له قرآن څخه صراحتاً معلوميږي چه فهم ئې مشکل ندى.)

(c) ketabton.com: The Digital Library

الله تعالی په سورة انعام کښې وايي: (وَمَا نُرْسِلُ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ سورت انعام آیت ۴۸) یعنې نه لېږو پیغمبران مګر زیري ورکوونکی او ویروونکی.

دا مطلب په قرآن کریم کښې څو ځله مکرر راغلی چه د پیغمبرانو کار د خلکو خبرول دي چه د ښو عملونو په مقابل کښې د ښه پاداش زیری ورکړي او د بدو کارونو له عواقبه څخه ئې وویروي. د پیغمبرانو وظیفه همدغه ده او نور د خلکو کار دی چه مني ئې که ردوي ئې. په دین کښې اکراه نشته او حضرت محمد ته د خدای له لوري ویل شوي دي چه ته د خلکو په مسلمانولو مکلف نه ئې څه چه تا ته وحی کېږي هغه خلکو ته رسوه او بس.

په دغه اساس معجزې ته هیڅ ضرورت نه پیدا کېږي چه د رسالت شرط ئې وګڼو ځکه الله تعالی حضرت محمد (ص) ته وايي: (قُل لاَّ أَقُولُ لَكُمْ عِندِي خَزَآئِنُ اللّهِ وَلا أَعْلَمُ الْغَيْبَ وَلا أَقُولُ لَكُمْ إِنِّي مَلَكٌ إِنْ أَتَّبِعُ إِلاَّ مَا يُوحَىٰ الى – سورت انعام آیت ۵۰) یعنې ووایه، نه وایم تاسو ته چه ما سره د خدای خزانې دي او نه وایم چه په غیب پوه یم او نه وایم تاسو ته چه زه ملک یم، پیروي نه کوم مګر د هغه شي چه وحی ئې را ته شویده.

هر کله چه پیغمبر د خدای له لورې مامور دی چه خلکو ته ووایي چه ما سره نه خزانې شته، نه علم غیب او نه زه ملک یم بلکه تاسو غوندې بشر یم او د وحی پیروي کوم نو بیا د معجزې لرلو سوال څنګه پیدا کیدی شي.

په سورة اعراف کښې هم پاک خدای حضرت محمد (ص) ته داسې امر کوي: (قُل لاَّ أَمْلِكُ لِنَفْسِي نَفْعًا وَلاَ ضَرًّا إِلاَّ مَا شَاء اللّهُ وَلَوْ كُنتُ أَعْلَمُ الْغَيْبَ لاَسْتَكْثَرْتُ مِنَ الْخَيْرِ وَمَا مَسَّنِيَ السُّوءُ إِنْ أَنَاْ إِلاَّ نَذِيرٌ وَبَشِيرٌ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ سورت اعراف آیت ۱۸۸).

یعنی ووایه ! مالک نه یم د ځان د پاره د نفع او نه د ضرر مګر هغه چه د خدای رضا وي که زه په غیب پوهیدلی هرګوره به مې ډېر جمع کړي ؤ، د منفعت له جنس څخه او نه به رسیدله ما ته هیڅ بدي.

نه یم زه مګر ویرونکی او زیری رسوونکی د داسې قوم د پاره چه ایمان لري. دغه راز واضح بیانونه چه په قرآن کریم کښې راغلي دي امام رازي حق لري چه ووايي قرآن معجزه په صراحت نفی کړیده. له معجزې نه خو معتزله چور منکر دي او اشاعره هم پکښې دوه ډلې دي چه یوه ډله ئې د نبوت شرط نه ګڼي یائې خارق العاده توب لازم نه ګڼي او په دغه صورت کښې د معجزې مفهوم له مینځه ځي او یوه مشکله موضوع د حل لاره پیدا کوي. که چیرې معجزه نفی نشي بلکه خارق العاده کار او د نبوت شرط وګڼل شي او دا ټکی هم ورسره شي چه بل څوک هغه کار ونکړی شي نو بیا علاوه په عقلي او علمي استحاله چه د طبیعت او فطرت د اصولو خلاف د علت او معلول سلسلې نه بهر څه نشي کیدی دا مشکل هم پېښېږي چه اشاعره د پیریانو او شیاطینو په وجود او د انسان په بدن کښې د دوی په حلول او نفوذ هم عقیده لري او دا منی چه د بنیادم په وجود کښې د پیریانو حلول د دې باعث کېږي چه له دغه شخص نه خارق العاده چارې څرګندې شی او د تعجب وړ وي. نو په دغه صورت کښې به د یوه پیریاني او سحر کار فرق چه د نبوت ادعا وکړي له ربښتیاني نبي نه په څه شان وشي؟ له بلې خوا هغسې کسانو لکه: عبد الله بن مقنع، حکم بن عطا مزدک چه پخپل وخت کښې حیرانوونکي خارق العاده کارونه کړیدي یا اوس د مسمریزم او هیپنوتیزم په اساس صورت مومي له معجزې نه به ئې څنګه بیلوو او تشخیص به ئې کوو.

عبد الله بن مقنع دوه میاشتی د نخشب په شا و خوا کښې ځلانده سپوږمی له څا نه راویستله چه تر څلورو فرسنګو پورې ئې ځمکه رڼا کوله.

مزدک هم څه داسې وسیله پیدا کړې وه چه د اور له مینځ څخه به ئې خبرې کولې. بله دا چه که ووایو چه بل څوک دې هغسې کار ونه کړی شي که د دې خبرې معنی داوي چه د معجزې د وقوع په وخت کښې دې څوک ونکړی شي نو بیا باید عبد الله بن مقنع پیغمبر وګڼل شي ځکه چه هغه وخت بل چا دغه کار نشو کولی او که مقصد داوي چه د جهان تر آخره څوک ونکړی شي دا پیشګوئې به څوک څنګه وکړي چه دا کار په وروستیو زمانو کښې څوک نشي کولی. هغه شفاګانې چه د عیسی (ع) معجزه وه اوس د هپنوتیزم او مسمریزم په وسیله کیدی شي چه لکه معجزه کوم خاص علت نلري

(c) ketabton.com: The Digital Library

د همدغسې ملاخطاتو په وجه د متکلیمنو مهم اشخاص: امام غزالي، امام فخررازي، ابن رشد، راغب اصفهاني او شاه ولی الله يا معجزه د رسالت شرط نه ګڼي يائې له خارق العاده توب څخه مجزا کوي او د عقلي استدلال په حيث ئې د نبوت له موضوع سره مربوطوي. داؤ د معتزليانو او اشعريانو ځيني مهم اختلافونه چه په علم کلام کښې مطرح شوه او له حسن بصری صوفي سره د هغه د شاګرد واصل بن عطا اختلاف ئې اصلی منشا او مبدا وه. په دغو اختلافاتو پسې نور هم ډېر اختلافونه راروان وا و په مختلفونومونو، مختلفې فرقې په اسلام کښې راپيدا شوې چه مظاهر ئې ډېر څرګند او ښکاره دي.

هماغسې چه په عيسوي دين کښې پروتستان (په پاپ باندې عقيده نه لرونکي) کاتوليک (د پاپ پيروان) او ارتدکس (په دين کښې رښتوني او د صحيح دين پيروان) پيدا شوه په اسلام کښې زيات شمير مذهبونه او مسلکونه مينځ ته راغلل او د اسلام تطبيق د زمان او مکان د اختلاف په وجه مختلف شکلونه او صورتونه پيدا کړه. قرآن کريم که څه هم په اصلي صورت محفوظ پاتې دی او تحريفات ئې په متن کښې نه دي راغلي مګر د تفسير او تاويل له لارې پکښې راز راز تعبيرونه وشوه او د متضادو افکارو د استدلال ماخذ وګرځيده.

د اسلام دين چه تقريبا څوارلس سوه کاله د مخه د دنيا ته راغی او اوس پرې ډېرې پيړۍ تيرې شويدي، ډېره اوږده زمانه ئې طی کړيده او په دې کښې شک نشته چه د زمانې دغو مره ډېر تغير د ژوند په ټولو خواو کښې ډېر بدلونونه راوستي دي او دين هم له دغو تغييرونو څخه مصئون نه دی پاتې.

ځيني پوهان وايي د اسلام دين د نورو اديانو په شان يوه اجتماعي پديده وه چه پخپل وخت کښې د ترقۍ او تکامل په لور يو قوي او مفيد حرکت و او ډېر اصلاحات ئې وارد کړه مګر څومره چه توليد او توليدي وسايل ژر ژر تغير کوي اجتماعي روابط او سازمانونه ئې نه کوي او اديان څه موده وروسته نشي کولی چه ځان د توليد له څرنګوالي سره مطابق کړي په همدغه وجه بالاخره د ترقياتو په مخکښې سد کېږي او دا ضرورت مينځ ته راځي چه بايد مذهبي اصلاحات شروع شي او د مذهب او توليد ترمينځ نسبي تطابق مينځ ته راشي خوسره له دې بالاخر خبره هغه ځای ته رسېږي چه بيا اصولاً دين له توليد سره هيڅ مطابقت نه کوي او له مينځه ځي دا خبره چه هر څنګه وي، وي به. دلته د بحث وړ دا خبره ده چه ايا د اسلام دين د زمانې تغييرته څه اعتنا کړيده او که نه؟ آيا په ديني او شرعي احکامو کښې ئې د اجتماعي بدلون په وجه سازش او تطابق ته لاره خلاصه پرېښې ده که تړلې يې ده؟

په اسلامي فقه کښې خو د مذهب امامانو ځان ته د اجتهاد دروازه بيرته کړه او د زمان او محل په اعتبار ئې داسې احکام وضع کړه چه ضرورت ئې تقاضا کوله.

د عموم البلوی اصطلاح په همدغه وجه مينځ ته راغله او: (اَلضَرُورَاتُ تُبِيحُ المَحضُورَاتِ) يعنی ضرورتونه ممنوعات مباح کوي يو مهم اصل وګڼل شو. (ګرضرورت بود روا باشد) په ديني او شرعي احکامو کښې اجتماع او قياس وروسته له آيت او حديث څخه دوه مهم اصله ګڼل دا ثابتوي چه فقهاؤ له عصر او زمانې سره تطابق او د نوو احکامو استنباط او استخراج ضرور ګڼلي او دغه اصل ئې منلی دی.

په همدغه اساس اسلامي سني فقه د څلورو مذهبو د امامانو په اجتهاد تدوين شوه او د خلکو د احتياج مطابق په شرعي احکامو کښې ډېره اضافه وشوه او ډېر نوي مسايل په عباداتو او معاملاتو کښې مينح ته راغله او بيا لوئې لوئې فتاوې راووتې او له اصولو او کلياتو نه جزئيات استخراج شوه.

په شيعی فقه کښې خو اوس هم د اجتهاد سلسله جاري ده او مجتهدين د اجتهاد حق لري مګر په سني فقه کښې د اجتهاد دروازه وتړل شوه او د راتلونکو وختونو ايجابات او مقتضياتو ته ونه کتل شوه ښائې د اجتهاد د دروازې تړلو يوه وجه دا وي چه په اخره زمانه کښې د آخري زمانې ملايان د دنيائي ګټو د پاره غلط حکمونه صادرنکړي او په دين کښې له سمې لارې نه منحرف نشي که دا کار په همدغه لحاظ هم شوی وي بيا هم ويلی شو چه په دين کښې د زمانې همدغه تاثير چه پخوا اجتهاد جايز و او اوس ناجايز دی ډېر لوی تغير دی او ډېر زيات اهميت لري که د آخري زمانې د ديانت کمزوري د اجتهاد بندولو دليل کيدی شي نو بيا د اخري زمانې د نوو ايجاباتو او مقتضياتو د پاره د نوو

(c) ketabton.com: The Digital Library

احکامو ضرورت ولې د اجتهاد د دوام موجب نشي کيدی. که څوک دا وو ايې چه د اجتهاد حق يوازې په څلورو امامانو (ابو حنيفه، شافعی، مالک او حنبل) پورې منحصر و نو ددې انحصار دليل به څه وي؟
هغه وخت چه دغو امامانو دفقهي مسايل راويستل په هماغه وخت کښې هم ددوی په معاصرينو او شاګردانو کښې داسې کسان و چه مخالفت ئې ورسره کاوه لکه: (زفر، محمد او ابو يوسف) او دغه اجتهادي مخالفت د دين مخالفت نه ګڼل کيده پخپله دڅلورو مذهبو يوله بله اختلاف دا ښيي چه عقلاً ممکنه ده چه څلور واړه مذهبه دمختلفو او متضادو احکامو لرلو سره بيا هم څلور واړه حق وګڼل شي او په يوه کښې هم څه غلطي نه وي. په همدغه وجه دا منل شويده چه يو مذهب به صحيح وي او نور د اجتهادي سهوې په وجه معاف وګڼل شي يا به په يوه مذهب کښې ځينې احکام صحيح وي او په ځينو کښې به اشتباه پيښه شوې وي: (اَلشّيخُ تَارَةً يُخطِى وَتَارَةً يُصِيبُ) شيخ کله خطا کېږي او کله حق ته رسيږي يعني دا نشي کيدی چه ټول مجتهدين په ټولو اجتهادي احکامو کښې له سهو او خطا څخه مصئون وي. د وروستی زمانې دايجاباتو او مقتضياتو رعايت په اسلام کښې معتبر ګڼل شوی او پخپله دخدای په کتاب کښې داسې آيتونه شته چه د زمانې د تغير په وجه د ديني احکامو تغير را ښيي او په دې مو پوهوې چه ديوه وخت احکام په بل وخت کښې د شرايطو او حالاتو په بدلون منسوخ شويدي.
سربيره په دې د خلفای راشدينو په وخت کښې هم ځيني مثالونه شته چه د وخت په بدلون د احکامو بدلون څرګند وي.
د رسول الله (ص) په زمانه کښې د اسونو زکات نه اخيستل کېږي مګر حضرت عثمان پخپل خلافت کښې د اسونو زکات واخيست او دليل ئې دا ؤ چه هغه وخت اسونه لږ و او دجهاد دپاره و مګر اوس ډير شويدي او تجارتي مال ګرزيدلي دي چه بايد زکات ئې واخيستل شي. همدارنګه رسول الله (ص) د قرآن کريم په حکم مولفة القلوب د بيت المال په مال کښې د برخې خاوندان ګڼل او دوی ته ئې برخه ورکوله مګر حضرت عمر (رض) پخپل خلافت کښې مولفة القلوب ته څه نه ورکول او ويل ئې هغه وخت مسلمانان ضعيف و او د قلوبو تاليف ته ئې ضرورت درلود چه اوس ئې نلري.
په سورة انفال کښې الله تعالی خپل نبي ته امر کوي چه مومنان جنګ ته وهڅوه او ترغيب ورکړه چه که ستاسو شل تنه صابران وي په دووسوو غلبه مومي او که له تاسو نه سل تنه وي په زرو کافرانو باندې بريالی کيږي: (يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِن يَكُن مِّنكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُواْ مِئَتَيْنِ وَإِن يَكُن مِّنكُم مِّئَةٌ يَغْلِبُواْ أَلْفًا مِّنَ الَّذِينَ كَفَرُواْ سورت انفال آيت ۲۵)
وګورئ! په دې آيت کښې مسلمانان مکلف شويدي چه يو تن دلسو تنو کافرانو په مقابل کښې وجنګيږي څو څه موده وروسته چه حالات بدليږي يو بل آيت نازليږي او مومنانو ته وايي اوس خدای تخفيف درکړ او پېټی مو سپک شو. خدای پوهيږي چه په تاسو کښې ضعف راغی که اوس ستاسو سل تنه صابران وي په دوو سوو غالبيږي او که زر تنه له تاسو څخه وي په دوو زرو تنو باندې د خدای په اذن غلبه حاصلوي او خدای دصابرانو ملګری دی:
(الآنَ خَفَّفَ اللّهُ عَنكُمْ وَعَلِمَ أَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا فَإِن يَكُن مِّنكُم مِّئَةٌ صَابِرَةٌ يَغْلِبُواْ مِئَتَيْنِ وَإِن يَكُن مِّنكُمْ أَلْفٌ يَغْلِبُواْ أَلْفَيْنِ بِإِذْنِ اللّهِ وَاللّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ - سورت انفال آيت ۲۲) دلته يو مسلمان د دوو تنو کافرانو په مقابل کښې په مقاومت مکلف دی او د زمانې په بدلون په ديني تکليف کښې ډير کموالی راغلی دی د هجرت په آغاز کښې مسلمانان لږ و مګر ديني جذبه او روحيه ئې ډيره قوي وه چه يو به د لسو په مقابل کښې جنګيده او بريالی کيده، حتی چه زر تنه مسلمانان له اتيا زره کافرانو سره جنګيدل او د موته په غزا کښې درې زره مسلمانان د دووسوو زرو يعنی دوو لکو په مقابل کښې پايدار پاتې شوه، د هجرت له اغاز نه څه موده وروسته چه لومړنی مسلمانان بوډاګان او ضعيف شوه اونوی نسل د پخوانيو مهاجرينو او انصارو په شان معناً او روحاً قوي نه و او نه هغه کامل يقين ورسره و نو يو تن د دوو تنو په مقابل کښې په جنګ مامور شو يعنې د رسول الله (ص) په حيات کښې د ډيروخت په تيريدو په يوه قرآني

(c) ketabton.com: The Digital Library

حکم کښې دغومره فرق او تغییر راغی او علت ئې هم د زمانې تغییر وښودل شو ځکه د تخفیف دآیت شروع په (الآن) باندې وشوه.

د اسلام ژوره، باریکه او صحیحه مطالعه چه اجتهادي پوهه هم ورسره ملګرې وي ډاډ راکوي چه اسلام په هر وخت کښې د عصر له احتیاجاتو سره مناسب احکام وضع کولی شي او یوازې د اسلام اجتماعي عدالت دا استعداد او ظرفیت لري چه بشري سعادت تامین کړي او بس.

پای

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

اسلام او د اسلام نقش

د فرد او جامعې په جوړولو کښې

www.ulfat.de

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library